

Берасце, ліпень 1941 г. Здымак з архіву Л.Вайтхарскага

II Сусьветная вайна ў Беларусі не пачалася ў 1941-м і ня скончылася ў 1945-м. Яе вынікі аспрэчваюцца. Яе пераможца – Савецкі Саюз – больш не існуе. Яе слава й ганьба пераглядаюцца й пераацэньваюцца. Той парадак рэчаў, які ў 1945-м сьцьвердзіла ў Эўропе Перамога, паступова ператвараецца або гвалтоўна ламаецца назад, на даваенны ўзор. На зьмену пераможанаму гітлераўскаму фашызму сёньня толькі ў Расеі прыйшлі дзясяткі фашыстоўскіх арганізацый, якія прагнуць улады й снуюць планы новага перадзелу сьвету. Фактычнае далучэньне Беларусі да Расейскай Фэдэрацыі на рэфэрэндуме 14 траўня можа стацца дакладным паўтарэньнем перадваеннага сцэнару, паводле якога Аўстрыя аддавала сваю незалежнасьць на карысьць фашыстоўскай Нямеччыны... Так паступова нічога не застаецца ад вынікаў Перамогі. Адзіны назаўсёды нязьменны вынік – мільёны людзкіх ахвяраў. Найгоршае, што могуць рабіць сучаснікі ў дачыненні да іх памяці, – казаць пра вайну няпраўду.

Пасадзі дрэва, забі сьвіньню

Навэла

Іра Ульстэрвіч

Працоўны дзень скончыўся. Стоц стаяў на прыступках сваёй установы й патанаў у цяжкім, нібы бітум, разважаньні. Праблема была простая, тым больш, што вырашаць яе прыходзілася неаднакроць. Але сёньня ён быў зьянілены й разьбіты ўшчэнт, каб пра нешта ўвогуле думаць...

Па небе, як заўсёды з Захаду, цягнулася брыдкая, стылая шэрасьць. Як і ўчора, і пазаўчора, і, здавалася, усё жыцьцё. Неяк увечары памерла сонца і, чамусьці, забылася ўваскрэснуць. Стоц штодня ўпарта маляваў разнастайныя варыянты свастыкаў: маленькія, сярэднія, вялікія; чорныя, сінія, чырвоныя. Але сонца не зьяўлялася. Стоц думаў, што звар'яецца.

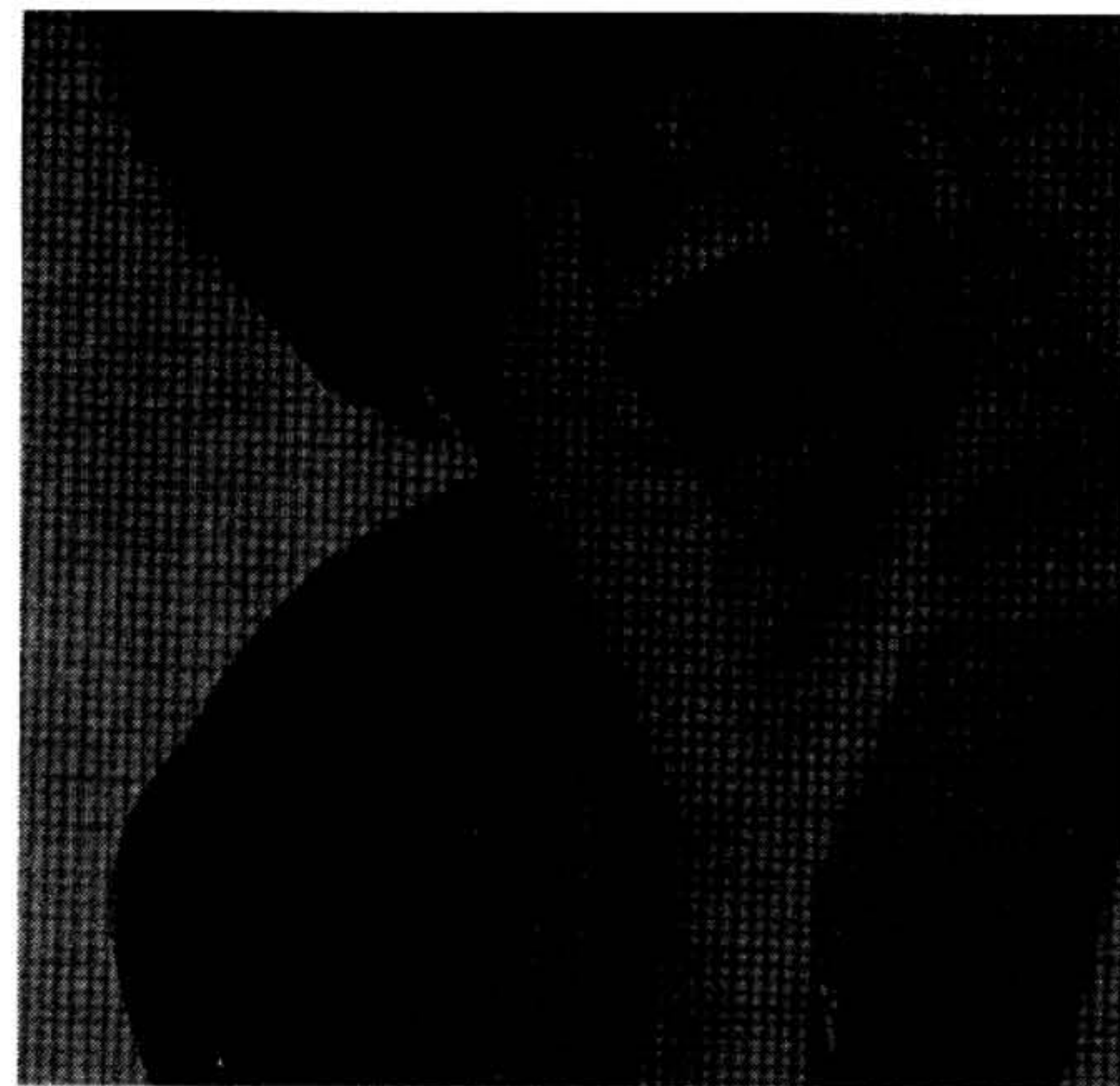
Ён нават не прыняў ніякага рашэньня. Проста пайшоў за купкаю гаманлівых жанчын да гастраному. Там была гарэлка, а дома яна ўжо скончылася. Але напраткі да хаты на сотню крокаў бліжэй... Вось і ўся праблема.

Пляшку й цытрыны Стоц паклаў у партфэль. Пляшку асобна, цытрыны асобна. Каля самага дому намацаў у кішэні пусты цыгарэтны пачак. Вылаяўся ўголос. Брыдка, з маюкамі. Ведама ж, на сябе, але бабуля, якая побач выгульвала ўнука, ажно здрыганулася і зь нянавісьцю, на якую толькі была здольная, неяк па зьмяінаму зашыпела.

Маюкі падбэдзёрылі Стоца, і, кіруючы назад да крамы, ён нават згадаў пра яе. "Патэлефаную. Хаця не. Не, не, не!" Стоц нават крутнуў у знак рашучай нязгоды галавою. "Абрыдла гэтая заўсёдная радасьць. Яна ніколі не сумуе. А гэтае вар'яцкае "праўда?" Што ні скажы — "праўда?" Ахвяра сусьветнай радасьці... Гатовая кахацца ўжо ў вітальні, абы не губляць часу... Сьвіньня".

Стоц прыгадаў тую раніцу, калі, узняўшыся з ложка, убачыў, што ўсю ноч кратаўся на скрываўленай

Працяг на старонцы 4

Дзёньнік прыватнага чалавека

У Беларусі сёння няма ні яна можа быць універсальных азнак мінулай вайны, якія б задавалі ўсіх. Традыцыя савецкай прапаганды, навуковы аб'ек-

тыўзм, ідэалогія нацыянальнай дзяржавы — усё гэта розныя мовы, на якіх мінулая вайна працягвалася па-іншаму і якія ператвараюць сваіх носьбітаў у антаганістаў. Шалёнае "шматмоўе" кіпіць ня толькі ў газетных палеміках, але і ў самых людзях. Мы схіляем галаву перад пакутамі вэтэранаў і адначасова схіляемся да аналізу фактаў і статыстычных дадзеных. Мы шукаем тую праўду вайны, якую зможам прызнаць за сваю. Бітва над Сталінградам, атака на Бэрлін ці парад у Маскве — маштабныя падзеі, якія, тым ня менш, нічога ня скажуць нам пра сваю праўду вайны, пазначаную непапулярным словам "акупацыя". На добры лад наша пашана да вэтэранаў ня мусяць быць эфэмернай ці інтрэйднай. Але дзеля гэтага мы мусяць б знайсці агульную праўду.

На жаль, гэта немагчыма без аналізу ўсяго аб'ёму інфармацыі, цэля тэмы якое выключэння з савецкай прапагандыскай традыцыі. На жаль, гэтыя белыя плямы застаюцца галоўнай прычынай нашага антаганізму. Адж-

рыцьцё іх прыводзіць не да грамадзкае згоды, але да жорсткага супрацьстаяння і абвінавачванняў у неміласэрнасці. Можна падумаць, што мінулая вайна ў Беларусі ня скончылася ў 45-м, разам з перамогаю над Гітлерам.

А тым часам фактычныя здабыткі тае перамогі аказаліся як бы непатрэбныя. На нашых вачох распаўся Савецкі Саюз, распалася сацыялістычная сістэма, зноў аб'ядналася Нямеччына, з новай сілай успыхнула вайна ў Югаславіі... Той парадка рэчаў, які быў зацверджаны ў Эўропе пасля капітуляцыі Нямеччыны, вярнуўся да свайго даваеннага стану.

Нашыя нашчадкі будуць глядзець на мінулую вайну як на магутны стрэс у пару чарговага пераходу сьвету. Гэта таксама разважліва, як мы сёння глядзім на Першую сусьветную, якую ў Расеі таксама нейкі час называлі Вялікай Айчыннай і якая прынесла ня менш цяжкіх чалавечых ахвяраў і людскога гора. Падоўна, што для многіх краінаў гэты пераезд сьвету ўжо за-

вяршыўся. Польшча зноў стала даваеннай Польшчай, але без Заходняй Беларусі, Літва зноў стала Літвой, але зь Віленскім краем, мірна разыйшліся Чэхія і Славакія... Мінулая вайна ўжо перастала тут быць актыўным фактарам жыцця. Але ў іншых краінах, у Беларусі, адчуваньня канчатковае перамогі і стабільнасці няма.

Кожная грамадзкая спрэчка, кожная дзяржаўная акцыя, кожны эканамічны крок мае кантэкст мінулай вайны. Падрастаюць дзеці, якім ужо цяжка зразумець, што такое савецкі патрыятызм, калі на межах былога СССР і сённяшняй Расеі не спыняюцца войны, калі ў Маскве страляюць па будынку Вярхоўнага Савету, калі самыя блізкія Прыбалтыка і Польшча — "дальняе замежжа", калі паўсюль патрэбныя візы, калі ў Крыме і Мадраве не сканчаюцца закатагі, — што такое савецкі патрыятызм? І што такое перамога савецкага народу? Як раскажаць маладым пра тое, што было нязьменным атры-

бутам жыцця і не патрабавала ніякіх доказаў, ды рагтам прапала?

Кіраўнікі краіны ня здольныя пагадзіць людзей мудрым і пэўным выплывам зьявіцца, бо самі ня вызначыліся з арыенцірамі і толькі падліваюць алею ў агонь нацыянальнага раздору.

А тым часам вакол усталёўваюцца зусім іншыя сістэмы каштоўнасцяў, сімволікі, ідэалогіі. Навошта падпольшчык з рызыкай для жыцця перахоўваў чырвоны сьцяг, а салдаты замацоўвалі гэты сьцяг над Рэйхстагам, калі сёння над Масквою лунае шталдар уласаўскай арміі, якая змагалася на баку фашыстаў? І, нарэшце, сакрамэнтальнае — чаму так ладна і ў дастатку жыўць сёння пераможаныя?

У Беларусі гэтыя пытанні з новай сілай вяртаюць розум, выклікаюць разгубленасць і нянавісьць, клічуць на пляц, на парад, на рэфэрэндум. Гэта значыць, што вайна не дала людзям прыватнага выніку. Гэта значыць, што яна ня скончылася.

МОВА І ГІСТОРЫЯ

Генадзь Сагановіч

Ня толькі простыя людзі, нават нашая навука, у тым ліку і гістарычная, як і раней, мала звяжае на мову. А дарэмна. Мова пры яе глыбейшым разуменьні — гэта ўжо ня толькі мова, але і гісторыя.

Як ведама, кожны чалавек, успрымаючы час і прастору, стварае свой сьвет, дакладней — уласнае бачаньне сьвету і самога сябе ў ім. Гэтае бачаньне ў кожнага сваё, бо яно залежыць ад многіх індывідуальных рэчаў: ад магчымасцяў і схільнасцяў чалавека, ад ягоных пажыткаў, ад рэакцыі на колеры, гукі і інш. Таму фізічна адзіны вонкавы сьвет знаходзіць безліч розных іпастасяў у адбітках людскога ўспрымання. Але ёсьць вялікія групы людзей, у якіх час і прастора ўспрымаюцца падобным чынам (не кажу ідэнтычна). Пасля індывіду гістарычным суб'ектам наступнага парадку лічыцца народ, нацыя. Супольнасць найбольш устойлівую, заснаваную на агульнасці цэлага комплексу сацыяльных і прыродных фактараў, змацаваную стагодзьдзямі супольнага жыцця. Таму ступень падабенства сьветаўспрымання ў прадстаўнікоў аднаго народу можа быць вельмі высокая.

Кожны народ — творца свайё часапрасторы. А сродкам гэтай творчасці ёсьць мова, слова. Індывідуальнасць як асобы, гэтак і народу фармуецца і выяўляецца ў свайё адпаведнай мове і ўласным шляхам. Калі ж сродкі гэтага выяўленьня неадпаведныя, тады яна трапляе ў зусім "чужы" сьвет і

страчвае здольнасць свайё ранейшай (індывідуальнай) арыентацыі ў часе і прастору. Мова, і гэта ня толькі на лексічным узроўні, адлюстроўвае экспрэсію народу, рытм ягонага жыцця, фіксуе нормы паводзінаў, эмацыйны стан, афармляе думкі і жаданні. Гэта значыць, яна зьяўляецца тым, праз што і кшталтуецца непаўторным чынам гістарычная візія.

Усё пазнаецца, "прыватызуецца" праз слова, праз называньне. Бо мы бачым тое, што ведаем, а ведаем тое, што называем.

Нямецкі сацыёлаг Е.Розэншток-Гюсы піша: "Погляд, які не прабіваецца, не даходзіць да называння, ёсьць імглісты і ў лепшым выпадку можа лічыцца эмбрыёнам". А далей яшчэ дакладней: "Бо нічога не патрапім убачыць, калі не назавем яго". Кажуць, горцы не заўважаюць неназваных вяршыняў...

Філосаф О.Болнаў піша: "Ня слова ёсьць нечым пазнейшым, што дадаецца да існаваўшай раней рэчы, але толькі слова стварае гэтую рэч". А Бэкан калісьці, гаворачы пра мову як жывы арганізм, адзначыў, што іншыя словы "быццам татарскі лук, зваротна ўзьдзеініваюць на самы мудры розум, моцна блытаюць мысьленьне".

Мовазнаўца Б.Ворф прышоў да высновы, што кожная мова — гэта вялікая спецыфічная сістэма структураў з пэўнымі, вызначанымі формамі і катэгорыямі, на аснове якіх

чалавек (чытайма — народ) "ня толькі камунікуе і зносіцца, але гэтаксама аналізуе прыроду, заўважае зьявы і сувязі, разумее іх, каналізуе свае задумы і ўвагі, а таксама стварае апарат уласнай сьведамасці".

Пра тое, як і што мова можа прадвызначыць у гісторыі народу, яшчэ мала ведаем, але воль адзін з канкрэтных прыкладаў. Дасьледаваньні дацкага этнографа Й.Б'ера паказалі, што флексія ў мове бушмэнаў і аўстралійцаў спрыяла разьвіццю іх міталогіі, а воль у нэгрэідных этнасаў, мовы якіх ня мелі флексіі, міталогічныя ўяўленьні не разьвіваліся і замест іх зьявілася вера ў прадкаў.

Словам, мова — гэта *a priori* пазнаньня. Яна вызначае пэўнае бачаньне сьвету, можа нават сказаць, — яна творыць новы, асаблівы сьвет. Яна важная ня толькі дзеля пазнаньня, але і дзеля кшталтаваньня гістарычнай рэчаіснасьці. І адпаведна зразумець такую рэчаіснасьць можна праз тую ж мову, у якой яна кшталтавалася. Бо кожны чалавек, або цэлы народ, жыў і кіраваўся тым успрыманням сьвету, якое вызначалася ягонай мовай. Па гісторыі мовы можна вывучаць жыцьцё яго думак і ўяўленьняў, поступ разумовага разьвіцця.

Як дзіце, уваходзячы ў сьвет дарослых, навучаецца найперш іх мове, гэтак гісторык павінен асьцярожна ўваходзіць у мінулае праз гістарычную лексіку як самы аргані-

ны і самы важны элемент даўняй рэчаіснасьці. Няма яе — няма адэкватнага апарату пазнаньня гісторыі (хоць гэта і ня значыць, што можна абаярацца на адну гістарычную лексіку). Рэч тут пра суб'ектыўную, унутраную плынь гісторыі. Новая навуковая гістарыяграфія, дарэчы, прыйшла да таго, што плюралізм стаў трактавацца як зусім нармальнае зьява. Прыкладам, Д.Уайз пераканаўча даводзіць, што розныя гісторыкі могуць прапанаваць нам "розныя праўдзівыя рэчы пра адну і тую ж гістарычную рэальнасць". Пры гэтым — што самае важнае, — кожная з іх будзе праўдзівая з пункту гледжання свайго гісторыка, а ў адрыве ад ягоных пазіцыяў яна перастае быць такой. Так што альтэрнатыўныя гісторыі, альтэрнатыўныя тлумачэньні адной падзеі — зьява магчымая і нармальнае. Бо за кожнай гісторыяй, за кожным разуменьнем стаіць свой суб'ект, з свайё мовай (у шырэішым сэнсе).

Назіраньні мовазнаўцаў сьведчаць, што ўсе мовы зь цягам часу зьмяняюцца. Значыць, і само *a priori* нашага пазнаньня непазьбежна трансфармуецца. Заўважымшы гэта, польскі матэматык К.Маурын усклікнуў: "Сьвет, а ня толькі яго разуменьне, дазваньня гістарычны!"

Бяз мовы няма рэчаіснасьці. Гістарычнай — дакладна. Згубіўшы мову, мы губляем магчымасьць пазнаваць і разумець сябе. І апынаемся пад "татарскімі лукамі".

ЦАНА КУЛЬТУРЫ

Пра што маўчыць ціхая нацыя

Антон Сіюль

Пры сацыялізме інтэлігент мог заставацца індывідуалістам, апроч выпадкаў з суботнікамі і дэманстрацыямі. Зрэшты, ў 80-я можна было «адмазацца» і ад іх. Можна было прасядзець у сваім кабінэце колькі гадоў і ня стаць сабутэльнікам калегаў. Пасоўваліся чэргі на кватэру, павышэньне, кілбасу і елку. Інтэлігент чытаў (насіў, еў...) тое, што мог дастаць, па ўласным выбары! У свайё творчасці ён дабіраў тое, чаго ня мог працягтаць. Ён ня ведаў імянаў суседзяў і не адчуваў патрэбы ў пашырэнні кола сваіх знаёмых. Індывідуальнае меркаваньне, не прамоўленае гучна, заставалася адно ва ўжытку індывідуала.

Новы час не пакінуў індывідуалам скованкі. Дзеля фармаваньня дзяржавы кожны быў змушаны паўдзельнічаць хоць бы ў выбарах. Каб прадаць свой прадукт, інтэлігент мусяць сёння гойсаць па такіх калідорах, пра якія раней ня меў нават уяўленьня. На рынку апынулася шмат гандляроў: Вам не патрэбна гэта рэч? А якую б Вы хацелі? Колішнія дысьдэнты з папераменным посьпехам «бываюць» свабодзінцамі.

Інтэлігент у роспачы: ягонае *ego* непатрэбнае нікому, нават яму. Старашна закансьпіраванае ад уплываў звонку, дзеля самазахаваньня, яно муміфікава-

лася. Р-р-р-р! І вынеслі яго на старонкі і экраны. Гады тры паўзіраліся. Ну мумія і мумія, а далей што? Далей ўсё кінуліся па чужую, альбо «саманальную» чужую маскультуру. Ня грэбуе ёю і наш інтэлігент. Маскультура-то хоць жывая, і пахі больш разнастайныя. Стаіць інтэлігент у чарзе, панаюць яго, абыходзяць здаровыя, паўкультурныя, паўдыварозьныя жывыя. Інтэлігент не вытрымлівае і вусцінна лямантуе: «У чаргу, в-в-вану...!!!» Альбо ідзе ў палітыку.

Савецкі індывідуалізм, як самаізаляцыя, паўстаў за тры пакаленьні. Плён працы прадзеда, яго вялікае сям'і, дзе ўласнаму эгаізму не хапала месца, быў знішчаны за першую сусьветную і грамадзянскую войны. Спадчына дзеда была змарнаваная за калхозным ладам. Бацьку не пашанцавала, усё набралі рэформы, татальнае адставаньне інтэлігенцкіх заробкаў.

Прывыклі жыць на сённяшні дзень, бо «жвігнучая» дзяржава брала на сябе ўсе абавязкі па ўтрыманьні сваіх «ячэйкаў». Што такое вера, спадчына, традыцыя, уласнасьць, самакіраваньне, суд прысяжных — сёння ўжо мала каму вядома. Калі няма гэтага, ні дзяржава, ні лад, ні соцыюм ня маюць вартасці. Застаецца дбаць пра зах-

ваньне свайго жыцця і хіба яшчэ свабоды сям'і, як часткі сябе, ужо ведаючы мяжу прэспэктываў.

Адзінаю канстантаю заставацца высілі на тое, каб застацца «на плыву» — вучоба, работа. Без надзеі на свабоду людзі выкручваліся, каб ацаліць. Так грамадзтва і дзяржава, ідэалі і традыцыі страчвалі свой сэнс. Нічога заду, нічога наперадзе.

Выхаваньне дзяцей базавалася на прынцыпах, супрацьлеглых хрысьціянскім. На прынцыпах па сутнасці асацыяльных. Дзева Марыя, ад пачатку ўсьведамляючы лёс свайго сына, аддала яго сьвету. Аддала ў ахвяру за людзтва. На гэтым будавалася ўся хрысьціянская эмантыка рэлігійнага мастацтва, якое кшталтавала дух вернікаў у гатовасці да самаахвяры...

Па вайне савецкім дзесям казалі: не вытыркайся, сядзі, маўчы. Спакутаваньня назавошта накалены ўжо сьведма прышчэпалі сваім нашчадкам цыннізм. Мы папакутавалі ў калхозах, ну дык вы ўжо гуляйце, круціцеся, вучыцеся, «закалочыце» грошы. Вынік наступіў хутчэй, чым уяўлялі сабе бацькі. Няўдзячныя да ладу дзеці сталі няўдзячныя і да бацькоў, зь якіх прывыклі спаганяць, як і зь дзяржавы, усё да кроплі.

Напрыканцы 80-х «закасіць» ад войска, «фарцануць» стала ўхвальнай нормаю. Разводзі множыліся ў геамэтрычнай прагрэсіі і мала хто супрацьстаяў, у тым ліку і бацькі, таёмна спадзеючыся на новы, лепшы шлюб. Дзяржава, якая не чакала такога павароту падчас «разьвітага сацыялізму», ціха канстатавала лічы.

Спароны, колькасць якіх пераўзыйшла нараджальнасць, не сустрэлі асабліва перашкодаў з боку дзяржавы, а людзтва проста не хацела гэтага бачыць. У кожнага была куча аргументаў: брак жыллошчы, грошай, кепская мэдыцына. Між тым, там дзе ўсяго гэтага хапала, ва ўсім сьвеце ідуць бурныя дэбаты. Мараль становіцца надставою да палітычных крызісаў і дзяржаўных скандалаў, як гэта было ў Бэльгіі, Ірляндыі... А наша дзяржава і сёння ў поўным вакууме грамадзкай думкі плануе ў бюджэце абартарыі, заробкі абслуге, утылізацыю адходаў, іх колькасць і г.д. за грошы ўсяе маўклівае нацыі. Па-за грамадзкай думкай засталіся і сьмяротныя прысуды, права чалавека на жыцьцё. Сёння тупа ўзіраючыся ў мора хрыві на «блакітных» экранах, ніхто ўжо ня згадвае, што гэта кроў колішніх суайчыннікаў, калегаў, знаёмых людзей. Крыху перасмыкнула ад забойства маладога папулярнага журналіста: ці ня страцім

звыклых відовішчаў па «яшчыку»? А забойствы старшыні аблвыканкаму, менскага прадрыймальніка ўжо даўна забытыя, і нікому не цікава, хто іх забіў. Жыцьцё і сьмерць — не пытаньні для нашага соцыюму.

Рэлігія не магла адыграць у нас тую ролю, як, напрыклад, у Польшчы. Папершае, прыклад той жа Польшчы сьведчыць, што касцёл можа толькі аддукацца на паўсталяныя праблемы і да пэўнай ступені ўплываць на дзяцей, аднак рэакцыя грамадзтва мусяць быць самастойнаю. Па-другое, адеўнасьць рэлігійнага жыцця ў нашай краіне адыграла пазітыўную ролю ў сэнсе кансалідацыі нацыі. Сённяшняе «абкафісёіваваньне» каталізуе працэсы, далёкія ад маралі, і ад веры: барацьба за маёмасьць, выключны ўплыў на «сваіх» тэрыторыях, распальваньне штучнай варожасці між нацэфітамі.

За бортам гэтых фармальных праблемаў засталіся і мараль і інтарэсы соцыюму.

— Сусед, а чым твая дачка займаецца?

— Прастыгучыяй...

— Ха-ха!

— Ха-ха. А ты чого вдрог на мове заговорил?..

БЕРАСЬЦЕ

Эн Эплбаўм

З кнігі: *Паміж Усходам і Захадам. Па эўрапейскіх ускраінах. Нью-Ёрк, 1994*

Зь Менску мяне падвезла да Берасьця — трыста кіламетраў дарогі — адна расейская пара. Ён амаль на кожным пальцы меў па залатым пярсцёнку, яна небажэпечна калыхалася на тонкіх, з аловак, абцасах. Абое былі вельмі тоўстыя, тоўсты быў і іхны сабака. Ён сядзеў сьпераду й нюхаў асьвяжальнік паветра ў форме калянднай ялінкі, што вісеў на лостэрку.

“Я баюся пакідаць яго дома”, — сказала яна, прытуліўшыся да чорнага сабачага носа. — “Цяпер такія злодзеі, ведаеце, вынысць усё”.

На поўдзень ад Менску зямля выглядала роўнаю й сухаю. За машынамі на пашы цягнуліся даўгія хвасты пылу, дрэваў не было.

Пры ўездзе ў Берасьце міма нас замільгалі стэды:

ЛЕНИНГРАД — ГОРОД-ГЕРОЙ

ВОЛГОГРАД — ГОРОД-ГЕРОЙ

СЕВАСТОПОЛЬ — ГОРОД-ГЕРОЙ

МУРМАНСК — ГОРОД-ГЕРОЙ

і нарэшце

БРЕСТ — ГОРОД-ГЕРОЙ

“Вялікая Айчынная Вайна ўсё яшчэ вельмі блізкая нам, — сказала жанчына, паклаўшы руку на сэрца. — Яна кожны дзень з намі”.

ПОДВИГУ НАРОДА ЖИТЬ В ВЕКАХ!

ДА ЗДРАВСТВУЕТ ПОДВИГ НАРОДА!

“Вы сабе не ўяўляеце, як шмат гэта значыць для нас яшчэ й сёньня”, — і яна зтуліла рукою вочы. Дарэчы, Другая сусьветная вайна яе не закранула. Яе бацька, дырэктар заводу, бясьпечна вывез сваю сям’ю за Уральскія горы.

“Мы гэта вучылі ў школе”, — сказала яна з гонарам. — “Мы панеслі большыя страты, чым усё астатнія саюзнікі разам узятых: больш за Англію, больш за Францыю”.

Дваццаць мільёнаў палеглых расейцаў — гэтая лічба цытуецца зноў і зноў. Але ці было іх дваццаць, а ня дзесяць, ці загінулі яны ад Гітлеравай агрэсіі, а не ад Сталінавай дурацыі, ці памерлі яны на фронце, а не ў сібірскіх лагерах — сказаць цяжка. Ва ўсялякім разе, гэтая лічба бясьспрэчна ўлучае ў сябе палякаў, літоўцаў, украінцаў з акупаваных тэрыторыяў, якія змагаліся супраць Чырвонай Арміі ў апошнія дні вайны; праўду кажучы, пераважна прадстаўнікі ўзьмежных народаў, а не расейцы, гінулі, ратуючы Савецкі Саюз.

“Сьвет яшчэ не адпалаў нам за нашыя пакуты”, — сказала яна.

Я ветліва кінула.

Яны высадзілі мяне каля крэпасці. “Вы мусіце зайсьці сюды, перш чым пойдзеце ў сам горад, — яна ўзяла зь мяне абяцаньне. — Гэта сьвятое для нас месца”.

Крэпасць было б цяжка абмінуць: яна панавала над горадам. Уваходам у яе быў пралом у каменнай глыбе ў выглядзе велізарнай пяціканцовай ленынскай зоркі. Панурая вайсковая музыка лілася з прыхаваных дынамікаў. Людзі ўваходзілі ў крэпасць на дыбачках, а ў крэпасці размаўлялі шэптам; яны нібы наведвалі нейкую ролігійную сьвятыню, што ў нейкім сэнсе было праўдай. Ад

уваходу даўгая ўрачыстая сыцяжына вяла да вялізнай скульптуры — спакугаванай чалавечай галавы — і вечнага агню.

Вонкавыя муры былі з чырвонай цэглы, парослай зялёным мохам. Некалі Берасьцейская крэпасць была адным зьвяном у ланцугу царскіх крэпасцяў, збудаваных у нованабытых Расеяй заходніх тэрыторыях на пачатку дзевятнацатага стагодзьдзя. Яны аднак ужываліся дзеля русіфікацыі мясцовага насельніцтва, а не дзеля абароны ад ворагаў. Берасьцейская крэпасць некалі служыла гарнізонам для расейскіх акупа-

цыпер нейкай нязначнай долі цэнта, але ніхто не парупіўся падняць цану.

Калідор быў поўны памяткамі, шаблямі і ўніформамі царскіх войскаў. Не было ніякіх згадак ні пра Польшчу, ні пра Троцкага, ні пра Берасьцейскі мір. Не было ніякіх згадак пра 30-я гады, калі Берасьце ляжала па той бок мяжы. Замест гэтага экспазіцыя гісторыі Берасьцейскае крэпасці ад царскай эры пераходзіла адразу да Вялікай Айчынай Вайны — і да вялікіх беларускіх патрыётаў, якія аддалі сваі жыцці за тое, каб Берасьце дасталася Савецкаму Саюзу.

Зьрэмк Анатоль Клішчына

цыйных войскаў, а разам з гэтым і турмою для мясцовых нацыяналістаў, падобна як Карнарвон, ангельскі замак, збудаваны дзеля англіцызаванай вайліцы.

Але Берасьцейская крэпасць адыграла й іншую роллю ў канфлікце паміж Расеяй і ўзьмежнымі народамі: узімку 1917 году Троцкі навучаў кайзераўскіх генэраляў асновам сацыялізму ў Берасьцейскай крэпасці, а пасля дамовіўся зь імі аб “сэпаратым міры”, скончыўшы ўдзел Расеі ў Першай сусьветнай вайне. Вынікам гэтага быў Берасьцейскі мірны дагавор, які стаўся вялікім ударам для бальшавікоў, аддзяліўшы ад Расеі балтыцкія дзяржавы, Польшчу, Беларусь і Украіну. Як і шматлікія іншыя дагаворы аб межах, падпісаных ў першыя гады пасля Першай сусьветнай вайны, гэты трываў нядоўга. Аднак часткова дзякуючы Берасьцейскаму дагавору, Берасьце засталася за Польшчай аж да іншай вайны, і ўжо іншы дагавор зноў перадаў горад і крэпасць Савецкаму Саюзу. Цяпер жа і адно й другое ляжаць пры самай польска-беларускай мяжы.

Паўзь мяне прайшлі два салдаты, зьвякаючы падкаванымі ботамі па каменнай сыцяжыне. Я пайшла за імі ў выставачную залку. Над уваходам узвышаўся партрэт Леніна, прысутны быў паўсюль і ягоны дух: білет каштаваў усяго дзесяць капеек. Дзякуючы гіпэрінфляцыі, дзесяць капеек адпавядалі

Выстава агаломшвала сваімі прапорцамі. Там былі партрэты герояў, партрэты героювых жонак; дыярама, якая паказвала, дзе й як яны хаваліся ў сутарэннях крэпасці; надпісы, нібыта знойдзеныя пасля на сьценках (“Я паміраю за Сталіна” і “Я паміраю за бальшавікоў”); сапраўдная зямля з сутарэнняў, накапаная пасля вайны; штодзённая справаздача баёў; рэшткі савецкага сыцягу, што лунаў над крэпасцю. Былі там і макеты поля бою, з цацачнымі салдацкімі й цацачнымі танкамі, нажы й відэльцы, ужываныя савецкімі байцамі, і ваенныя плакаты, на якіх жанчына зь вялікімі грудзямі ўзвышалася над полем бою. Гэта была “Родина-Мать”, персаніфікаваная ўвасабленьне радзімы.

Быў там нават фільм, у якім былі ўжыты кадры нямецкай вяснянай хронікі. Пасля ўсяго, калі абарона спынілася й апошнія абаронцы памерлі ад голаду, нацыстоўскія войскі ўвайшлі ў крэпасць з аздобленымі свастыкаю сыцягамі, што лунала за імі пад ветрам, а голас за кадрам урачыста паведамляў: “Яны загінулі недарма”. Я сядзела ў канцы залы, за групаю французскіх турыстаў, якія ўвесь час наракалі: кіраўнік групы прымусіў іх як найраней выехаць з Масквы, каб наведваць Берасьце, і ім гэта не падабалася. “C’était un peu — de trop” — гэта ўжо крыху занадта, значыць адзін зь іх пра фільм, падкручваючы лінк звайго фотаапарату.

Але сваёй ідэалагічнай вяршыні выстава дасягнула ў апошняй залі. Гэтая зала ня

мела нічога агульнага зь Берасьцем або Берасьцейскай крэпасцю. Яна была прысьвечаная ўсхваленню ў самай непрыкрытай форме Савецкага Саюзу й тым незлічоным дабрадзействам, якія прынесла Заходняй Беларусі далучэньне да Савецкага Саюзу. У адной шкляннай скрынцы захоўваліся ўзоры ежы, спажыванай савецкімі касманаўтамі ў космасе. У другой выстаўляліся мэдалі й ганаровыя граматы грамадзянаў горада-героя Берасьця. У іншых былі дары, прынесеныя крэпасці ўражанымі іншаземцамі: крыштальны збан з Польшчы, мэдаль зь Югаславіі, мэдаль ветраку з Галандыі, гузікі з лозунгамі за атамнае раззбраеньне з Амэрыкі, шклянны бык з Гішпаніі. У апошніх скрынках былі бязладна выкладзеныя асобныя прадметы савецкага кічу: морскія ракавіны з вышпуканымі на іх ленынскімі цытатамі, ваза з чырвонага шкла з датаю ўваходжаньня Беларусі ў склад Савецкага Саюзу, пластамасыва мадэлі “Беларусоў” з чырвонымі зоркамі.

На апошняй сыцяне вісела вялікая карта сьвету. Яна нібыта пабліскавала й зіхацела ў прыцемку выставачнай залы, але калі я падыйшла бліжэй, я ўбачыла, што дзесяткі гарадоў — у Эўропе, Амэрыцы, Афрыцы, на Далёкім Усходзе — гарэлі маленькімі лямпачкамі. Гэта былі, як з гонарам паведамляў тэкст пад картай, гарады-пабрацімы, гарады, чые грамадзяне даслалі Берасьцейскай крэпасці свае падарункі. З Токіё й Сіднею, з Лондану й Нью-Ёрку, сыцякаліся ў Берасьце дары, гаварылася далей у тэксце: у Алма-Аце, Мэхіка, Парыжы людзі захапляюцца гераізмам грамадзянаў Берасьця.

Нідзе ў выставе не зазначана, што Савецкая Армія сама спачатку забрала Берасьце ад палякаў. Нідзе няма ніводнае згадкі пра тое, што Чырвоная Армія займала крэпасць усяго некалькіх месяцаў, калі была вымушаная бараніць яе ад немцаў. Ні на водным стэды не напісана, што абарона Берасьцейскай крэпасці ў рэшце рэшт ня мела ніякага ваеннага значэньня: на той час, калі савецкія байцы мёрлі з голаду ў сутарэннях, немцы даўно ўжо прасунуліся далёка на ўсход. Аднак арганізатарам экспазіцыі не было справы да праўды. Берасьцейская крэпасць уяўляла сабою прыдатны пункт для савецкай прапаганды ў Заходняй Беларусі. Прапаганда гэтая ўсяляк эксплуатавала міты Вялікай Айчынай Вайны, лагічным і законным вынікам якое нібыта й была анэксія Заходняй Беларусі.

Я выйшла з выставы. Каля выхаду стаяла на каленях жанчына й бруднай анучай шпавала падлогу. На двары сонца садзілася за мурамі з чырвонае цэглы, фарбуючы іх у цёмна-памаранчовы колер. Вайсковыя мэдалькі замяніліся харавымі сьпевамі. Вясельная пара — квалая й прышчавая маладая ды мажны й вусаты малады — паднімаліся па прыступках да вечнага агню. Такая была савецкая традыцыя, звычай наведваць у дзень вясельна ваенныя мэмарыялы; у Ленінградзе я аднойчы бачыла цэлую чаргу маладых параў, якія чакалі, каб сфатаграфаваліся каля братняй магілы. У гэтым звычай быў нейкі сэнс. Дзяржаўная цырымонія, што замяніла сабою царкоўны абрад, была нудная й шэрая, а маладым проста хацелася адчуць, што іх злучыла разам нешта несмяротнае, нешта большае за тых дзяржаўных службоўцаў, нават калі гэта было ня Боскае вечнае жыцьцё, а вечная сьмерць ваенных нябожчыкаў.

“Таня”, — паклікаў нехта зь вясельнага на-тоўпу, — “хадзі, яшчэ тут сфатаграфуемся”. І ён паказаў на дошку зь імёнамі палеглых пры абароне Берасьця.

Маладая, прыціснуўшы да грудзей букетік, бокам прабіралася да месца. Шлейф яе бе-лае вясельнае сукенкі валачыўся па гразі. Малады нэрваваўся, паварочваючыся да фатографа. Яны прытуліліся галовамі, і ён нясьмела абняў за плечы сваю маладую жонку.

“Cheese”, — сказаў па-ангельску чалавек з фотаапаратам.

Ніхто не ўсьміхнуўся.

Пераклаў з ангельскай Сяргей Шупа

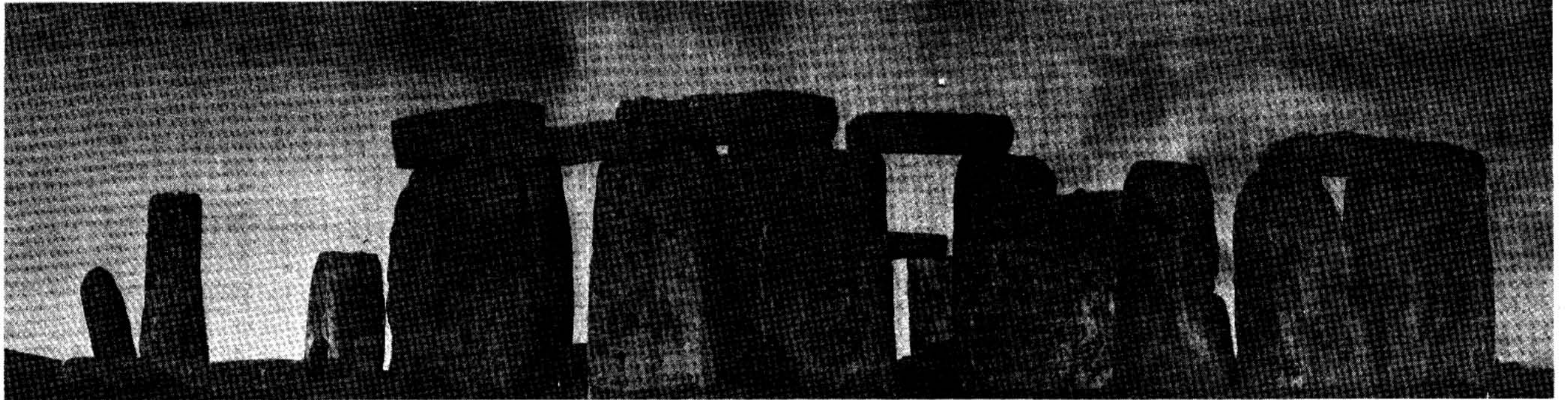
Натальля Капа

Ад крыжовых дарог,
Дзе расьце былнэг,
Каб пазбыцца штодзённага бруду,
Я ўвайду у храм, я ступлю за парог,
Я ня ведаю, хто ёсьць Бог —
Ці Ісус, ці Алах, ці Буда;

У каторай зь мясьцін
Быў пакінуты Ім
Запавет найвышэйшага цуду
Дзеля сьціплых хацін,
Дзеля быстрых гадзін,
Дзеля чорнага жорсткага люду.

Вось царква і касьцёл —
Нібы рай і кацёл —
Разрываюць зямлю штохвіліны,
Ёсьць у кожнай зь сясьцёр
Сваёй праўды касьцёр,
Адгароджаны цэглай і тынам.

У каторы рог
Уліў праўду Бог,
Аднатвары ці трыадзіны,
На якой з дарог
Не расьце былнэг?..
Хто мне скажа: "Я Бог твой адзіны"?

Пасадзі дрэва, забі сьвіньню

Працяг з старонкі 1

прасьціне. Яна залезла пад яго, не зважаючы на месячныя. Абы не губляць часу. Яго ледзьве не званітвала, і ён стрымгалоў паляцеў у душ... "Сьвіньня!" Гэтае слова заўжды асацыявалася ў Стоца з нейкай гідкай пачварай, што корпаецца ва ўласных нечыстотах, ды яшчэ хоча запэцкаць сваёй сьмярдзючай мешанінай астатніх. "Сь-сь-сь" — торгалі ў дзяцінстве бацькі ягоны пісун, правакуючы жоўты струмень. "Сьвінагадоўля. Край сьвінагадоўлі. Уся краіна ў сцаках". Стоца панесла. "І робяць выгляд, што так і трэба. Інтэрнацыяналізм, талеранцыя, цяп-лівасьць... Цьху! "Народ зрабіў свой выбар". Канечне, сьвіньняў гадаваў і цяпер гадуе. Нічога не зьмянілася". Чамусьці на памяць узьбіўся абразок зь некалі чытанага апавяданьня "Вяпрэньне смалюка". Разьюшыўся яшчэ больш. "Паэтыка псэўдамужчынскасьці. Гаспадар забівае гадаванца-вепрука з стрэльбы. Ганьба!" Ягоны дзед і бацька рэзалі кабану гарляк. Навостраны нож у руцэ. Побач міса пад кроў. Сіла й спрыт. Яму падабалася дапамагаць ім. Ён адчуў сапраўдную мужчынскасьць на гэтым скрываўленым сьнезе і потым зьненавідзеў розную крышнаіцкую набрыдзь і вегетарыянцаў. Бо дзед піў яшчэ гарачую кроў з вялікай жалезнай конаўкі. Адзінае што — саліў...

Неўпрыкмет Стоц апынуўся ля камэрцыйных шапікаў. Узгадаўшы, навошта ён тут, пачаў выгляджаць свае ўлюбёныя цыгарэты. Убачыўшы знаёмы пачак у скрайнім шапіку, ён скіраваўся да яго. Вялізная лужына атачала маленькі чырвоны дамок, як акіян выспу. Клапатліва пакладзеныя цагляны давалі патэнцыйнаму пакупніку рэальны шанец захаваць прыемную сухасьць у пантофлях. Зьмяркалася. І балансіроўка ў прыцемках была справай нялёгкай. Стоц аднак наважыўся. Калі ён быў ля самага вакенца, з боку гаспадару зьявілася вялізная постаць амонаўца. Не зважаўчы на ваду, бамбіза ў два крокі падскочыў да шапіка. "Сьпяшаюся", — гыркнуў ён і адштурнуў Стоца. Няўклюдна ўзмахнуўшы рукамі, той апынуўся ў калюзе.

— Сьвіньня! — гучна, знарок, каб пачуў крыўдзіцель, выгукнуў Стоц.

— Што? — шэрая ўніформавая сьпіна павольна пачала разгінацца. — Што?! гэта ты мне?! — скрывіўшы струпаваты твар, амонавец з шалам у вачох паглядзеў зьверху ўніз.

— Вам, — пацьвердзіў Стоц.

— Січас ты паглядзіш, хто із нас сьвіньня, — адной рукой прадстаўнік правапарадку ўчапіўся ў Стоцава плячо, другой звыклым рухам выцягнуў гумовую дубінку.

Канфлікт пачаў прыцягваць увагу мінакоў. Яны насцьцарожнымі купкамі сталіся на бясьпечнай адлег-

ласьці ў прадчуваньні цікавага відовішча. Угледзеўшы такую пільную цікавасьць з боку суграмадзян, амонавец здавалася, палагаднеў.

— Ладна, казёл, пакуль жыві, — злавесна прахрыпеў ён і, зьмерыўшы поглядам Стоцаву постаць, захлапаў па вадзе прэчкі.

Стоца трэсла, яго калаціла ад нянавісьці.

— Гэй, мужык! — галава ў вакенцы шапіка не магла схаваць свайго захаплення. — Класна ты яго!

— Калі ласка, — ледзьве чутна Стоц назваў свае цыгарэты.

— Да ты што, мужык, якія грошы? Бяры ў якасьці падарунка.

Стоц моўчкі паклаў грошы...

Ужо зусім сьцямнела, але здагадацца, што за бэрэтагаловыя цені чакаюць яго каля старой дзіцячай пляцоўкі, было няцяжка. Чамусьці падумалася пра цытрыны. "Маленькія сонейкі". Страху не было. Ужо даўно не было.

— Ну, наканец та, заждались, — два амонаўцы засланілі вузкую асфальтавую сьцежку.

— Калі ласка, дазвольце прайсьці, — Стоц спрабаваў быць спакойным. Амонаўцы задаволены рагатнулі.

— Дык ты ў нас яшчэ й нацыяналіст, — гэтае адкрыцьцё іх відавочна ўзрадавала. — Культурны какой! А прашчэньня хто прасіць будзе? — Амонавец з прышчавым тварам падышоў ушчыльную, ён стаў адным, а потым і другім ботам на Стоцавы пантофлі.

— Я жду, — моцны смурод перапаленага віна й цыбулі ахутаў твар Стоца. Стоц маўчаў. Амонавец пачаў гойдацца на ягоных нагах.

— Можна ты па-рускі ні панімаеш, паскуда? Што маўчыш? — ужо зароў ён.

— Яны, нацыяналісты, усе адзінаковыя, зь імі толькі так і нужна, — напарнік, абыйшоўшы Стоца, з усяе сілы выцяў яго па падкаленьнях. Той, як куль, паваліўся на дол, моцна даўшыся галавой аб асфальт. Перад вачыма паплылі жоўтыя й чырвоныя плямы. Аднекуль, нібы з туману, даляцеў істэрчны голас прышчавяга:

— Што, сраны беларус, дай цібе власць, всех нас высяліш? Маўчыш, сука? Ты, культурны, а я сьвіньня? Да?! Я сьвіньня?! — яны ўдвух таўклі яго спраўнымі вайсковымі ботамі. Па нырках, па жываце — гэта былі знаўцы свае справы. Стоц нават ня страціў прытомнасьці.

Патрабавальна захрабўсцела рацыя на баку ў прышчавяга. Скончыўшы зьбіваць Стоца, амонаўцы яшчэ нешта крычалі яму, потым сыйшлі.

Чорнае неба. Срэбныя зоркі. "Чыстае неба — добры знак". Стоц спачатку сеў, потым, стогнучы, узняўся на ногі. Галава была надзіва ясная й адначасова пустая. Як з пухіра, што павольна сьпее, прыносячы неспакой і трывогу, і раптам пырскае гноем, з галавы ўвадначас вылецелі ўсе думкі. Толькі рашэньне, якое зьнішчала ўсе сумневы й ваганьні, сьвяцілася ў цьвярозым і халодным розуме Стоца, як зіхоткая рэжляма ўначы: "Забіць сьвіньню". Гэтыя словы пульсавалі ў скронях, як пульсуюць у цемры кроплі з старога крана: бяз злобы, але ўпарта й настойліва. "Забіць сьвіньню, забіць сьвіньню, забіць сьвіньню..." З глыбіняў памяці, невядома чаму, узняўся колішні папулярны лозунг: "Кожны чалавек павінен пасадзіць дрэва". Цяпер пульсавала ўдвубой: "Пасадзіць дрэва, забіць сьвіньню, пасадзіць дрэва, забіць сьвіньню. Кожны чалавек павінен пасадзіць дрэва й забіць сьвіньню".

Калі Стоц узняўся на пяты паверх, яго працяў страшэнны боль. Здавалася, адвальваліся, па жывому адрываліся скалечаныя ныркі. Ня вытрымаўшы, ён застагнаў. І сам спужаўся свайго стогну. Па пад'ездзе рэхам паляцеў рык параненага зьвера. Ледзь адчыніўшы дзьверы, Стоц асеў па сьцяне на падлогу. У кватэры панаваў змрок. Водбліскі рэдкіх вулічных ліхтароў на гэтую вышыню не заляталі. "Зараз, я зараз, яшчэ хвілінку", — шаптаў ён сам сабе. З кухні даносіўся гугнявы голас прэзыдэнта. "Поскудзь. Каб я толькі мог, я б і цябе..." — Стоц ізноў застагнаў — боль быў невыносны.

Ён сядзеў у вітальні хвілін дваццаць, а можа і з паўгадзіны. Згадаўшы пра цыгарэты, прагна, нібыта спакутаваны па іх, запаліў. Боль крыху сушыўся. "Забіць сьвіньню". Стоц узняўся. Не запальваючы сьвятла, пайшоў у гасьцёўню. Акуратна зьняў з паліцы вялікае шафы тузін кніг, дастаў невялікі, але важкі скрутак...

Ён застрэліў іх моўчкі. Прышчавому куля патрапіла ў лоб, ягонаму напарніку ў вока. Яны не пасьпелі ані спужацца, ані здзівіцца. "Пасадзі дрэва, забі сьвіньню".

Стоц прагнуўся ад нейкага нязвыкллага пачуцьця. Нешта зьмянілася, нешта незваротна зьмянілася, а што, ён ніяк ня мог усьвядоміць. І раптам зразумеў. Увесь пакой быў заліты пяшчотным залатым сьвятлом. Не зважаючы на боль, Стоц усахпіўся з ложка і падскочыў да вакна. На кастрычніцкім небе, якое нейкім цудам аднавіла летнюю сінечу, сьмяялася СО-НЦА. Яно ўсьміхалася шэрым камяніцам і гурбам апалага лісьця, людзям, што беглі на працу, і галодным бяздомным катом. Яно ўсьміхалася Стоцу. І ён, плачучы як малы дзіцёнак, засьмяяўся яму ў адказ. "Пасадзі дрэва..."

6-7 красавіка 1995 г.

Наваліца

БЭСТСЭЛЕРЫ першага кварталу 1995 г.

на падставе дадзеных буйнейшых менскіх кнігарняў. Улічваліся толькі кнігі беларускіх выдавецтваў і колькасць прададзеных асобнікаў, а не іх наклад.

МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА

1. Уладзімер Караткевіч. Каласы пад сярпом тваім: Раман. Кнігі 1, 2 (Юнацтва: Школьная бібліятэка, 1994. 20.000 асобнікаў)
2. Кастусь Акула. Змагарныя дарогі: Раман / Прадмова Ул.Арлова (Мастацкая літаратура: Галасы беларускага замежжа, 1994. 6.000)
3. Станіслаў Лем. Салярыс: Раман / Пераклад з польскай Максіма Валожкі (Мастацкая літаратура: Бібліятэка замежнай прозы, 1994. 15.000)
4. Кінжал з крыпамі: Дэтэктыўныя навелы (Эдгар А. По, Артур Конан Дойл, Агата Крысты, Жорж Сімянон, Джэк Рычы і інш.). Пераклад з анг., ням., франц. моваў / Укладальнік Ул.Сіўчыкаў (Юнацтва, 1994. 15.000)
5. Гісторыя каханьня: Аповесці (Рычард Бах, Костас Варналіс, Ежы Анджаеўскі, Бэрнар Клавэль, Эрык Сігал). Пераклад з анг., навагрэц., поль., франц. моваў / Укладальнік І.Дабрыян. (Мастацкая літаратура, 1994. 15.000)

Нядаўна адзін віленскі сябра мне сказаў, што ягоная дачка не разумее «Дзікага палявання караля Стаха». Чытае і не разумее. Тады ён узяўся перачытваць сам і быў моцна здзіўлены. «Там, — кажа, — сущальны сацыялізм!»

Зразумела, Караткевіч мусіў аддаваць даніну часу. Калі вакол было чырвана ад заклікаў і лозунгаў, калі ўсе студэнты штудыявалі гістпарт і разважалі над партыйнасьцю этнаграфіі і фальклёру, калі ўсе газеты пісалі адно пра выкананьне мудрых прадначартаньняў, а з кожнай сыяны пазіраў Ленін, — тады, на гэтым тле, тэмы сацыяльнае няроўнасьці й сацыяльнага рэваншу ў Караткевіча не прачыталіся, і пісьменьнік выглядаў на лідэра новага беларускага нацыяналізму. Але вось кумачовае тло адыйшло ў мінулае, нацыянальная тэматыка запоўніла друк, стала сама пераважарашча ў агульнае тло, і сацыяльныя ноткі Караткевіча загучалі з усёй сілай, заглушаючы іншыя матывы. Нават у такім, здавалася, нацыянальным трылеры, як «Дзікае паляваньне». Што ўжо казаць пра «Каласы»!

Зрэшты, «Каласы» застаюцца бэстсэлерам. Ці то чытачам у Беларусі, у адрозьненьне

ад віленскай школьніцы, яшчэ ня рэжа вока «сацыялізм», ці то нічога лепшага (ужо без «сацыялізму») пасья Караткевіча не напісана. Ёсьць і яшчэ адно, больш глыбокае вытлумачэньне. Яно ў прыроджанай леваце беларускага руху, у сацыялізме нашага нацыяналізму. Дзякуючы героям «Каласоў», рэвалюцыйным дэмакратам і іх наступнікам, беларускі кансэрватызм не разьвіўся ў выразны эвалюцыйны фактар, без чаго яшчэ нідзе ў свеце не адбылося станаўленьня нацыянальнай дзяржаўнасьці. Гэты правы кансэрватызм і сёньня недаразьвіты. На ягоным месцы з аднаго боку — адэпты саўдэпіі, хутчэй рэваншызму, чым кансэрватары; з другога — дэкларатыўныя «правыя», якія таксама думаюць пра рэванш і ўтрапёна складаюць 8-мы нумар «Мужыцкае праўды».

Нарэшце, яшчэ адно вытлумачэньне. Калі досьвед і вобраз нашых славуных тэарыстаў Каліноўскага, Грынвіцкага, Пуліхава і іншых так неадступна трымаецца ў сьведомасьці народу, то, магчыма, сапраўды маюць рацыю тыя, хто прадказвае Беларусі ірландызацию?..

Крыт.

ЛІТАРАТУРА ФАКТУ

1. Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь (Полымя, 1994. 100.000 асобнікаў па-беларуску й 100.000 па-расейску)
2. Энцыклапэдыя гісторыі Беларусі. Том 2 (БелЭн, 1994. 20.000)
3. Нарысы гісторыі Беларусі. Частка 2 (Беларусь, 1995. 40.000)
4. Беларуская мова. Энцыклапэдыя (БелЭн, 1994. 10.000)
5. Беларусь. Альбом (Беларусь, 1994. 5.000)

Сьпіс бэстсэлераў распачынае беларуская Канстытуцыя. Станіслаў Шушкевіч рабіў яе тры гады, а падпісаў Мечыслаў Грыб. Пад Канстытуцыяй ЗША падпісалася 39 чалавек: Дж.Уашынгтан, А.Гамільтан, Б.Фрэнклін... Вось чаму яны маглі пачаць сваю Канстытуцыю з словаў: «Мы, народ Злучаных Штатаў Амэрыкі...»

Камэрцыйны посьпех Канстытуцыі сьведчыць, што ў Беларусі адбываліся працэсы фармаваньня грамадзянскай супольнасьці і ўтварэньня нацыі новаэўрапейскага кшталту — па прыкмеце дзяржаўнасьці. Гвалтоўнае прыпыненьне гэтых працэсаў ператварае Асноўны Закон у архіўны дакумэнт. Праўда, унутраныя супярэчнасьці былі закладзеныя ў самім тэксьце Канстытуцыі.

Мечыслаў Грыб, маючы большы за Станіслава Шушкевіча намэнклатурны досьвед, здолеў наладзіць зацьверджаньне Канстытуцыі. Затое праз намэнклатурнасьць беларуская Канстытуцыя ня стала бюргерскаю. А выключэньне з Прэамбулы тэзіса аб спадкаемнасьці традыцыяў дзяржаўнасьці ад ВКЛ і БНР юрыдычна справакавала сёньняшнія напады на саму беларускую дзяржаўнасьць і яе сімволіку.

Але цяпер у 200.000 беларускіх сем'ях ёсьць беларуская Канстытуцыя. Гэта ўжо доўгатэрміновы фактар, які ўсе роўна будзе ўплываць на сітуацыю.

Толькі давайце не падманваць сябе. Наколькі рэальнымі маглі быць нацыянальна-цывілізацыйныя зрухі, калі ў Беларусі не праведзены пачатковы этап сацыяльнага выздаруленьня — дэкамунізацыя? Як можна будаваць незалежную дзяржаву, калі ў яе сталіцы вуліцы носяць імёны арганізатараў масавых забойстваў? Калі сама беларуская культура не вызвалілася ад камуністычных стэрэатыпаў, а любыя спробы дэсаветызаваньня выклікаюць супрацьдзеянні ў самой гэтай культуры. Адно паз-баўленая камуністычнага таўра беларуская культура зможа стаць ня толькі старажытнаю, але сучаснаю й дынамічнаю.

Другая частка «Нарысаў гісторыі Беларусі», што прысьвечана пэрыяду з 1917 па 1994 г., заняла трэцяе месца ў сьпісе бэстсэлераў. Тут ёсьць сюжэты, якія раней зусім ігнараваліся афіцыйнай гістарыяграфіяй: беларускія ўстановы падчас Другой сусьветнай вайны, антыбальшавіцкае падполье ў канцы 40-х — пачатку 50-х гадоў («Чайка», Цэнтар беларускага вызваленьнага руху, «Саюз беларускіх патрыётаў», «Свабодная Беларусь», Лясныя браты), беларуская дыяспара. Галоўны рэдактар адзначае, што «Нарысы» ствараліся на грунце нацыянальна-дзяржаўнай канцэпцыі, што гэтая кніга «ўважаная, вытрыманая, спакойная, аб'ектыўная». Самыя змрочныя сілы ў Беларусі ўжо распачалі цікаваньне «Нарысаў».

Разумеючы, што акадэмічныя выданьні максімальна вывараюцца, пішуцца вельмі асьцярожна, нельга ўсё ж не заўважаць недасказанасьці, якая праходзіць праз усю кнігу. Калі не заглыбляцца ў тэкстуру, а прайсьціся толькі па вызначэньнях і фармулёўках, дык можна скласьці наступныя пары апазіцый:

у «Нарысах» паказаны таталітарныя тэхналогіі камунізму, але ня ўскрытая сутнасьць рэжыму;

факталагічна паўней асьветлены пэрыяд ваенных сутыкненьняў 1918-1921 г., але ў якасьці акупантаў фігуруюць усе сілы, акрамя расейскіх бальшавікоў;

БНР паказаная як спроба самаарганізацыі беларусаў, але гэтая Рэспубліка праходзіць у падразьдзеэле ўсяго толькі «Нацыянальны рух»;

затое існуе падразьдзел «Самавызначэньне беларускага народа», і тут галоўны параграф — «Тэрміновае (sic!) утварэньне БССР»;

ужо немагчыма абмінуць палітычную разнастайнасьць беларускага руху ў Заходняй Беларусі пад Польшчай, але ўсё роўна заўважае імакненьне зьвесці палітычную гісторыю Заходняй Беларусі да дзейнасьці КПЗБ;

сьцьвярджаецца, што «новая хваля» Лясных братоў «узьялася ў сувязі з правядзеньнем... калектывізацыі» ў Заходняй Беларусі, але гэты рух разглядаецца як «новая хваля бандытызму», зь якой змагаліся легітымныя савецкія ўлады;

ужо пішацца пра АК, але ўся гісторыя палякаў у Беларусі ў XX ст. толькі да АК і зводзіцца.

Шматаўтарнасьць стварае спэцыфіку калектывных выданьняў («братніх магілаў» у акадэмічным слэнгу). Выглядае на тое, што аўтары розных разьдзелаў «Нарысаў» дыскутавалі б адзін з адным, калі б іхнія тэкставыя часткі перакрываўваліся. А так у кожнага «свой» пэрыяд.

Тэма разьдзелу «Беларусь у гады Вялікай Айчыннай вайны» — адзін з апошніх багатыёнаў камуністычнай гістарыяграфіі. У «Нарысах» зробленыя першыя захады стварэньня ў будучыні разьдзелу «Беларусь у пэрыяд Другой Сусьветнай вайны». Побач з катастрофай Чырвонай Арміі ў 1941 г., апэрацыяй «Баграціён» у 1944 г. і нацысцкім акупацыйным рэжымам названыя спробы цывільнай самаарганізацыі беларусаў пад гэтай акупацыяй, а новы падразьдзел «Ратны й працоўны подзьвіг жыхароў Беларусі за межамі Бацькаўшчыны» складаецца з параграфу «На франтах Вялікай Айчыннай», «У эўрапейскім руху Супраціву». Каб сапраўды паставіць гісторыю Беларусі гэтага пэрыяду ў кантэкст *WWII* спатрэбіцца яшчэ акрэсьліць два лагічныя ланцужкі.

Па-першае, Другая Сусьветная вайна пачалася для беларусаў 1 верасьня 1939 г., калі частка нашых суайчыннікаў апынулася ў шэрагах польскага войска, што ваявала зь немцамі, а ў самой Заходняй Беларусі адбылася зьмена рэжыму акупацыі — з польскага на савецкі. Па-другое, Другая Сусьветная вайна скончылася для Беларусі таксама зьменаю акупацыйнага рэжыму; пасья паразы гітлерызму пэрыяд савецкай акупацыі працягнуўся.

Самы спэцыфічны акцэнт беларускай гістарыяграфіі Другой Сусьветнай вайны — гэта партызанскі рух. У 70-80-я гады, найперш пад апекаю Пятра Машэрава, у ідэалогіі й

гістарыяграфіі культываваўся вобраз Беларусі як партызанскага краю. Гэта была легальная форма савецкага, але й беларускага савецкага патрыятызму. Менавіта таму Маскоўскае кіраўніцтва вельмі хваравіта ставілася да намаганьняў афіцыйнага Менску ўзяць на сябе нейкую самастойную, адрозную ад іншых савецкіх правінцый ролю ў Вялікай Айчыннай вайне. Зь іншага боку, такая рэгіянальна-нацыянальная дактрына спрыяла замацаваньню савецкіх стэрэатыпаў у беларускай сьведомасьці.

Да Другой Сусьветнай вайны як да *WWII* вяртае яшчэ адзін бэстсэлер — «Змагарныя дарогі» Кастуся Акулы. Заявак кнігарняў было на гэтую кнігу каля 12 тысячаў, але з-за браку паперы выдавецтва выпусціла 6 тысячаў асобнікаў. Адчуваючы ролю свайго тэксту, аўтар распачаў кнігу з «Часткі ўводнай» — «Гітлераўская акупацыя Беларусі ў 1941-1944 гадах». Сам па сабе раман «Змагарныя дарогі» — прыклад прыгодніцкага жанру — дзевятнаццацігадовым будзе цікава прачытаць пра дзевятнаццацігадовых. Фактаў для рамантычнага аповеду дастаткова — гэта маршрут кадэтаў Менскай школы камандзіраў Беларускай Краёвай Абароны за 1944-1945 г.: Беларусь, Нямеччына, Францыя, Італія, Брытанія. Кніга напісаная амаль аўтабіяграфічна. Хто добра ведае Менск і Вільню, пераканаецца ў гэтым, чытаючы пра знаёмых мясціны.

Сама кніга фармулюе некалькі базавых беларускіх прынцыпаў XX ст.: канцэпцыю двух ворагаў і праблему патэтыкі ў беларускай літаратуры. Першая канцэпцыя мае розныя мадыфікацыі: немцы-бальшавікі ці палякі-расейцы. Як спадарожны гэтай канцэпцыі можа разглядацца і пэўны антыамерыканізм рамана, дзе ЗША выступаюць «эканамічным гігантам і культурным малакасам». «За даляры ж можна купіць ці ня цэлую зруйнаваную калыску хрысьціянска-эўрапейскай культуры». Дарэчы, гэтая фраза падводзіць і да праблемы патэтыкі. Праз старонку аўтар робіць адсылку да патрыятызму. Такой частотнасьцю, пэўна, спрыяе эміграцыя, калі свой край пакідаеш без праклёнаў, а ў залежнасьці ад абставінаў.

«Нарысы гісторыі Беларусі» адрозьніваюцца ад папярэдніх выданьняў падобнага кшталту, а том другі «Энцыклапэдыя гісторыі Беларусі» адрозьніваецца ад першага. Шмат у чым з-за гульні літараў. У другім томе разьмешчаныя словы на В. Гэта значыць, што тут ёсьць Вільня, тут ёсьць Вялікае Княства Літоўскае... А гэта ўжо фармуе своеасаблівы вобраз тома...

Дзіўныя ўражаньні пакідае кніжны рынак Беларусі ў параўнаньні з палітычнымі й сацыяльнымі рэаліямі краіны. Грунтуючыся на кніжнай статыстыцы, можна падумаць, што беларускае грамадства толькі й турбуюць спрэчныя пытаньні гісторыі й лінгвістыкі (дзеля параўнаньня — расейскае выдавецтва «Отечественная энциклопедия» выпусіла сваю прадукцыю накладам 40-50 тыс. асобнікаў, г.зн. толькі ў 2-3 разы болей, чым «Беларуская Энцыклапэдыя»). Сама падман вынікае з фармальна ўспрынятых лічбаў. Падобна, што ў наш час электронных mass media і стотысячных газэтаў магчымасьці кнігі абмежаваныя. Беларусь жа стваралася як кніжная цывілізацыя. Цяпер кніга самім часам выводзіцца ў другі эшалон інфармацыйнага жыцця. Іншая рэч, калі афіцыйныя беларускія mass media і надалей будуць займацца толькі дэзынфармацыяй, дык беларусы зноў пачнуць чытаць кнігі.

Ян Грэчыц

Змагарныя дарогі: 1944-1995

Фрагмэнты рамана зьявіліся ў часопісах «Беларусь» і «Нёман» яшчэ за Гарбачовым. Але ў перабудовачна-адраджэнскіх эмпірэях таго часу мала што здатна было прабіцца праз разьвярджаньня пачуцьці да розуму. І гэтыя публікацыі не зрабіліся выняткам — агульнанацыянальнай дыскусіі аб выніках II сусьветнай вайны не атрымалася. Яе гісторыя й дасюль застаецца ў Беларусі апошнім табу савецкага рэжыму. Менавіта для паднаўленьня яго гіпнатычнага ўздзеяньня былі распачатыя вакол сьвяткаваньня 50-

Акула Кастусь. Змагарныя дарогі: Раман / Прадмова Ул.Арлова. — Менск: Мастацкая літаратура, 1994. — 572 С.

годзьдзя Перамогі нэсавецкія ідэалагічныя манэўры.

Праўда «Змагарных дарог» досыць простая — у нацыі не бывае сяброў, а толькі хаўруснікі, і толькі ў народаў моцных собскай згуртаванасьцю ды сьведомасьцю. Каб захавацца ды ператрымаць беларусу ў свеце, дзе гуляюць па гэтых прывілах, ён мусіць дасканаліцца, павышаць свой духовы, культурны ды прафэсійны цэнз.

Працяг на старонцы 6

Праця са старонкі 5

Да высновы, якую народ спасцярог інстынктам і кіраваўся ёю, выводзячы сваіх дзяцей «у людзі», галоўныя героі «Змагарных дарог», гэтыя сялянскія сыны, даходзілі самі — праз горкі досвед вайны.

Ці ж варта тады было гэтакімі ахвярамі здабываць тую навуку, вынаходзіць «ровар» — «галоўнае захавацца ды ператрываць»? Ці ня быў змагарны вайсковы рух толькі маргінальнаю праяваю ў абсягу беларускай справы? А мо гэта ў ёсць той паўнаватарскі кошт, які мусіў выдывацца сялянскі народ, каб займець сабою інтэлігенцыю і не вынаходзіць болей — пакаленне за пакаленнем — «ровар»?

Лёс не пытаўся ў гэтай моладзі, калі адрываў іх ад роднай зямлі... У гэтым і ёсць галоўная перасцярога кнігі — каб не было болей ахвяразакланьняў, народ мусіць быць згуртаваны ды сьвядомы і не выракацца свайго сьвятога права бараніць любымі спадручнымі сродкамі спакой сваіх дзяцей і роднай зямлі. Гэткай нацыянальна-цэнтрычнай філасофіяй прасякнутая, без перабольшаньня, кожная старонка рамана.

Альтэрнатыўнае невуцтва

Сёлета ў выдавецтве газеты «Рэспубліка» тиражом 15.000 асобнікаў выйшла брашура «Очерки военной истории Беларуси», прысьвечаная падзеям з найстарэйшых часоў да канца XVIII ст. Аўтары нарысаў — доктар гістарычных навук, прафэсар А.І.Залескі, генэрал-маёр у адстаўцы А.П.Капылю і капітан першага рангу ў адстаўцы В.П.Мазуркевіч. Рэцэнзэнтам выступіў доктар філалагічных навук, прафэсар А.І.Жураўскі.

Тое, што «Нарысы» выйшлі пад грыфам ня толькі аб'яднаньня «Исторические знания» рэспубліканскай Арганізацыі вэтэранаў, але і Упраўленьня выхавачай работы і інфармацыі Міністэрства абароны Рэспублікі Беларусь, а таксама тое, што брашура, якая зьяўляецца першай часткай заплававанага пяці частак «Очерков военной истории Беларуси», разлічана на вайскоўцаў Узброенага Сілаў Рэспублікі Беларусь, сьведчыць пра яе прызначэньне для выхавачай работы ў беларускім войску. Такім чынам гэтае выданьне павінна разглядацца як навукавы дапаможнік, што прад'яўляе да яго пэўны патрабаваньні, як ідэалагічнага, так і навуковага плану. Між тым, неабходна з жалем канстатаваць, што вышэйназванае выданьне не адпавядае гэтым патрабаваньням нават у элемэтарнай ступені.

Усе шматлікія хібы брашуры вынікаюць, па-першае, з поўнага няведаньня найноўшых распрацовак як айчынных, так і замежных (у тым ліку й расейскіх) гісторыкаў, а таксама з павярхоўнага знаёмства з гістарыяграфіяй па разгляданым перыядзе наогул. Па другое, складаецца ўражаньне, што аўтары маюць даволі чымнае ўяўленьне аб сутнасьці некаторых ключавых момантаў нашай гісторыі, шэрагу агульнагістарычных працэсаў і нават асобных тэрмінаў. І, нарэшце, брашура зусім не пазбаўлена адвольных трактовак гістарычных зьяў і падзей.

Указаць на ўсе недарэчнасьці выданьня не ўяўляецца магчымым, так іх шмат. Прысьцей было б напісаць новую падобную рэч. Аднак, некаторыя палажэньні брашуры настолькі красамоўныя ў сваёй абсурднасьці, што не працягваць іх нельга. Так, на С.13 аўтары пішуць: «Основными производителями материальных благ являлись смерды. Поскольку они еще не находились в личной зависимости от отдельных феодалов, это приводило к успешному развитию сельского хозяйства». Між тым не сакрэт, што запыргоньваньне сялянства ня толькі вынікала з разьвіцьця сельскай гаспадаркі, але й на пэўным этапе стымлявала яе. На С.33 сьцьвярджаецца, што «богослужение в костелах велось на латынском и польском языках» і што «белорусы католики... молятся в костеле и дома вынуждены были по-польски», хаця вядома, што ў часы раснаўсюджаньня каталіцтва на Беларусі мовай набажэнтства ў каталіцкім касцёле ва ўсім сьвее была выключна латын. На С.34 аўтары запэўніваюць, што ў перыяд Люблінскай вуніі 1569 г. «наступило время ничем не ограниченной польско-католической агрессии по отношению к белорусскому православному населению», забываючы, (а хутчэй за ўсё папросту ня ведаючы), што ў той час і праваслаўе, і каталіцтва на Беларусі адступала пад магутным напорам Рэфармацыі. На С.16 шкаўны чытач можа адкрыць для сябе Амэрыку, даведаўшыся, што «шлем и кольчуга вошли в употребление на Руси на два столетия раньше, чем в Западной Европе». Вось так адным махам перакрэсьліваецца прапісаная ісьціна аб тым, што і шлем, і кольчуга (якая зьяўляецца кельмік вынаходніцтвам) ужываліся ў Заходняй Эўропе яшчэ да нашай эры, калі ні пра Русь, ні нават пра

Але перадусім гэта мастацкі твор, а не дыдактычны падручнік патрыятызму. І як кожнаму майстру прыгожага пісьменства аўтару «Змагарных дарог» уласцівы свой адметны стыль, свая нязмушанасьць.

На аснове сучаснай беларускай прозы змагарна-аскетычная эстэтыка рамана досыць выбітная. Але беларус заўжды застаецца беларусам... Хоць бы ён і прайшоў пехам усю Эўропу, але дэльфіна ўсё роўна будзе параўноўваць з «гладкападкаормленым парсючком». Часам зьяўляецца нават ілюзія, што галоўны персанаж рамана Сымон Спарыш — гэта Мележаў Васіль, які лучыў раптам ад сваёй сялянскай долі ў жаўнеры. Звольнага рамана Кастуся Акулы ладна патрапляе «ў кантэкст» усёй беларускай пражытнай традыцыі апошняга пяцідзесяцігодзьдзя. Падаецца нават, нібыта пёркамі нашых творцаў рухае нейкая адзіная істота-дух. І няскончаны сказ, напрыклад, Кузьмы Чорнага дапісвае Кастуся Акула, а яго тутакж на сьпяшаецца заступіць, да прыкладу, Вячаслаў Адамчык. А тыя адрозьненні ў стылі й майстэрстве, што існуюць паміж беларускімі аўтарамі, можна патлумачыць тым, што істота-дух перакладае часам сваё пёрка з правай рукі ў левую.

С.Ш.

Очерки военной истории Беларуси: Часть первая. — Минск, 1995.

ўсходніх славян ніхто й ня ведаў. На С.12 аўтары нарысаў пішуць: «В 1237 г. произошло объединение Ордена меченосцев с прибывшим сюда Тевтонским орденом и был образован Ливонский орден»; на С.30 зноў чытаем: «Соседями ВКЛ были... на западе — Ливонский орден и Польша». Вядома, шанюныя аўтары зусім не арыентуюцца ні ў тым, куды прыбыў Тэўтонскі ордэн, ні ў тым, што такое Лівонскі ордэн і дзе ён знаходзіўся.

Надзвычай лёгкае абыходжаньне з тэрмінамі і іх трактоўкай увогуле складаюць характэрную рысу брашуры. Так, на С.13 сьцьвярджаецца, што ў старажытнай Русі «строилось много городов с укрепленной частью — детинцем и слободой за его пределами», хаця за межамі дзяцінца старажытнарускіх гарадоў знаходзіліся ваколныя горады і пасад. На С.14 чытаем, што старажытнарускі лук «представлял собою гибкую деревянную палку, согнутую в дугу, концы которой стгивались тетивой», між тым агульнавядома, што на Русі карысталіся складанымі лукамі, далёка не з адной палкі, хай сабе нават і сагнутай «в дугу». На С.19 і 23 жыхары Кіеўскай Русі называюцца «россиянами», хай Кіеўская Русь і Расея — розныя паняцьці. У той жа час на С.15 зьяўляецца, што мячы на Русі «носились в похвеле или в ножнах», прычым чытач нават і не здагадваецца, што похва і ножны — адно й тое ж. Пры ўсёй павазе да аўтараў нарысаў нельга не заўважыць, што такія «памылкі» пераходзяць рамкі прастай недасьведчанасьці і мяжуюць з невуцтвам.

І ўжо зусім натуральна, што людзі, слаба знаёмыя з элемэтарнымі паняцьцямі, аказваюцца абсалютна бясьцілыя там, дзе патрабуецца глыбокае веданьне прадмету. Менавіта таму на С.27 аўтары паведамаюць, што падчас бітвы на Чудзкім возеры ў 1242 г. пятнаццацітысячнаму рускаму войску супрацьстаялі «15-17 тысяч пехоты и конницы» крыжакоў. Між тым у бітве ўдзельнічаў толькі адзін крыжацкі клін, а значыць адзін полк або харугва, якая магла налічваць ня больш за 500 чалавек, зь якіх цяжкое рыцарскае ўзбраеньне мелі ня больш як 50 ваіроў. Што ж да лічбы, пададзенай у нарысах, то яна нерэальная нават з пункту гледжаньня тагачасных мабілізацыйных магчымасьцяў Ордэну.

Тым ня менш, аўтары дазваляюць сабе вельмі катэгарычна і далёкасяжныя высновы, падмацоўваючы іх быццам бы «пераканаўчай», а на самой справе наўняй і супярэчлівай аргументацыяй. Асабліва вострай крытыцы падвяргаецца пастулат аб тым, што Вялікае Княства Літоўскае было беларуска-літоўскай дзяржавай. Найбольшы ўпор у аспрэчваньні прыналежнасьці беларусаў да гэтай дзяржаўнасьці аўтары робяць на нібыта выключна літоўскім паходжаньні прызначаных вялікімі князямі-літоўцамі ўдзельных князёў і намесьнікаў (С.33), што само па сабе не адпавядае рэальнаму стану рэч. Аднак, што самае цікавае, вышэйназваны аргумент не перашкаджае аўтарам лічыць, што героямі Кулікоўскай бітвы 1380 г. князямі Андрэем Альгердавічам Полацкім і Дзьмітрыем Альгердавічам Бранскім (сынамі літоўскага князя Альгерда) «современные белорусские воины могут гордиться как своими выдающимися предками» (С.40). Раслукачыць падобную непасьлядоўнасьць можна толькі сьведомым імкненьнем падтасаваць факты для падмацаваньня свайго таго ці іншага пастулату. У якасьці прыкладу можна прывесці яшчэ адну цытату са С.46: «Магнаты и шляхта, ставшие католиками, переходили на польский язык и

превращались в поляков». Тым ня менш, ні слова пра абеларушваньне літоўцаў, нягледзячы на тое, што «древнерусский язык (так у нарысах называецца, насуперак дасьледаваньням лінгвістаў, старабеларуская мова) в ВКЛ был принят в качестве государственного не только в делопроизводстве, но и в обращении между феодалной знатью. Некоторые литовские феодалы стали принимать православие» (С.30).

Непераканаўчымі выглядаюць і спробы аўтараў увязаць «прыгнечанае» становішча беларусаў у ВКЛ з «польска-каталіцкай агрэсіяй», бо пры гэтым забываецца, што ў большай ступені рэлігійны гвалт пасяля Крэўскай вуніі 1385 г. адчулі не праваслаўныя, якія карысталіся пэўнай свабодай выбару веравызнаньня, а якраз язычнікі-літоўцы, якіх пераводзілі ў каталіцтва ў абавязковым парадку, часам пад пагрозай сьмерці. Варта памятаць таксама й пра праваслаўных літоўцаў, у тым ліку й пра большасць Альгердавічаў, а таксама пра тых праваслаўных (князі Глінскія, Астрожскія і г.д.), якія займалі ў ВКЛ высокія пасады й карысталіся велізарным уплывам. Увогуле падаецца, што рэлігійнаму аспекту (галоўным чынам у выглядзе асуджэньня каталіцтва) уяўляецца ў нарысах зашмат увагі. Гэтая традыцыя сягае сваімі каранямі ў расейскую дарэвалюцыйную гістарыяграфію, не пазбаўленую пэўных канфэсійных сімптыяў, аднак яна выглядае досыць дзіўна для аўтараў, якія стаяць «на позициях материалистического понимания истории» (С.3). Акрамя таго, падкрэсьлена антыкаталіцкасьць брашуры ўяўляецца некарэктнай ва ўмовах краіны, дзе каталіцтва зьяўляецца адной з асноўных канфэсій, тым больш што яна можа спрыяць узнікненьню міжканфэсійнай варожасьці ў асяродзьдзі вайскоўцаў.

Аднак вядома, што рэаліі сёньняшняй Беларусі, таксама як і яе гісторыя, не зьяўляліся для аўтараў галоўным стымулам да напісаньня нарысаў. Гэта вынікае і з таго, што пра слаўныя старонкі гісторыі Беларусі яны ўгадваюць крайне скупа, неахвотна і як бы вымушана. У брашуры ні слова не сказана пра Давыда Гарадзенскага і Яна Караля Хадкевіча, амаль што абмінаюцца такія значныя падзеі ня толькі нашай, але і ўсходнеэўрапейскай гісторыі як бітва на Сініх Водах, бітва пад Воршай альбо бітва пад Клецкам 1506 г. Затое маляўніча і з замілаваньнем расьпісваюцца безумоўна важныя й гераічныя, але малазначныя ўласна для Беларусі моманты расейскай гісторыі — Неўская й Кулікоўская бітвы, Лядовае пабоішча, прычым усур'ез успрымаюцца такія эпизоды яўна былінага характару, як двубой рускага юнака зь «печенегом» — стражым

Пра сьцягі беларускія і іншыя

Калі стражыць вакол беларускай нацыянальнай сімволікі не сыцяюць яе, мяркуючы па новай хвалі цікавасьці да яе ў вышэйшых эшалонах улады, сьціхнуць ня хутка, поўная адсутнасьць сур'ёзных дасьледаваньняў па гісторыі нашых герба й сьцяга выглядае некалькі ненатуральна. Таму кніжка А.Басавы й І.Куркова, напісаная ў папулярнай форме, успрымаецца тым ня менш як даволі салідная праца на фоне звыклых спробаў зьвязаць генэзіс бел-чырвона-белага сьцяга з аднаго боку ледзь ня з кайзэрам Вільгельмам, а з другога — з акрываўленай павязкай невядомага, але вельмі старажытнага князя.

Чытач ня знойдзе ў кніжцы ні апісаньняў жажлівых злачынстваў, нібыта здзейсьненых пад гэтым сьцягам паліцаямі, ні ўпартга атаясамленьня зь ім вядомага па карціне «Бітва пад Воршай» рыцарскага крыжа Сьвятога Юр'я, ужыванага ў сваёй класічнай форме ва ўсёй сярэднявечнай Эўропе. Кніжка пазбаўленая прызмернага пафасу як са знакам плюс, так і са знакам мінус; яна напісаная ў стрыманай форме, што дазваляе яе аўтарам не агітаваць, а пераконваць чытача, прычым робіцца гэта зь дзелавітасцю добрага рамесніка, за якой адчуваецца не захапленне, а павага людзей, што прынялі бел-чырвона-белы сьцяг як рэальнасьць, пратэставяць супраць якой няма сур'ёзных падставаў. У гэтым, напэўна, самы моцны бок кніжкі. Можна меркаваць, што менавіта такі спосаб падачы матэрыялу мае найбольшы шанцаў прыйсьціся даспадобы рахманам, наўна-асьцярожнаму й цяжкаму на палітычны пад'ём сярэднявечнаму беларусу.

Кніжка яўна разлічана на адзін дзень; гэта ня ўлітка, а своеасаблівы дапаможнік. Нездарма ў якасьці рэцэнзэнта тут выступае начальнік аддзелу дзяржаўнай і геральдычнай службы Камітэту па архівах і справаходзтву. Пра саліднасьць выданьня сьведчыць і далёка не шараговая па нашых часах

великаном» (С.19). Безумоўна, ніхто не імкнецца аспрэчыць славу расейскай гісторыі, аднак варта было б пры напісаньні брашуры сачыць за тым, наколькі яе зьмест стасуецца з назвай. Акрамя таго падаецца, што акцэнтаваная сімптыя да рускай дзяржавы не абавязкова павінна спалучацца з недабрывічлівасьцю ў дачыненні іншых дзяржаў, асабліва Польшчы, якая ў брашуры ўгадваецца выключна ў нэгатыўным аспэцце, што таксама зьяўляецца перажыткам расейскай дваранскай і буржуазнай гістарыяграфіі.

У канцы можна дадаць, што нават калі адкінуць усе шматлікія памылкі, недакладнасьці й канкрэтныя алагізмы, то ўсё роўна вядомаму аматарска-дзілетанцкі ўзровень «Нарысаў». У некаторай ступені аўтараў апраўдвае тое, што яны не зьяўляюцца прафэсіяналамі ў ваеннай гісторыі Беларусі акрэсьленага ў брашуры часу. Аднак, каб пазьбегнуць некаторых яўных недарэчнасьцяў, што сустракаюцца ў гэтых брашуры, і не патрэбна быць вузкім спецыялістам. І ў рэшце рэшт, чаму непрафэсіяналам дазваляюць сабе брацца за такую складаную справу, як падрыхтоўка навуковага дапаможніка для вайскоўцаў? Можна думаць, што хутка такі прыныць ляжа ў аснову падбору аўтараў пры напісаньні падручнікаў па матэматыцы, астраноміі альбо мэдыцыне. Між тым у Беларусі ёсць спецыялісты, здольныя падрыхтаваць падобнае выданьне на належным навуковым узроўні, што, дарэчы, ужо зроблена. «Кароткі нарыс гісторыі Беларусі» ў 5-ці частках выйшаў у свет яшчэ ў 1993 г. Калі ж ён па нейкіх прычынах не задавалены Упраўленьне выхавачай работы і інфармацыі Міністэрства абароны Рэспублікі Беларусь, то можна было хаця б перадаць альтэрнатыўны тэкст на рэцэнзаваньне не філологу, а гісторыкам, прычым даследчыкам вайсковай гісторыі адпаведнага часу. Вяз гэтага беларускага вайскоўцы рызыкуюць атрымаць не дапаможнік па ваеннай гісторыі Беларусі, а нешта зусім супрацьлеглае.

Загадчык аддзелу архэалогіі й гісторыі Полацкай зямлі Інстытуту гісторыі АН Беларусі доктар гістарычных навук, прафэсар Штыхаў Г.В.

Загадчык аддзелу гісторыі Беларусі XIII-XVIII ст. Інстытуту гісторыі АН Беларусі, кандыдат гістарычных навук Лойка П.А.

Навуковы супрацоўнік Інстытуту гісторыі АН Беларусі, кандыдат гістарычных навук Бохан Ю.М.

Басаў А.Н., Куркоў І.М. Флагі Беларусі ўчора і сёньня. — Менск: Польша, 1994, 34 С.: іл.

якасьць выданьня (маецца на ўвазе паліграфія, шматлікія тэкставыя памылкі ў разьліку не бяруцца). Шмат увагі зьвяртаюць аўтары і на агульныя пытаньні вэксілагіі — навукі аб сьцягах, а таксама гісторыі сьцягоў слаўных дзяржаваў сьвету й суседзяў Беларусі. Робіцца гэта нездарма. Тым самым беларуская сімволіка ўводзіцца ў сусьветны кантэкст, што мусіць павысіць яе аўтарытэт у вачох нават самага скептычнага й схільнага да аглядак на суседзяў чытача. Адным словам, у кніжцы ёсць усё, што напэўна й павінна быць у выданьнях такога кшталту. Праўда, калі б хто-небудзь, расьпешчаны чыста навуковай літаратурай, пачаў занадта крытычна ацэньваць кніжку А.Басавы й І.Куркова, то абавязкова знайшоў бы для гэтага падставы, бо праца, нягледзячы на ўсё яе вартасьці, зьяўляецца звольнага толькі кампіляцыяй шэрагу агульных, верагодна расейскіх выданьняў, пра што сьведчыць і выкарыстаная аўтарамі тэрміналогія. У гэтым, напэўна, і не было б вялікай бяды, калі б яна больш адпавядала гістарычным рэаліям Беларусі. А так застаецца толькі гадаць, чаму прапорац на рыцарскім кап'і называецца флюгерам, альбо адкуль у беларускай мове слова «знамя», якое, на думку аўтараў, азначала ў сярэднявеччых атрадах рыцарскай арміі, нягледзячы на тое, што ў хроніках такія атрады фігуруюць як харугвы. Скептычна варта ўспрымаць і развагі аб тым, што «ў летапісах часта харугвамі памылкова называліся сьцягі». З большым правам можна гаварыць не аб «памылках» добра дасьведчаных у тонкасьнях сярэднявечнай тэрміналогіі сучаснікаў, а аб неадпаведным яе адлюстраваньні ў прапанаваным аўтарамі тэрміналагічным «наборы». Аднак асобныя хібы кніжкі аб беларускіх і ня толькі беларускіх сьцягах у дадзеным выпадку непазьбежныя. Ці ж можна патрабаваць ад папулярнага выданьня выкарпаляць і выверанасьці выданьня навуковага, калі й не навуковых маем небагата?

Д.Бацяноўскі

ГАРЭЛА СЬВЕЧКА

Уладзімер Арлоў

Калі пачуо знакамітае пастэрнакаўскае “Свеча горела на столе, свеча горела...” (а яшчэ — калі парэжуся лязом), мяне нязьменна агортае той самы ўспамін. У ім за вокнамі таксама з прысьвістам круціць завіруха, і гарыць на сталі свечка, і на яе дзьме з кута сьваіш, але на гэтым падобнасьці сканцаецца: ня падаюць на падлогу жаноць чаравічкі, ня капаюць на ськінутую сукенку гарачыя кроплі воску, агонь спакусы не ўздзімае, як анёл, сваіх крыжападобных крылаў, і двое каханкаў не зьнікаюць у сьнегавай імгле экзістэнцыйнага часу.

У тым успаміне на мяне не міргаючы глядзяць вочы аднакласнікаў, каля свечкі ляжыць аркушык паперы, зь якога я зараз павінен працягваць тэкст прысягі, а класная кіраўнічка працягвае мне лязо: спачатку яго трэба прадэманстраваць у асьцяжкі, потым чыркнуць сабе па пальцы й расьпісацца крывёю. Насьмешлівы позірк аднакласнікаў і спалохнаў — аднакласнікаў робяцца нясьцёрпымі. “Не!” — крычу я і, дзьмухнуўшы на свечку, выбягаю ў школьны калідор.

Так зрываецца маё ўрачыстае ўступленьне ў атрад чырвоных сьледцаў.

Чка дзеянна — 1968 год. Месца — наваполацкая школа, куды я прыйшоў, перахаўшы з Полацку, дзе ў такіх гульні мы не гулялі.

Вядома, мікробы пацыфізму ў нашых правінцыйных палестынах тады яшчэ не заліталі. Колькі сябе тагачаснага памятаю, мы, як і некалькі пакаленьняў нашых папярэднікаў, да самазабыцьця захоплены гулялі ў “вайнушку”.

Калі я пайшоў у першы клас, трохі старэйшыя хлопчыкі судзілі і, паводле прысуду, павесілі пад мастам над Палатой свайго аднагодка, прызначанага “Гітлерам”. Кажуць, такіх выпадкі, асабліва ў першыя паваявныя гады, здараліся ня толькі ў Полацку.

Родю ээсаўца з сваёй ахвоты ў нас звычайна выконваў Коля Кірпічонок. Ён спрытна пырсаў праз шчарбину асдой і цацкіў “юдэн, камуністэн, камісарэн. Буд’ем немношко стрэляйт” з такой натуральнасьцю, што маленькія сэрцы безнадзежна абрываўліся ў сьцодрэную бездань. (Мой ся-

бра Вова Цымэрман, хоць і быў з усіх нас самы дужы, у такіх гульні — відаць, дзякуючы геннай памяці — ніколі не гуляў, затое ў класе пятым, падпільнаваўшы “ээсаўца” Колло ў вечаровым завулку, моўчкі і з асалодаю зьбіў таго на горкі яблык.)

Сьляраша з гэтай вайной-вайнушкаю ўсё было проста й ясна. “Нашы” непазьбежна перамагалі “немцаў”. “Нашы” былі спрэс героямі, а “іхныя” — мяротнікамі. Гэта была такая ж аксіёма, як і тое, што малочнае марозіва ў летамцы каля рынку каштавала 9 капеек.

У які час у дзіцячай душы зашкрэблася жамырка сумневу — узгадаць, бадай, немагчыма.

Мінецца шмат гадоў, пакуль хлопчык, што на доньце пляваў Колло Кірпічонок у твар і нікога не “выдаваў” (а Коля, выпіраючы рукавом плявок, балоча біў “партызана” ў бок нагою ў “ээсаўскім” кітайскім кедзе), зразумее, што вайна — гэта герайзм і брудная палітычная гульня, адвага й бязьлівацьць, разлік і безразважнасьць і шмат чаго іншага, прычым разьмеркаванага зусім ня ў строгай адпаведнасьці з тым, чья вайна — справядлівае, а чья — не. І яшчэ больш гадоў пройдзе, пакуль той хлопчык сустрэне ў Васіля Гросмана размову начальніка нямецкага канцлагеру зь ягонім вязьнем, адданым большавіком, які бачыў Леніна, і ўжорліны фашыст-інтэлектуал, выпусціўшы элегантны струмень чык духмянага цыгарэтнага дыму, скажа сваіму зьнісленаму голадам візаві прыкладна наступнае: вайна паміж гітлераўскай Нямецкай і сталінскай Расеі ёсьць трагічна недарэчнасьцю, і сьцешыцца ў гэтай сітуацыі можна толькі адным — хто б ні ўзяў верх, нашая справа пераможа. А пасля той хлопчык сустрэнецца зь людзьмі, якія хацелі ваяваць за Беларусь, не залежную ні ад Масквы, ні ад Бэрліну, і ўрэшце апынуцца ў магліах пад Монтэ-Касіно і ў сталінскай вечнай мэрзлаце або на берагах Антарэі й на Манхэтэне. А пасля ён сустрэне абчэпленыя ордэнамі й медалямі “вэтэрана Вялікай Айчыннай”, пра якога будзе дакладна вядома, што гэты чалавек каваў перамогу, усю вайну расстрэльваючы “ворагаў народа” пад Навасібіркам.

У той час Коля Кірпічонок ужо даўно будзе служыць у КГБ, а Вова Цымэрман на ўсякі выпадак зьездзе ў Ізраіль і, налёзна, не даведаецца, што Хатынь спалілі ўкраінцы, асьвейскіх габрэў і беларусаў стралялі й палілі ў хатах латышы, а на Глыбоччыне й Лепельшчыне лютавалі, пакуль не перакінуліся замольваць гракі да партызанаў, “рускіе воины” з аддзелаў Радьёнава.

Шмат чаго будзе потым, але пакуль — пра згаданую жамырку дзіцячай сумневу.

Можа, яна завалтузілася ў той далёкі Дзень Перамогі, калі я ўпершыню ўбачыў бацьку на моцным падпітку. Спачатку ён зьняў зь свайго пракурорскага кіцэлю ордэн Чырвонае Зоркі й дзясятка мэдалёў, а тады ўзяўся нам зь сястрычкаю апавадаць нешта падзрона негераічнае, што зачэпілася ў маёй памяці абрыўкамі павучынак з задаўненага бабінага лета: пра панічнае адступленьне “нашых” па стэпе да ракі Дон, пра вінныя скляпы вугорскага графа, дзе ў віне з расстрэляных бочак патанулі колкі дзясяткаў п’яных салдацікаў і пра нейкага свайго сябра, якога за нейкую Дусю расстрэлілі чалавек зь дзіўным прозьвішчам Сьмершавец... Блытанія ўспаміны скончыліся тым, што бацька залпакаў і, мабыць, помсычэў таму Сьмершаўцу, прабіў сваім пяціфунтовым кулаком сьценку нашае фанэрнае шафы. Я плакаў ад страху. Маладая сястрычка румзала, бо хацела паглядзець салют. Мама таксама плакала, і злы вечар выцягваючы зь разьбітай бацькавай руці стрэмкі. Такім, у сьлязах, і запамнілася тое сьвята.

А можа, дзіцячая яснасьць успрымання мінулае вайны ўпершыню ўскаламупцілася, калі на іншы Дзень Перамогі бацькаў брат дядзька Санька зацігнуў песьню, дзе былі загадкавыя ды зь відэачымым прысмакам неасэнсаванае брыджасьці словы пра камандзіра, які спачатку камандаваў ротамі, а потым

В Ленинград пробирался болотами,
Целку ломаю вдовы.

А мо вінаватыя былі асьцярожэнья мамыны прыгады пра фольксыдоча Паўля зь нямецкага гарнізону іхняе прыдзяпроўскае вёскі, пра Паўля, які

паведамляў вяскоўцам, калі будуць хапаць моладзь на работу ў Нямецчыну або забіраць харовы, які меў пасьведчаньне нямецкае антыфашыстоўскае арганізацыі, яўна падабаўся маёй маме і танцаваў зь ёю на вачорках, які перадаваў патрэбныя партызанам зьвесткі і ў выпіку быў зь нечага загаду застрэлены крыху зьбянтэжанымі хлопцамі зь лесу, проста за хатаю, куды прывіне ім чарговую паперку зь нейкімі лічбамі й малюнкам?

Мая бабуля Аўгінья, удава расстрэлянага ў 1933-м “ворага народа”, наконт тамтэйшых партызанаў выказвалася зь нязвычайнай для яе цільнага характару эскпрэсіўнасьцю. Найбольш запала мне ў памяць гісторыя з апошняю карміцельскай вялікай сам’і маладой кароўкаю Цясюткай, якую хавалі ў адрыне за сенам, але сусед Апанас, колішні камбедавец, раскулачальнік і даносчык, шгосці спасьцярог і прывёў у адрыну сяброўку з карабінамі, якія слухалі, ці дыхае сена, ды толькі разумная рагуля, чуючы пагібель, прытала дыханьне і ўратавалася, уратаваўшы гэтым маму зь яе сёстрамі, а мамі будучымі цёткамі, што праз паўстагодзьдзя, калі мама ўжо будзе ў лепшым сьвецце, залытаюцца ў мяне, куды ж выйбравлі на самага галоўнага іх зямельца А.Р.Лукашэнку — у Маскву ці ў Менск?

Мне здаецца, сумневы накіталт маіх варушыліся ня толькі ў маёй душы, проста мы старанна хавалі іх, доўжачы сваю “вайнушку” зь яе басспрэчым падзелам на “нашых” і “немцаў”, “вайнушку”, у якой класе ў пятым у шэрагах байцоў нечакана зьявіліся кулямётчыцы, разьведчыцы й мэдыстрычкі, і ім было наканавана ўжо зусім хутка ператварыць нас з загрубелых вяжкаў у людзей цалкам цывільных, здатных хіба што на лакальную памежную сутычку зь рэваншыстамі з ФРГ, што — па назове аднаго з Полацкіх прадмесцяў — распыфроўвалася як Фэдратыўная Рэспубліка Грамы.

А потым прыйшла завірушная зіма, калі мы перабраліся жьць у Новаполацак і калі на сталі ў музі баявой славы гарэла свечка.

Я думаю, што адмовіўся падпісаць прысягу ня толькі праз боязь крыві ці з гігіенічных мерка-

Працяг на старонцы 8

Вязень “чорнага сьпісу”

Валянцін Калнін

Пра апошнюю вайну ў мяне другасныя ўражаньні, бо нарадзіўся праз паўгода пасля яе пачатку й далёка ад баявых падзеяў. Мы вярнуліся ў Менск у верасьні 44-га, у памяці засталіся толькі цьмяныя адбіткі накіталт завываньня сірэнаў паветранага алярму ды зялёных касак жаўнераў, што ўвіхаліся каля вайсковых прыладаў — мы жылі каля штабу. Яшчэ прыгадваецца цёмнае неба, расквечанае букетамі сальвавых ракет, галашэньні малых “Ура!” ды аднойчы пачуце слова “Перамога”.

У нашым доме, як і ў большасці іншых сем’яў, пра баявыя падзеі ніхто не распавядаў: даволі было кніжак, фільмаў ды дзіцячых, часам небяспечных, гульняў. А для дарослых ня менш небяспечна было расказваць пра іншую, адрозную ад афіцыйнай, сапраўдную вайну. У нас жа, малых, складваўся свой, рамантызаваны вобраз падзеяў. Мы падзяляліся на групойкі лётчыкаў ды маракоў з Малахава Кургана і выпендываліся адзін перад адным “гераічным” чынамі. На памятаю гульняў у партызанаў ці падполшчыкаў. З партызанкай знаёмліліся тады па вельмі папулярнай кніжцы дзіцячых успамінаў “Ніколі не забудзем”. Уражаньне зусім не рамантычнае, а жахлівае. Нават смешная на першы погляд гісторыя пра “тату Гісу” выклікала напружаньне й неспакой. Кніжка шмат разоў перавывдалася, ды кажучь, першае выданьне было больш шчырае й драматычнае.

Калі выпадала пачуць што-небудзь пра вайну ў доме, то звычайна гэта былі асобныя здарэньні. Памятаю расповед пра дарогу, па якой гналі фашыстаў на захад. Пад кожным тэлеграфным слупом ляжаў пасечаны, з вывернутымі вантробамі труп чырвонаармейца. Другім разам субяседнік паказваў на бінокаль: “Ён два разы ратаваў мяне жьцьце”. Нашлігаваны ваеннай рамантыкай, я рыхтаваўся пачуць пра рукапашную бойку, дзе пацую-фашыстаў пабіваюць біноклем, нібы прашчой. На яве ўсё было прасьцей —

у цёмнаваты адвечорак да акапаў з боку нашых пазіцыяў набліжаліся постаці. Было зьмярцьвеньне — нашыя ці ня нашыя? Празь бінокаль убачылі — немцы, яшчэ здолелі як сьлед падрыхтавацца да бою.

Такіх недрукаваных успамінаў па шматках у нашых галовах пазьбіралася даволі багата. Агульнае ўражаньне ад іх было тое, што вайна — гэта жах. Тым часам наш мэдыком працягваў насычацца рамантызаванымі гераічнымі гісторыямі. Нават сталых людзей акапіў сьверб пашыкаваць у промнях ваеннай глорыі. Калі я на пачатку 70-х гадоў працаваў па кансэрвацыі Берасьцейскай крэпасці, на маё пытаньне, колькі засталось жывых абаронцаў, супрацоўнікі музэю адказвалі: “Больш за 450 і рады іх стала павялічваюцца”. А да 56-га ніхто нават не адважаўся прызнацца ў датычнасьці да тых падзеяў. Музей паступова набываў рысы сьледчай камісіі: перакрываўныя роспыты, зьлічэньне зь ранейшымі ўспамінамі, перапіска зьорганами...

Паступова ў нас, сыноў ваеннага пакаленьня, склаўся два абліччы вайны: адно афіцыйнае, з каменнымі сківіцамі шматлікіх воінаў на пастамэнтах, другое фармавалася лёсам уласнай сам’і. І калі першае не было трывалым і хутка зьнікала, як тыя тынкаваныя сківіцы з дрэнна зробленых помнікаў, то другое зь цягам часу толькі набірала моцы. У мяне сапраўдная вайна выявілася праз загадкаваю гісторыю роднага бацькі, якога я ніколі ня бачыў.

Пасля вайны мая маці пайшла ў замужжа за палкоўніка. Яшчэ зусім малы, я вельмі хутка быў намоўлены, што маю бацьку й братоў і яны мяне чакаюць. Мы пражылі разам 15 гадоў. Айнама я праз усё жьцьце называў “татам”, нават калі нашы шляхі разыйшліся. Нават школу я правучыўся пад ягонім прозьвішчам.

Мне споўнілася 9 гадоў, калі дзядзька Андрэй, матчы тэраордны брат, “расчынуў вочы” на праўду пра роднага бацьку. Прыводзіла мяне да дзядзькі амаль патаемна ад дамоўцаў мая бабуль-

ка, для якой ён быў вялікім аўтарытэтам: “Андрэй — за ўсіх мудрай!” Прозьвішча яго — Мікульчык, які ўсёй матчынай радні. Але пра сябе я называў яго Швэйкам — зьнешне ён мошна нагадаваў славету пэрсонаж, створаны мастаком Ёаэфам Ладай. Ад вайны дзядзька ня меў нагі, цяжкавата пераступаў на пратэзе, які мошна рыпеў, і гэтае рыпеньне надавала яму яшчэ большай паважнасьці. Ён ніколі ня піў, але твар меў заўжды чырвоны, бо працаваў зварышчыкам.

Хоць дзядзька Андрэй быў даволі гаваркі, пра вайну казаў мала. Менавіта ад яго ўпершыню я пачуў пра заградатрады, франтавую бюракратыю ды самастрэлы. “Як гэта — самастрэл?” — пытаўся я. “А вось так: адзін лезе ў адзін аноп, другі — у другі, той выстаўляе руку, а гэты страляе. Потым мяняюцца. Такіх “параненых” вылоўлівалі й расстрэльвалі, у мяне ж нагу парвала ва ўсіх на вачох, і сьведкі й запісы былі ў парадку...”

У адзін зь візітаў дзядзька пытаецца ў мяне: “Як прозьвішча твайго бацькі?” — “Шлокін.” — “Гэта ня родны бацька, а айчым. Твой сапраўдны бацька — Кальнін!” Ён нахіліў свой акруглы голаў блізка да мяне і паўтарыў зь наіскам на “а”, — “Кальнін!” Навіна паступова перацякае ў мае мазі, фармуючы ў іх новае паньцце. Сяджу ціхутка, прывалены кожным рухам твару дзядзькі Андрэя. Пра паўторы патаемнага слова, асабліва на літарэх “ль”, паміж зубамі зьяўляецца чырвоны, вільготны, язык, што яшчэ больш зьмякчае гучаньне, надаючы майму новаму “забытаму” прозьвішчу бласк нязвыкласьці й даўкі прысмак: “Кальнін!” Сталёвыя зронкі дзядзькавых вачэй — нібы плешкі шьвікоў, што мошна прымацоўваюць важкую інфармацыю да маёй душы.

“Колькі зорак на пагонах айчыма?” — “Тры”. — “А ў твайго бацькі, Кальніна, іх было пяць ці нават шэсьць, ён быў знакаміты чалавек, не раўня гэтаму”. Аднак я яшчэ ўпарціўся: “Затое на пагонах ёсьць два каляровых пасачкі — ён палкоўнік, а больш за чатыры зоркі ў афіцэраў не бывае!” — “Твой бацька быў найгалюўнейшым інжынэрам, вайсковым будаўніком, — сьцьвердзіў нарэшце дзядзька Андрэй — а гэта ў сто разоў больш значыць, чым твой неадукаваны палкоўнік!”

Навіна, хоць і нязыкляя, асаблівага спалоху ў маёй душы тады не нарабіла. Родны бацька ўвайшоў у яе загадкавай, але міфічнай постацьцю,

айчым жа заставаўся рэальным, жывым і пасля пяці гадоў сумеснага жьцьця нават блізім. Надзвычай стрыманы ў выказваньнях асабістых пачуцьцяў, айчым аніяк не адрагаваў на “раскрыцьцё праўды”, пакідаючы за маткай неабходнасьць тлумачэньняў. Напэўна маці была падрыхтаваная да “раскрыцьця”, таму абмежавалася адразу толькі адной заўвагай: “Твайго бацькі Калніна няма, ён прапаў бязь весткі ў вайну”. Толькі пазьней, на працягу колькіх гадоў, яна пакрысе аднаўляла тыя ці іншыя падзеі.

Чым жа было выклікана жаданьне дзядзькі Андрэя “прасьвядзь” мяне? Тады ўжо паміж маці й айчымамі вьсьпяваў раскол. Маю маленькую душу трэба было скіраваць на нейкі бок. Яшчэ раней вычын маці, якая дзякуючы сваёй прыжосьці ды спрытнасьці здолела “акруціць” палкоўніка, выхадца зь “іванаўскіх баскоў”, выглядаў у вачох сваякоў як здрада традыцыям роду.

Продкі па матчынай лініі былі безьзямельныя. Мой дзед, дзякуючы чатыром класам народнага вучылішча, здолеў выбіцца толькі ў псаломшчыкі. Сама маці, таленавітая зь маленства, мусіла перамагаць супраціў бацькоў маляванню (білі па рука за “непатрэбны” заняткаў). Урэшце рэшт яна стала мастачкай, але ўвесь яе плён абмежаваўся кампазіцыямі габеланаў у гонар пералёту Чкалава праз Паўночны бегун да Амэрыкі, перадачы сьлянскага хлеба гераічным партызанам ды інтэрнацыянальнага шэсьця ў абарону міру пад сьцягамі Леніна-Сталіна.

З далечыні нашага часу я ўспрымаю тыя падзеі як усеагульную трагедыю. Маці ня вытрымала ўіцску абставінаў. Узгаданая на вёсцы пад Менскам, яна памятала й шанавала ўвесь сьлянскі побыт: часам па-мастацку, артыстычна інтэрпрэтавала характары ды мову аднавяскоўцаў, гатавала на Вялікдзень адмысловыя традыцыйныя прысмакі. Але разам з тым маці забараняла гаварыць па-беларуску, грунтоўчы забарону фармальнымі сродкамі: маўляў, да твайго надбалтыцкіх рысаў не пасуе беларушчына. Свае насьцяжальныя прывяі яна лічыла асабістай справай, як нейкі ўнутраны кансэрвант, ня варты, а нават шкодны для перайманьня.

З марай пра мастацтва ў 1929 годзе чатырнаццацігадовая маці паступае ў менскае ФЭВ на

Працяг на старонцы 8

ГАРЭЛА СЬВЕЧКА

Працяг з старонкі 7

ваньяў. Мне ўсё ж ішоў пятнаццаты год і пры ўсёй тагачаснай інфантальнасці я мог ужо зьвязаць некаторыя факты ў ня надта артадаксальна-ня сілагізмы.

Мне, безумоўна, было яшчэ рана казаць класнай кіраўніцы, што больш страшнай за вайну з гітлераўцамі была вайна ўлады з уласным народам, а сьмерць у Куропатах, ці ў нашых полацкіх Бельчыцах была нашым больш жудаснай за гераічна-смерць пад Сталінградам ці ў апэрацыі «Багратыён». Аднак я добра ведаў, што я ўнук пасьмяротна рэабілітаванага дзеда Максіма. Ад бацькі я чуў, што сталінскія «перегибы» адраваліся (тады) у дзясяткі тысяч жальцаў, і аднаго разу на ўгаворы класнай усё-такі (няхай і бясक्रоўна) уступіць у сьледзтва, запрапанаваў зьбіраць звесткі ня толькі пра герояў Вялікай Айчыннай, але і пра тых, каго замучылі ў НКВД. Класная паглядзела на мяне быццам на жыхара паўднёня паўшар'я Юлія або як на чалавека, што ўцёк з колішняга бэрнардынскага кляштара ў полацкім Задзьвінні, дзе была вар'яня і дзе прыкладна ў той час псіхіятрам спатрэбілася цэгла, пасля чаго бабінец кляштара касыцёлу разабралі, а косткі з пахавальнаў пад ім раскідалі па двары пад нагамі ў хворых.

Вынікам майё прапановы стала сур'ёзная размова класнай з маці. Я быў дэфініраваны ўдзіна нявяхаваным падлеткам. Пагатоў, вылазка лічылася ня першай. Адноўчы на ўроку гісторыі, пачуўшы ад настаўніцы, што Ленін у эміграцыі

“жыў впроголодь и ходил в бедной, поношенной одежде”, мы з выдатнікам Мішам Пеньяўскім, абурьўшыся гэткай міталагізацыяй, гучна зарагаталі. Другім разам мы спрабавалі выступіць супроць рэпрэнтаваньня на ўроку літаратуры літмантажу да сустрэчы з чарговай дэлегацыяй вэтэранаў, дзе мы павінны былі сядзець з гасьцямі на сцэне школьнае актавае залі вакол партызанскага вогнішча, зладжанага з вэнтільятару і прывязаны да яго лінійскіх гальштукіаў. (Трэба, праўда, прызнаць, што наш пратэст меў досыць банальную прычыну — мы ня вывучылі сваіх вершаваных тэкстаў, як, зрэшты, і заданьня па літаратуры.)

Сярод тых, хто прыходзіў у наш клас і ў музей баявой славы ў пінжаках з планкамі баявых узнагородаў, трапіліся розныя людзі. Сівы партызанскі камандзір апаўдаў як адзін перамог у баі прыкладна 47 фашыстаў і, паказваючы ў музеі на партрэт вядомага полацкага падпольшчыка, крычаў, што гэта “враг”, які, працуючы ў гарадзкой управе, выдаваў савецкіх людзей. Падпольшчык, у сваю чаргу, раскаваў, што выдаваў не савецкіх людзей, а фальшывыя дакумэнты, зь якімі палачане пазбывалі арышту і вывазу на захад, а партрэт свайго ляснога апанэнта данаўніаў каларытнымі дэталімі кішталь пасылкі ардынараў у баявыя рэйды з заданьнем зьбіраць па вёсках прыгожых дзяўчат і маладзіцаў. Памятаю, найбольш мы паверылі бязрукаму вызваліцелю Полацку, у якога вісеў на грудзях усяго адзін

мэдаля “За отвагу”, а яшчэ — партызанскаму мініру, што ўгадаў, як дзень навывёт ляжаў зь мінаю каля чыгуначнага насыпу пад носам у нямецкіх патрулёў і, абсіканы з галавы да ног ляснымі мурашкамі, бачыў, як у яго паміж пальцаў вырасла трава.

Здаецца, тады я пачуў магнітафонны запіс песьні невядомага маскоўскага барда пра роту, празь якую ўвесну бягуць ручаі й цвігтыць пралескі. Хрыпаты, пад Высоцкага, голас сьпяваў:

Ах эта рота, ах эта рота,
А хто привел ее сюда,
Кто положил ее на снег?
Ах эта рота, ах эта рота,
Нет, не проснется по весне,
Нет, не проснется по весне...

Прынеў быў такі:

Наступала по болоту,
А потом пошла назад.
В сорок третьем эту роту
Расстрелял заградотряд.

Зьбіраць звесткі пра заградотряды я класнай вырашыў не прапанаваць. За лепшае палічыў не распытваць яе і пра вёску, якую нібыта спалілі разам з жыхарамі не фашысты, а — за тое, што там на пачатку вайны напалі немцаў малаком — пераагранутыя ў іхнюю форму энкавэдэсты, і пра тое, ці праўда, што быў загад ліквідоўваць

адчынены на акупаваным абшары беларускія школьнікі, а заадно пускаць у расход беларускіх настаўнікаў... Гэта мы чулі, калі пасля афіцыйных выступаў вэтэраны бралі чарку й пачыналі адхіляцца ад генэральнай лініі.

Карацей, чырвоным сьледзтвам я ня стаў.

А раскруціўся ўвесь гэты клубок ад таго, што я парэзаў лязом палец, а зусім не сабраўся падступіна кінучь цень на вэтэранаў 2-й сусьветнай, у тым ліку й на таго яе двойчы параненага салдата, якога звалі Аляксеем Арловым. Я ведаю, што для вас (не ўважаючы на тое, што на вуліцах нашых ачышчаных ад немцаў гарадоў замест чорных гестапаўскіх машынаў адразу ж завуркавалі варанкі доблесных чэкістаў, не ўважаючы на вяртаньне калгаснага прыгону, не ўважаючы на тое, што ў Сібір пасхалі ўжо ня вёскі, а цэлыя народы, не ўважаючы на тое, што ўжо празь нейкія дзвотры гады пераможаны аказаліся сьцешымі й заможнейшымі за пераможцаў, не ўважаючы на тое, што краіна-пераможца Беларусь у выніку 2-й сусьветнай вайны страціла Віленшчыну і Беласточчыну) паведамленьне пра разгром Гітлера, пэўна, назавусёды застаецца самым шчаслівым днём.

Для вас перамога да апошніх хвіліны будзе Вялікаю Перамогаю.

Але ж вы таксама ўжо даўно зразумелі: выйграўшы вайну, можна праиграць мір.

Вязень “чорнага сьпісу”

Працяг з старонкі 9

станочніцу, адначасова наведваецца ў мастацкую студыю. Па вулічных рэйках Менска яшчэ цягнуцца вагончыкі конкі, яшчэ можна на Ніжнім Рынку паласавацца смачнымі духмянымі пончыкамі, яшчэ жыды на Нямізе трасуць маленькімі мяшчэкамі: “Золата, золата, прадам золата!” Але ўжо ўзнялася хваля супраць нацдэмаўшчыны, адна за другой гаснуць зоркі кволай яшчэ беларускай культуры. У 33-м трагічная навіна з дому — арыштаваны бацька, забрана карова, перадачаў да бацькі не прымаюць (праз шмат гадоў даведлася: хутка й беспастаўна расстраляны). Мая бабка з малодшымі дзецьмі памкнулася ў Сібір да брата, сталынінскага персяяленца. Маці засталася ў Менску адна.

Нарэшце самотны лёс зьвёў маіх бацькоў разам: маці выходзіць у за маладога таленавітага інжынэра. Пасьля заканчэньня архітэктуры ў родным Кіеве па вайсковому абавязку ён быў скіраваны ў Менск, ды так і застаўся працаваць у вайсковым бюро. Зорак ці трохкутнікаў на пятліцах ён не насіў, бо працаваў шывільным, г.зн. вольна-наёмнікам — за званьне не плацілі дык чыста вайсковых збудаваньняў праектаваць не даручалі. Менвалі яго Калінін Валянцін Уладзіміравіч. Бацька яго, як і маці, латыш чыстай крыві, быў малодшым сынам уладара нейкага пароходзіка, які пры падзеле маёмасьці ніяк не дзяліўся, і мой дзед у пошуках сталася апынуўся на Украіне, працаваў горным інжынэрам. Тамака ж у 37-м напатаў яго стандартны лёс: за “ўцёск моладзі” сасланы ў Казахстан, адкуль ужо не вярнуўся. Такі воль радывод. Цяперашняе маё прозьвішча, пазбаўленае латыскага глянцу, паўстала ў эвакуацыі, ля Волгі, дзе пры напісанні мэтрыкі ня надта пільнаваліся нацыянальных асаблівасьцяў.

Бацька мой належаў да кішталь чыстых інтэлігентаў (па словах маці “ня мог цвіка ўбійць у сцяну”), але быў вельмі адказны за справу. Ён кіраваў узявядзеньнем значных будынкаў, у тым ліку Дома Чырвонай Арміі (цяпер акруговы Дом Афіцэраў). Тут упершыню ў Беларусі зьявіўся крыты басейн. З басейнам зьвязаны два выпадкі з бацькавага жыцця. У адным ён, аглядаючы заканчэньне працы, уваліўся ў напампаную для спробы вяду. Другі выпадак адбыўся ў часе візіту галоўнакамандуючага Беларускай акругі Убарэвіча. Зірнуўшы ў басейн, глаўком запытаўся: “Чаму тут пахілае дно?” — “На плыткім баку будучь плаваць пачаткоўшы”. — “Чырвонаармеец мусіць не баяцца глыбіні! Дно выраўняць па ўсёй даўжыні! Выконвайце! Да пабачэньня!”

Ні ў адным пасьяваенным даведніку прозьвішча бацькі не фігуруе, хоць ён распрацаваў у Доме Чырвонай Арміі некалькі інтэр’ераў, быў членам Саюзу архітэктараў і нават уваходзіў у яго праўленьне. Спачатку я думаў, што гэта з-за сакрэтнасьці ваеннага ведамства. Аднак прычына была іншая.

На пачатку 60-х, калі я навучаўся архітэктуры ў Політэхнічным, некаторыя выкладчыкі, спатыкаючы мяне, успаміналі бацьку. Пазьней, ужо ў практычных установах, таксама трапіліся яго знаёмыя і адразу было запытаньне: “Дзе бацька

цяпер?” Я абмяжоўваўся афіцыйным: “Прапаў бязь весткі...”

На чацьверты дзень вайны Менск моцна бамбілі. Зацапіла й кватэру маіх бацькоў. Пасьля вяртаньня з схованкі бацька забараніў лезьці ў аварыйныя пакоі. Маючы ў кішэні два траякі, ён аддаў адзін маці і ўладкаваў яе, апранутую ў летнюю сукенку, разам з маім двухгадовым братам і бабкай у палутарку, што кіравалася на ўсход. Сам жа з матчыным братам-юнаком, ня здолеўшы ўладкавацца на калёсы, рушыў з палаючага гораду пехатою.

Дзядзька ўспамінаў, што яны не дайшлі яшчэ да Лагойска, як прысыпела ноч. Разам з групай вайкоўцаў вырашылі заначавачь пры ляску далей ад шашы. Было пагодна й ціха. Ад шашы даляцеў гук матараў. Камандзір загадаў правярць дарогу. Вяртаюцца пасланыя: “Немцы!” — “Ня можа гэтага быць!” Вайкоўцы доўга перашэптваліся. Раптам у цэмыры замігчалі белыя плясткі, пачуўся шоргат кустоў і — цішыня. Плястэткамі аказаліся вайсковыя пасьведчаньні — армейская адзінка перастала існаваць. Было 28 чэрвеня.

Ад Лагойска ўцэкачоў завярнулі назад, у Менск. Тут шляхі бацькі й дзядзькі разьмінуліся: апошняга неўзабаве вывезьлі на працы ў Нямеччыну. Потым яго вызвалілі з усходу, і ён пасьпеў яшчэ паваяваць.

Пасьля вайны маці сустрэлася зь нейкім інжынэрам з Смаленску, які жыў разам з бацькам першыя дні акупацыі. Гэты інжынэр адразу арганізаваў уласны “бізнэс” — вырабляў са скуры паскі для гадзіннікаў. Бацька, не прыстасаваны да чаго іншага, акрамя інжынэрыі, доўга бедаваў, урэшце пайшоў па прафэсіі ў Гарадзкую Управу. Адрэзак адкрылася язва страўніка, туляўся па лякарнях. Потым сьлед яго зьнікае. Пазьней сярод сваякоў доўга трымалася меркаваньне, што ад хваробы ён у Менску й памёр. Аднак зьявілася яшчэ адна звестка ад старой знаёмай нашай сям’і, што ў вайну засталася ў Менску. Недазе напрыканцы 43-га да яе завітаў бацька і казаў, што зьбіраецца ў Рыгу да сваякоў. Знаёмай тым часам пакавалася ў Трокі да сястры: атрымалася разьвітальная вьчэра. Гэта была апошняя пэўная звестка пра бацьку.

Я намагаўся распачаць росшуку ў Рызе. Аднак савецкая сістэма самастойных росшукаў не вітала: згодна зь дзіўным правілам, іх можна было ўсчыніць толькі зь месца свайго жыхарства. Давялося суцішыць свой імпэт ды як сьлед усё разважыць.

Развага першая. Калі б нават застаўся бацька жыць і пажыць вярнуцца ў Менск, то напэўна вярнуўся б. Але зь якім багажом? Сын рэпрэсаванага, жыў у акупацыі, працаваў на немцаў. Магчымы вынік вядомы. Адзін бацькаў знаёмы, мастак, дзеля кавалка хлеба намалываў на замову партрэт фюрэра. Пасьля вайны нехта пра гэта паведаміў. Небарак адразу кінуў у турму, толькі заступніцтва іншых мастакоў ды “высокіх” сяброў уратавалі яго. Мабыць, у якасьці адкупленьня даручылі яму пазьней выкананьне эскізу беларускага савецкага сьцягу.

Такім чынам, спадзеваў на зьяўленьне бацькі ў Менску не заставалася. Пазьней наўрад ці ён мог паверыць у хрушчоўскую “адлігу”, калі шмат беларусаў з-за мяжы павярталася на бацькаўшчыну, але, хутка з’арыентаваўшыся, паўцякалі назад.

Развага другая. Нават калі б я знайшоў бацьку, ды яшчэ ў іншым месцы, ці прызнаўся б ён да мяне? Ні я, ні ён адзін аднаго ня бачылі, мой старэйшы брат памёр у эвакуацыі, асабістыя стасункі з маці былі няведомыя. Калі я маю айтчыма, то чаму ён ня мог займець новую сям’ю? І што на тады магло зблізіць — адно падабенства ды покліч крыві? Навошта? Вось калі б я зрабіўся знакамітасьцю, а родны бацька дзесьці качаўся пад плотам...! Але тут успомніўся Джэк Лондан, які, ужо стаўшы вядомым пісьменьнікам, зьвярнуўся лістоўна да меркаванага бацькі з просьбай пацьвердзіць сваё сыноўства, аднак атрымаў адмоўны адказ.

Вынік маіх разважанняў склаўся наступны: ці варта шукаць тое, што ўсё адно ня знойдзеш, а знайшоўшы, згубіш канчаткова? Няхай ужо застаецца рамантазаванае, самім выпэставанае аблічча, не пасутэе непрадказальнымі рэаліямі. Спагадлівасьць бацькавых знаёмых пры ўспамінах аб ім толькі ўмацоўвала маю выснову. Я не адчуваў за ім якой-небудзь загань, каб не ганарыцца ягоным імем (апрача, можа, толькі таго, што ня ўмеў бацька “цвык загнаць у сцяну”); гэта зь дзяцінства трохі мяне дапякала і шмат чаму прымусіла навучыцца).

Далейшыя падзеі толькі пацьвердзілі слухнасьць маіх высноваў. Недазе ў 72-ім годзе маці кажа: “Падыйдзі да Валянціна Іванавіча, ён з кімсьці сустрэўся на адпачынку і даведаўся нешта цікавае пра твайго бацьку.” Валянціна Іванавіча я ведаў добра — бацькаў даваенны калега, архітэктар, выкладаў у нашым інстытуце. Накіроўваюся да яго. Спачатку роспыт пра маці, працу. І раптам зьнімаюць: “Твой бацька Калінін — герой! Ён сарваў са сцяны ў нямецкай установе план умацаваньняў Менску й перадаў партызанам! Больш нічога ня стану раскаваць, вась табе адрас, сам спаткайся са сьведкам!”

Тэлефаную па нататцы, дамаўляюся, прыходжу на адну з катэдраў пэдынастыту. Мяне сустракае сівы, са спакойным, крыху прытомным тварам, стары. Прадстаўляецца: Хьядот Акімавіч. Першае стандартнае запытаньне: “Дзе цяпер Ваш бацька?” Ня менш стандартны адказ: “Прапаў бязь весткі. Я сам хацеў бы дазнацца, бо вельмі мала ведаю дык ніколі яго ня бачыў”. — “Шкада, цікава было б зь ім зноў сустрэцца”.

У часе вайны Хьядот Акімавіч быў рудавалосы, моцны дзяцюк, добра валодаў нямецкай мовай. Пасьля спэцадрыхтоўкі яго закінулі да партызанаў, каб празь іх наладзіць сувязь зь менскім падполлем. Адзін зь менчоў прапанаваў сустрэцца зь маім бацькам, якога ён да вайны добра ведаў. Сустрэча адбылася ў хаце таго менчука. Пілі гарбату. Пачаліся агульныя размовы зь накірункам, каб высветліць адносіны да нямецкай акупацыі. Адказы здаліся Акімавічу дастатковымі для наступных захадаў.

“Тут я прапанаваў Вашаму бацьку супрацоўніцтва зь намі. Валянцін Уладзіміравіч нека адразу замкнуўся. Прадчуваючы марнасьць захадаў, я пачаў прапанаваць выгоды — знайсці сям’ю ў эвакуацыі, нека матэрыяльна ёй дапамагчы. Маўчыць. Потым падамаў крыху й прапанаваў сьце ў партызаны, каб змагацца са зброяй у руках. Кажу: Вы нам патрэбныя тут, дзе працуеце, ва ўправе. — Не, — адказвае, — тут не змагу. — Чаму? — Я ўвесь навідавоку: вядомы спэцыяліст, валодаю нямецкай мовай. Калі што станецца, то першага падхопяць мяне.”

Так наша размова скончылася на нічым.

Я разумею, працягваю далей Хьядот Акімавіч, што быў тады малады, нявостны. Да таго ж Валянцін Уладзіміравіч мог успрыняць усю размову як правакацыю з боку фашыстаў. Ніякіх давяральных лістоў ці дакумэнтаў я з сабой ня меў, пэўных доказаў сваёй лаяльнасьці таксама. На гэтым мы й разыйшліся. Пазьней, у партызанскім атрадзе аб сустрэчы я склаў справаздачу”.

У час роспаведу я зь несярплівасьцю чакаў словаў пра бацькаў геройскі ўчынак зь планам умацаваньняў, знарком не падштурхоўваючы памяць субяседніка, каб не закрануць шчырасьці. Але гаворкі пра тое не было.

Успаміны былога падпольшчыка працягваліся. Недазе праз паўгады ён меўся спаткацца зь бацькам яшчэ раз, але зусім зь іншай нагоды. У Менску адбыліся масавыя правальны падполля. Здрайцу адразу вызначыць не ўдалося, ажыццявіць контрразьведку не выпадала. Каб захаваць рэшткі дзейных падпольшчыкаў і зьберагчы сувязь зь Цэнтрам, камандаваньне вырашыла зьнішчыць усіх староньніх, хто так ці інакш сутыкаўся з падполлем. У “чорны сьпіс” трапіў і мой бацька. Але ў Менску яго ўжо не было. Потым здрайцу знайшлі й пакаралі; на партызанскім узроўні імя бацькі было рэабілітавана.

НА БАЛЬШАКУ

Аляксандар Зданковіч

22 чэрвеня 1941 г.

Ня гасне ў памяці майі той ясны сонечны дзень ранняга лета, зялёная ярына шырокіх палёў і квецень паўзрэчных лугоў. Хорам птушынага сьпева пачынаўся той дзень — нядзеля. Усё быццам спачывала, услахоўваючыся ў гэты музычны настрой у прыродзе нашай краіны. Неба чыстае, сіняе несла ў сабе супакой для ўсіх, хто адчуваў перамучанае папярэдняга дня працы, неспрыяльных умоў быту. Шмат хто зь людзей зазнаваў нялёгкае перажываньні ды страціў надзею на шчаслівейшае жыццё пад “сонцам”, якое асьвятляла быт нашага народу й аб якім усё больш дакучліва было чуваць на частых мітынгх ад палітработнікаў. Гэта было сталінскае сонца з крамлёўскімі зорамі. Пад гэтакім небам цяпер мы жылі й нялёгка працавалі ў калектыўнай гаспадарцы, накінутай людзям супраць іхняе волі.

Абагуліўшы зямлю й маёмасьцю, людзі самі сталі абагуленай маёмасьцю і ўласнасьцю камуністычнае партыі. Рэдка калі мы мелі вольныя нядзелі, пераважна гэтыя дні выкарыстоўваліся для прапагандавай мэты заўсёды актыўнымі палітрукамі.

Таксама і ў гэтую нядзелю сьпехам на самакаце зьявіўся да нас у дом палітрук па прозьвішчу Шэрай, сам з Адэсы. Паколькі я меў самакат і быў сьням старшнін калхозу імя Сталіна ў двары Ганова, ён загадаў мне зараз жа паведаміць усіх жыхароў пра мітынг у залі калхозу. Наш калхоз налічваў 140 сем’яў.

Хутка людзі сабраліся, палітрук зьявіўся на сцэне й абвесьціў, што мінулае начы “гнілая фашысцкая Нямеччына” напала на гарнізоны Чырвонай Арміі, што ўжо поўнасьцю пажарам вайны ахоплены сумежныя тэрыторыі заходняй Беларусі і Украіны.

Махаючы пагрозліва кулакамі, ён заклікаў жоннага на барацьбу супраць “згнілага фашызму”. Гэта быў дагэтуль нікому ня ведамы тэрмін. У сьвецкай прэсе пісалася аб добрых суседзкіх адносінах зь Нямеччынай, а пра фашызм, згнілы ці здаровы, — ні слова.

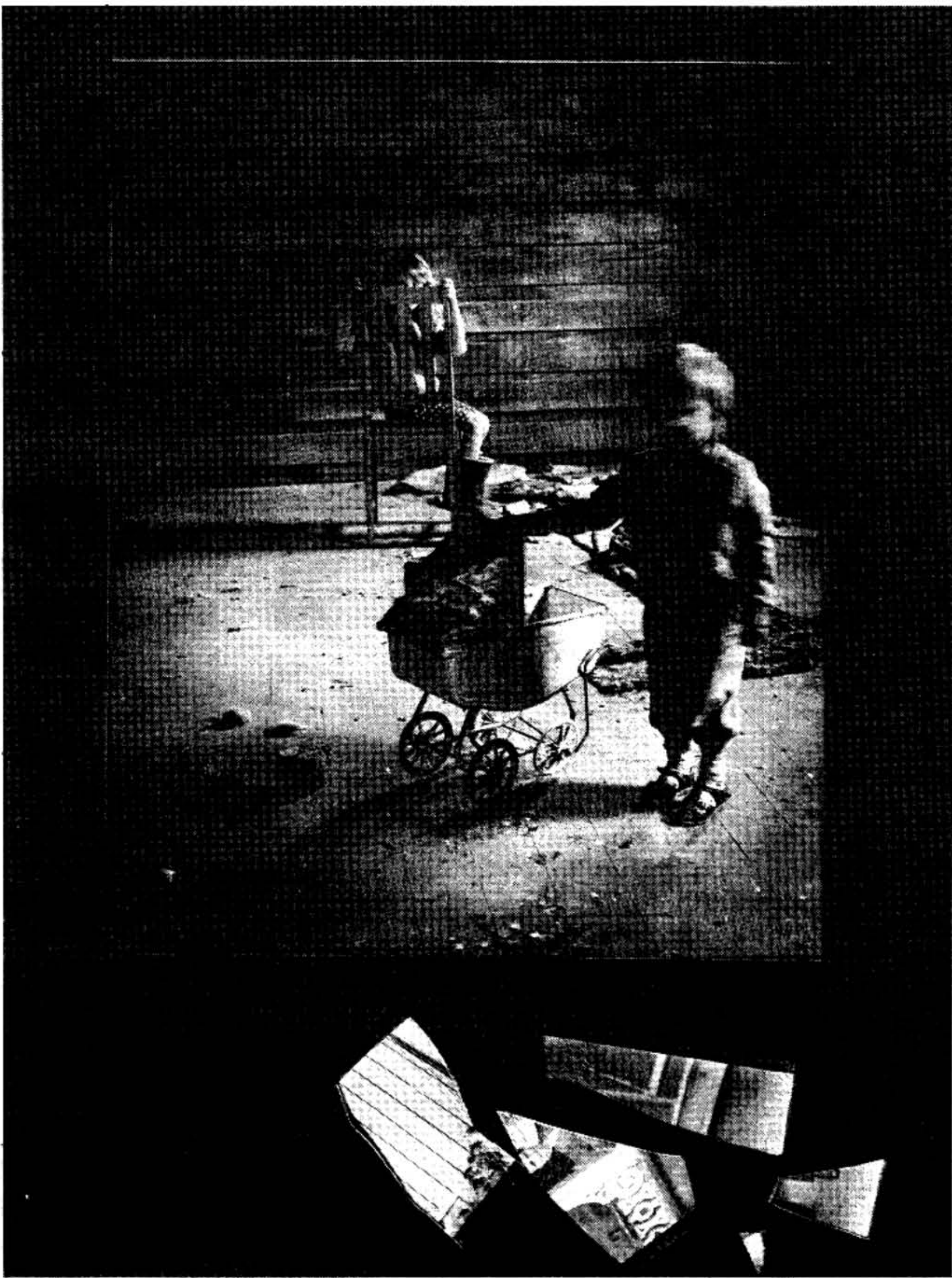
Грамадства ня ведала аб сапраўднай сутнасьці гітлераўскай Нямеччыны. У людзкой памяці немцы заставаліся надэрнымі з часоў Першае сусьветнай вайны. Па-за франтавымі дзеяньнямі яны адносіліся да мірнага жыхарства з цывілізаваным парадкам. Таму сьнянішняя пагроза, аб якой гаварыў палітрук, не ўспрымалася слухачамі як запалоханьне альбо жах.

На працягу 21 месяца знаходжаньня тут бальшавіцкае ўлады так шмат з гэтае сьцэны сплыло хлусьні ад падобных палітрукоў, што людзі пачалі ўдзяць сабе зьмену гэтае ўлады на іншую, лепшую, і дзівіліся толькі самому факту, што такія Нямеччына маглі заатакаваць магутную Чырвоную Армію.

Падумаць толькі, — яшчэ 21 месяц таму назад ішлі несправанай сьцяжнай роўна праз два тыдні, валілі нашым бальшакм: пяхота, коньніца, танкі, тачанкі, артылерыя, матарызаваная пяхота, цяжкая артылерыя цягнутая трактарамі тыпу “Сталінец”, пазьней транспарт на цяжкіх аўтамашынах, — усё гэта на захад. А на пачатку лета 1940 году Чырвоная Армія ізноў рушыла, на Прыбалтыку, заківаючы Літву, некалькі дзён пазьней — Латвію й Эстонію...

Ня верылі людзі такому здарэньню, а скрыта цешыліся, што нарэшце, ашуканская палітыка Сталіна праваліцца, а зь ёй і тэрор НКВД. Шмат хто наводзіў данасяў розных паўзуючых, быў вывезены ў далёкія землі Сібіру, горш сталася тым, што былі пасаджаны ў турмах як “палітычныя” — пазьней выявілася — яны ўсе былі замардаваныя. Сярод сотняў ахвяраў былі мне асабіста блізка знаёмыя людзі: Зданковіч зь вёскі Шурпакі, Зінкевіч з хутара Вьгаркі і Цярэнец зь вёскі Варонка. Гэта былі прыкладныя сяляне, гаспадары. Людзі, якім пры нармальным дзяржаўным ладзе выказвалася б пашана ды гонар. Бальшавіцкая сістэма якраз такімі людзьмі запоўніла была Бярэзьвіцкі манастыр, ператварыўшы яго на турму, ды колькі ж такіх турмаў на нашай беларускай зямлі было ўтворана...

З высокага паднябесься даятаў цяпер нейкі дрыгучы працяжны тон. Людзі выходзілі з хатаў, перш наводзічы свой слых туды, адкуль той тон гул плыве. Там, у нябеснай сінечы як журавы праносіліся эскадрылі самалётаў. Пачынаем лічыць... Дваццаць адзін, дваццаць два... Яшчэ надыўна ў дзень 1-га траўня на дэманстрацыйнаўсюдня ўзносілася слава “мудрай” палітыцы бальшавікоў ды іхняму правядзьму тав. Сталіну. — Заходзя Эўропа залітая польсьм вайны й надыходзіць час, калі Чырвоная Армія зможа вызваліць эўрапейскія народы...

Напрыканцы нашага спатканьня Хвядот Акімавіч паведаміў: “Вельмі інтэлігентнай асобай быў Валянцін Уладзіміравіч. Зараз я дапісваю кніжку пра тых часы, абавязкова ўстаўлю туды ўспамін пра сустрэчу зь ім. Але прозьвішча названа ня будзе, бо камісія ЦК партыі такога не прпусьціць. Шкада, што Вы ня ведаеце пра яго далейшы лёс”.

Кніжка Хвядота Акімавіча выйшла ў наступным годзе. Пра сустрэчу зь майм бацькам там нічога не было. Затое згадвалася пра перадачу партызанам плану нямецкіх умацаваньняў Менску. Але заслуга прыпісвалася... таму самаму менчуку, у доме якога адбылася знамянальная сустрэча.

Што ж заставалася пра ўсё гэта думаць? Архітэктар Валянцін Іванавіч называў героем менавіта майго бацьку. Можна ён што наблытаў іш нафантазіраваў? Тады чаму Хвядот Акімавіч так шчыра шкадаваў, што ня зможа сустрэцца зь бацькам ізноў? І чаму ён надаваў той, па сутнасьці безвыніковай, сустрэчы такое важнае значэньне, што нават зьбіраўся пра яе распавесці ў кніжцы?

Да таго ж дадалася яшчэ адна акалічнасьць. Аказваецца, бацька ведаў, што нарадзіўся я, што памёр мой брат. Куды скіравалася зь Менску наша сям’я, ён ведаў іх мог. Эвакуацыйны шлях і занеслі яе аж у Куйбышкаўскаю вобласць. Гароды былі напханьня бежанцамі. Маці ўдалося знайсці прытулак у адлеглым пасёлку пры сукнавальнай фабрыцы, за паўсотні вёрстаў ад чыгункі. Якім чынам зьвесткі пра нас маглі дайсьці ў акупаваны Менск?

Тут магчымае толькі адно прымальнае тлумачэньне. Дамова аб супрацоўніцтве бацькі з падпольшчыкамі ўсё ж адбылася, магчыма, з другога захаду. І план умацаваньняў здабыў менавіта ён. У выглядзе кампэнсацыі або гарантыі бацьку далі зьвесткі пра сям’ю (хоць ніхто ў сям’і адваротных зьвестак не атрымаў і дапамогі таксама). Хутчэй за ўсё ўчынак зь планаў застану адзіным выпадкам супрацоўніцтва, бо хутка падпольне завалілася й бацька апынуўся ў “чорным спісе” непазьбежных ахвяраў паратунку. Магчыма, ён сам падаўся зь Менску з тая ж прычыны.

Паўстае пытаньне, чаму Хвядот Акімавіч не раскажаў усю праўду пры сустрэчы са мной? Можна так і было, як пададзена ў кніжцы? Але ж архітэктар Валянцін Іванавіч ня мог сам прыдумаць тую гісторыю, бо кніжка з друку яшчэ не выходзіла? Не, такім паваротам падзеяў нічога ня вытлумачыш. Напэўна стары падпольшчык распавядаў архітэктару ўсё шчыра, як тое вядзецца пры размове зь выпадковым знаёмым. Іншая справа

са мной — асобай зацікаўленай. Даведаўшыся пра бацькоўскі геройскі ўчынак, я мог “качаць правы”, патрабаваць абавязковага ўключэньня эпизоду ў кніжку альбо дамагацца дакумэнтальных доказаў, каб скарыстаць іх потым дзеля атрыманьня нейкіх льготаў. Залішнія турботы для старога. Нягледзячы на тое, што вайна даўно мінула, “чорны спіс” заставіўся, і сьведчаньнем таму была заўвага Хвядота Акімавіча пра цэкоўскі кантроль над прозьвішчамі ў друку. Адзінае, што заставалася былому падпольшчыку — выказаць прыватна свае добрыя ўражаньні ад сустрэчы з гэтым чалавекам.

Што датычыць прыпісаньня гераічнага ўчынку іншай асобе, то такія рэчы рабіліся нават у часе вайны. Адзін былы партызан скардзіўся ў прыватнай размове, што ўсе пушчаныя ім пад адхон гітлераўскія эшалоны прыпісаў сабе іх камандзір і атрымаў за гэта зорку Героя. З свайго боку я не зьбіраўся атрымліваць нейкіх авансы за бацькоўскі ўчынак, але разьлічваў пачуць шчырыя распавяд пра ваенны прыяд янонага жыцця. І тое, што я атрымаў, нават у выглядзе паўпраўды, было для мяне дастаткова.

Гады чатыры таму выпадкова я сустрэўся яшчэ з адным бацькавым знаёмым ваеннага часу — ён таксама працаваў у Гарадзкой Управе. І вось ён паведамаў мне аб спатканьні з бацькам у... 1962 годзе. Адбылося гэта перад Домам Ураду. Адтуль выходзіла нейкая дэлегацыя й накіроўвалася да машынаў зь латвійскімі нумарамі. Група прыпынілася акурат тады, калі міма рухаўся той знаёмы. Раптам ад групы памкнуўся да яго чалавек, падобны на бацьку. Знаёмы выпростаў руку, той нібы таксама. “Валянцін Уладзіміравіч?” Рука чалавека з групы паволі пачала адсоўвацца: “Вы памыліліся”.

— “Як жа, я — гэта той, мы разам працавалі!” — “Не, вы памыляецеся,” і рушыў да групы. Знаёмы доўга ня мог супакойцца: тая ж постаць, той жа твар, нават прышчык на левай шчацэ той самы! А першае памкненьне, прыўзнятая рука? Напэўна, не адразу ўцяміў, адкуль знаёмства, рушыў інстынктыўна. Але потым усплыло відмо “чорнага сьпісу”, пачуцьцё небяспэкі. Замкнуўся. Не прызнаў. Адыйшоў.

15.4.95.

Пазьней таго ж дня, калі ўсяму жыхарству стаў ведамы факт пачатку нямецка-савецкай вайны, паветра ўжо сутрасалі бамбавозы. Людзі паддаліся глыбокай сумнай задуме над няшчаснымі жыхарамі беларускіх гарадоў: Полацку, Віцебску, Менску. Колькі ж цяжкіх дзяўчынаў зналі яны, жывучы пад серпам і молатам, а цяпер... Чорныя арлы будучы бамбіць, дзяўбсьці, рваць на кусках гаротнага, нявіннага люду.

Хацелася ў той час больш ведаць пра фронт, аднак ніводная газета ў нашу мясцовасьць у другі дзень вайны не зьявілася. Міналі наступныя дні, а газэт так і не было.

На чацьверты дзень вайны мясцовыя кіраўнікі далі дрыла зь сельсавету й мясцовасьць наша стала безурадавай.

Гэтымі днямі пачалі падаць дажджы, і бальшак стаў невыгоднай дарогай для аўтамашынаў. Васныя падразьдзяленьні Чырвонай Арміі, пацярапейшы крах на захадзе, працягвалі свой паваротны маршрут на ўсход. Здавалася, што яны ўцяклі ад фронту, уцалелі...

Санітарныя машыны спыніліся пры бальшаку на цывітарны вёскі Касьціжкі. Санітары выводзілі й выносілі параненых байцоў дзеля асьвяжэньня. Размаўляючы зь санітарамі й раненымі, мы высветлілі, што раньні гэтым байцам былі прычынены цывільным жыхарствам Літвы ў часе адступленьня гэтых ваенных частак. Адзін з гэтых параненых, ужо сьпялейшага веку, знакамі даў зразумець, што ён быў схоплены й яму адрэзалі язык, што мае дзесяці дома жонку й двое дзятак. Іншы, прастрэлены, уніформа закарэла засохлай крывёй, яшчэ ледзьве жыў. Трэці тлумачыў, як літоўцы зьдэкуюцца над злоўленымі байцамі: зойдзеш у хату па ваду — там нікога жывога, як раптам з падвалу старуха адкрывае стрэльбу зь рэвалвэра. “Ну, хай толькі вернемся, яшчэ мы аддомсьцім”, — дадаў на заканчэньне. Праз тры гады пазьней гэтак і сталася.

Васныя пыталіся пра тутэйшы партыйны апарат й ня верылі, што партыйцы зьбеглі ўжо на чацьверты дзень вайны, што ўся адміністрацыя нават у раёне не йснуе.

Пазьней нашым бальшакм пачалі йсьці цяжкія машыны, запоўненыя байцамі. На размоклым грунце пад цяжарам гэтых машын утвараліся глыбокія каляіны, зь якіх машыны ня ў стане былі выехаць, калі трэба было абмінуць машыну, што загразла наперадзе. І ўся калона спынілася. У часе падобнага затрыманьня мне давалося быць у хаце нашага суседа, што стаяла пры самым бальшаку ды вокнамі паглядала на яго. Байцы кідалі ў каляіны дровы гэтага дзядзькі, каб вывезьці свае машыны.

У хату суседа зайшло некалькі камандзэраў, расьселися навокал стала на покуце. Хутка зьявіўся яшчэ адзін камандзэр, напэўна адкасны за гэтую калону, і зьвярнуўся да прысутных з такімі словамі: “Товарищи командиры, враг уже далеко в тылу, он занял базу горючего, поэтому не имеется снабжения и горючего у нас нет, что по вашему мнению нам делать?..” Аджак паступіў хутка — пераліць паліва, якое заставалася ў цяжкіх машынах, у легкавыя машыны, а ўсе “рэбята”, якія дасколь ехалі на цяжкіх машынах, павінны далей ісьці пешшу.

Загад быў зараз жа перададзены па калоне. Атрымаўшы такую зьвестку, што паліва не паступіць, а вораг далёка ў тыле, значыць, адступаць няма куды, байцы пачалі прыймаць адпаведныя меры... Схаваўшыся з парай байцоў ад дажджу ў падстрэшыцы, мы пачулі з гасьцінца нейкія стрэлы. Мяне гэта страшна ўзрушыла, і я спытаўся ў іх, што гэтая страляніна абзначыла... Яны растлумачылі мне, што гэта “рэбята подстреливают себя, чтобы не быть реорганизованными, нет нам за что бороться”. Далей пачалі распавядаць, якое горкае было іхняе жыццё, што ў Савецкім Саюзе няма ніводнае сям’і, якая б не пацярапала ад тэрору. Расказвалі, як немцы франтавікі сваім добрым здаровым выглядом і ўніформай былі больш падобныя да тых, што ідуць на баль, чымся ў бой. “Мы ў параўнаньні зь імі — жабракі”.

Наблізіўшыся да нас, іншы баец, які быў беларусам, камэнтаваў па-беларуску: “Глядзі, якой выдатнай была наша авіяцыя, у такія маразы бамбардуючы Гэльсінкі. Дзе яна цяпер? Ніводнага самалёту ў паветры!?”

Лондан

У Беларусі мне было найлепей...

Гутарка з рэдактарам пазіі польскага часопіса «Twórczość» Земавітам Фэдэцікім

Земавіт Фэдэцікі — вядомы варшаўскі літаратар, перакладчык і крытык. У часе вайны жыў на Лідчыне, дзе збіраў народныя песні. Аўтар зборніка «Цёплыя вечары ды халодныя ранкі альбо што сьпявалі ў Фэліксаве» (1992). Паводле палітычных перакананняў — сацыяліст (з арыентацыяй не на Сталіна, а, напрыклад, на Вілі Бранта), паводле паходжаньня — беларускі пан, памешчык.

•НН: Пан у стэрэатыпах беларушчыны — вобраз адмоўны як у фальклёры, так і ў літаратуры. “Дык маліся ж бабулька да Бога, каб я панам ніколі ня быў” (Ф.Багушэвіч). А яшчэ пан — значыць, паляк...

— Аднак большасць тых памешчыкаў, асабліва драбнейшых, былі часта беларускага паходжаньня. Найлепшы прыклад — мой дзядуля, пан Юзэф Міхневіч, які ў маёнтку гаварыў па-беларуску... Наш род з боку маці — Крыўцы, гэта нават племянное прозьвішча, Крыўцы-Крывічы. Нейкі даўні наш продак быў мастаўнічым у Ягайлы. Я заўсёды хвалю яго, бо лепей мець продак з тэхнічнай інтэлігенцыі, чым з чыноўніка-дворскіх сфэраў. Іншы наш продак быў троецкім цівунам, дык тут ужо ня ведаю... Мастаўнічы напэўна сумленна працаваў, будаваў масты, дык мусіў быць прыстойным чалавекам, а ці цівун быў прыстойны, хто яго ведае...

•НН: Ці можна Вас лічыць беларускім панам?

— Я думаю, прасцей было б сказаць, што я паляк, які звязаны зь беларускасцю, бо калісьці гэта было магчыма, можна было адначасова быць і палякам і беларусам. Нават Пілсудзкі, калі яго схапіла ахранка, сказаў, што ён беларус. Не адрозніваў...

•НН: Ці магчымае, на Вашу думку, вяртаньне колішняй маёмаснай іерархіі?

— Я ня думаю, каб шляхта мела будучыню ў Беларусі. Час пайшоў наперад, час маёнткаў скончыўся. Зрэшты ўжо ў перадаваенай Польшчы памешчыцтва, насуперак бачнасьці, зусім не было багатым слоём. Падаткі датычыліся ня толькі беларускага селяніна, які сваёй саланіны ніколі ня еў, бо тое, што атрымліваў ад продажу свіней, ішло на падаткі, але й памешчыцтва. Цэны былі забойчыя. У нас яйка ў Беларусі на вёсцы ў сезон можна было купіць за два грошы. Гэта страшна мала. Пачак запалак 8 грошай. Такого няма нідзе ў сьвеце, каб пачак запалак каштаваў чатыры яйкі... Вы лічыце, што маглі б вярнуцца старыя маёнткавыя парадкі? Я думаю, што не...

•НН: І тым ня менш, калі б у Беларусі быў прыняты закон пра вяртаньне маёмасці, ці мелі б Вы нейкія правы ў гэтай справе?

— Я думаю, што так. Я ўладальнік — праўны, калі мы не прызнаем савецкіх правоў — маёнтка Вялікая Лебядка. Гэта на паўдарозе паміж Лідай і Шчучынам... Там тых Лебядкаў было, як у Польшчы кажуць, ад мэтра. Наша была найбольшая. За 16 км была Лебядка Іваноўскіх, дзе кожны брат ад аднаго бацькі, ад аднае маці, быў іншай нацыянальнасьці. Беларус, паляк і літовец. Недалёка жыў Мэльхіёр Ваньковіч, які прыяжджаў складаць маёй бабулі візіты...

Ня ведаю, ці я тыповы памешчык, бадай не. Я б зусім не хацеў, каб сяляне для мяне аралі. На тое, як сацыяліст, ня маю жаданьня. Пару гадоў таму свае правы на маёнтка я спрабаваў пераказаць беларусам. Мая мама яшчэ перад вайной намаўляла мяне пакінуць сабе малы кавалак агароду і якісь дамок, а зямлю аддаць пад санаторый для беларускіх дзяцей, хворых на сухоты. Цяпер сухоты не выклікаюць праблемаў, праблемай стала прамянёвая хвароба. І я прапанаваў, каб зрабіць для дзяцей з прамянёвай хваробай. Усё ж гэта больш за чатырыста гектараў. Лебядка. Варшаўскія беларусы прыйшлі, падзякавалі, але ніякіх вынаваў з гэтага не зрабілі. Хоць маглі атрымаць ці тую зямлю, ці кампенсацыю тут, у Польшчы, і зрабіць санаторый. Бо так тыя дзеці прыяжджаюць да нас як бедныя сіроты... Ну, на жаль, не зацікавіліся.

•НН: Гэты маёнтка — радавы?

— Не. Радавы маёнтка мела мая мама. Гэта было пад Горадняй. Масушын. А Вялікая Лебядка — гэта набыты маёнтка. Юзэф Міхневіч — другі муж маёй бабулі, але я лічу яго за сваю найбліжэйшую асобу, бо дзядуля мяне вельмі любіў, вучыў мяне беларускім песням... Памятаю, былі дажынкі (дзядуля заўсёды рабіў вельмі багатыя дажынкі), ішлі сяляне, сьпявалі прыгожую песню. Дзядуля мяне схапіў за руку і сказаў: слухай, Земячку, гэта вельмі старая песня, некалькі стагодзьдзяў, слухай уважліва, бо праз пару гадоў гэтага ўжо могуць не сьпяваць. І дзядуля меў рацыю. Калі я збіраў песні і пытаўся ў Фэліксаве і ў Валодзі Мальца, майго сябра, у якога жыў, і ў знаёмых, ці памятаюць тую дажынкавую песню — ніхто ня памятаў. Іншыя, асабліва жартоўныя й непрыстойныя, бо на дажынках было шмат непрыстойных песень, сьпявалі... У той час, у трыццатым годзе, у жыцці яшчэ былі якіясь рысы... яшчэ фэадальныя. Я ня маю ілюзіяў наконт сардэчных пачуцьцяў сялянаў да ўласнікаў зямлі, але было трохі старой службы, якія ўважалі сябе як бы за крэўных, як бы за адну сям’ю. Сёньня гэта цяжка растлумачыць. Я не апалагет фэадалізму, але... Перадусім селянін казаў пану “ты”, і ніколі інакш. “Панок, ты. Ты, паніч”.

•НН: Гэта было правіла ці выключэньне?

— Правіла. Там, дзе панавала беларуская мова, пану казалі “ты”.

•НН: А ў суседняга пана?

— Не хачу хлусіць. Я маньяк дакладнай інфармацыі. Але думаю, што так.

•НН: І селянін вольна ўваходзіў у дом да пана?..

— Лёгка было патрапіць. Дзядуля папраўдзе цэлы дзень быў на двары. Ён любіў гаспадарку, езьдзіў лінейкай, вяртаўся дадому і клаўся спаць... Я быў сьведкам размовы, калі схапілі селяніна з Фэліксаве, які ўначы пусьціў сваё быдла ў шкоду. Дзядуля меў правіла — ніколі ня клікаў паліцыю, не падаваў у суд. Але вось схапілі таго, і дзядуля аддаў яму адразу тыя каровы ці коні, той перапрашаў, што яны самі пайшлі... Дзядулю ўспаміналі яшчэ ў 43-44-м годзе.

•НН: Адзіны помнік, які сёньня стаіць каля царквы ў Мураванцы — гэта магіла Вашага дзеда...

— У 65-м годзе я паехаў на яго магілу і каб убачыць тую царкву. Гэта была абарончая царква, потым касцёл, потым, па 1863-м годзе была царская, потым зноў каталіцкая. Але дзядуля даваў на яе грошы, як на даўнюю уніяцкую царкву. Вельмі вялікія грошы. Дзядуля быў багатым чалавекам. І я калятара яго пахаваў перад уваходам у царкву. Гэта стары звычай.

•НН: А нарадзіліся Вы...

— Я ў Вільні нарадзіўся. У 23-м. Мой бацька быў інспэктар працы. Жылі мы на Тэатральнай насупраць тэатру. У Вялікую Лебядку да дзядулі й бабулі я прыяжджаў на вакацыі. У Вільні вучыўся ў вельмі добрай гімназіі Зыгмунта Аўгуста. Але там не вучылі, каб я гаварыў па-беларуску...

•НН: Інакш была б Жыгімонта...

— Так... Гэта ж была хатняя мова Ягелонаў. Усе Гедымінавічы гаварылі дома па-беларуску. Гэта вельмі старая шляхта, якая ў Расеі цэніцца вышэй за Рурывічаў. Гедымінавічы лепшыя. І князь Галіцын, той слаўны род, які ў Бэтхавэна замаўляў кварталы, дык яшчэ ў XVIII ст. у доме князёў Галіцынаў гаварылі толькі па-польску й па-беларуску. Так як у дзяржаве абодвух народаў. Пасьля, вядома, абрусела сям’я. Апошні Галіцын прыехаў у Варшаву як артыст кабарэ... “У рояля князь Галіцын”... Мае бацькі ягоня кружэлкі куплялі...

У Фэліксаве я бываў і тады, але рэдка. Бо як прыяжджаў на вакацыі, то меў лекцыі музыкі, вывучаў французскую... У вольны час бавіўся зь дзецьмі сялянаў на падворку. Дэмакратычна было...

•НН: Ці размаўлялі тады пра тое, што робіцца ва ўсходняй Беларусі?

— Так. Радзе савецкае слухалі. Дзядуля адзін зь першых усталяваў радыё, такое старое філіпса радыё. Дзьве вялікія сасны на антэны пусьціў, акумулятар і батарэя, загадаў адчыніць усе брамы, і ўсе сяляне прыйшлі да пакоу дзядулі, ён адчыніў вакно, паставіў гэтае радыё на вакно і ўсе страшна дзівіліся...

•НН: А што казалі пра Савецкі Саюз?

— Надта на гэтую тэму не размаўлялі, бо ўсялякія камуністычныя сімпатыі асуджаліся. Было вельмі вострае заканадаўства, за адзін удзел у камуністычнай партыі, калі ён нічога не рабіў, а толькі сядзеў дома і Маркса чытаў, то восем гадоў турмы, так што стараліся не высювацца. Але Савецкі Саюз быў краінай мала вядомай і выклікаў цікавасьць... “Ціхі Дон” у Польшчы выйшаў хутчэй, чым у Расеі...

•НН: Дзе Вы сустрэлі 17 верасня 1939 г.?

— У Вільні, у школе. Як пачалася вайна, я быў у Лебядзе. А ўжо цяжкі дрэнна хадзілі, і мама мне купіла... ці то матацыкл, ці то матарны ровар, і мы з мамай паехалі. Я пайшоў павучыцца... То было ў ліцэальным класе, і настаўнікі ўжо казалі мне “пан”.

Расейцы ўвайшлі ў Вільню спакойна, без адлору. На вялікае здзіўленьне тых, хто памятаў вайну 20-га году, гэта было дысцыплінаванае войска, якое вельмі прыстойна паводзіла сябе, паказальна. Спынялі машыны, падвозілі, частавалі папіросамі. Я кажу пра войска, не пра ўлады. Меркавалі, што будзе значна горш. Праз пару дзён адбылася ўрачыстасьць далучэньня “на векі вякоў” Вільні да рэспублікі Беларусь. Прыяжджалі зь Менску савецкія чыны, казалі прамовы. Мяне расьсьмяшыла, што казалі: “на векі вякоў”.

•НН: Але казалі па-расейску?

— Не, у Вільні саромеліся, навучыліся па-беларуску. Тут быў шод беларускі, была інтэлігенцыя беларуская. Але тыя “векі вякоў” не пераходзілі, каб тое цягнулася сем ці восем дзён. Потым іду ў школу, і — улёткі. Напісана, што “кажыце, горад Вільнюс”, і так я ўпершыню даведаўся гэткую назву Вільні. Увайшло літоўскае войска, і зрабіла двухдзённы пагром. Грамілі жыдоўскі раён. Я гэта бачыў зь сярэдзіны. У мяне быў калега, жyd Хаім Бурын, якога пасля расстралялі немцы, вельмі мілы і здольны хлопец. (Ягонь бацька быў гадзінніковым майстрам, які для багатых жыдоў-гадзінніковых майстроў за 80 злотых у месяц рабіў добрыя швайцарскія гадзіннікі. Мой бацька заўсёды мне казаў, а ён, паўтару, быў інспэктарам працы, што нідзе няма такой эксплуатацыі, як у жыдоўскіх работнікаў і жыдоўскіх прадпрыемстваў. Сваіх не шкадавалі.) І пачалося. На вуліцы Нямецкай, якая была галоўнай жыдоўскай вуліцай Вільні, разбілі гэкстыльную краму пані Сары Клок, славутай і вельмі багатай жыдоўкі, я ведаю яе таму, што мела вельмі прыгожыя вусы. Дык ёй разбілі шыбы, там стаяла псэўдакітайская ваза, і гэтую вазу ёй разбілі на галаве. Мы з мамай, мама ўзяла дарожку, завезьлі яе да шпітала, зь якога акурат выйшаў той Хаім Бурын...

•НН: Але ж не вайскоўцы рабілі?

— Толькі вайскоўцы. Атрымалі два дні часу і рабілі пагром. Прычым класічны, з распорваньнем прырн, гвалтаваньнем кабэт, трупамі нават спэцыяльна не было. Білі, так. Але ня тое, каб там стралялі, тое было ўжо пазьнейшым часам. А тут — ну, пагром, рабунак, нажэрціся, напіцца, згвалтаваць якую дзяўчыну. Нармальна... Як на судзе пытаецца: як адбылася сцэна гвалту? Нармальна, высокі суд. Так было...

Літоўцы вельмі хутка ўвялі парадак, наладзілі забесьпячэньне Вільні, і пачалася літоўская эпоха. Нейкая была бачнасьць дэмакратыі, газэты... Улады рыхтаваліся да прыезду Сьмятона. Але прэзідэнт не даехаў. Была толькі абвешчана праграма побыту, што а 12-ай апоўдні прэзідэнт Сьмятона задумаецца ў Катэдры — а дванаццатай нуля нуля — задумаецца над будучыняй Літвы.

Земавіт Фэдэцікі з сястрой Барбарай. Варшава, пачатак 1970-х

Але не прыехаў. Зьявілася паведамленьне ў газэтах, што літоўцы схапілі пяць савецкіх жаўнераў. Тут былі савецкія базы. Паўфашыстоўская дзяржаўка з савецкімі базамі ўсрэдзіне. Літоўцы арыштавалі іх, а яны ўцікалі праз клазэтыяныя трубы, — так было напісана... Сьмятона ўцёк у Амэрыку, а саветы паўтарылі сцэнар лотаўскай, а пасля кастрычніцкай рэвалюцыі. Быў арганізаваны вялікі рэфэрэндум. Цікава, што пасля гэтых эксцэсаў і пагромаў другі савецкі ўваход у Вільню быў прыняты з палёгкай. Як прыйшлі расейцы, я мог нармальна пайсьці ў школу і скончыць яе, з літоўскай, ясна, і расейскай мовамі, з гісторыяй СССР, але акрамя гэтага расейцы пакінулі перадаваеную польскую праграму.

Найперш было досыць спакойна. Гроза савецкага сталінізму, масавыя арышты, вывазы пачаліся ў чэрвені 41-га. Разам з эпідэміяй ці то тыфусу, ці то нейкай зласьлівай чэрвонкі. Армія не капала акупаў, а толькі вазіла людзей на вакзал — у Сібір, альбо вазілі карэткі ў шпіталь, або трупы на могілкі. Але да тых вывазаў, паўтараю, было ў меру лібэральна. Напрыклад, нам было дазволена ў гімназіі паказаць прадстаўленьне аб пажары ў Варшаве, захопленай немцамі... Ну але ўжо ў апошнія дні матуры прыяжджала НКВД і брала з экзаменаў. Я апошні экзамен здаў за дзьве гадзіны перад вайной. Па гісторыі. Я чакаў майго даўняга настаўніка, прафэсара Бялінскага. І ён кажа: Ну, Фэдэцікі, скажы, што ты думаеш пра Напалеона. Я кажу: вялікая шкода, што ў 12-м годзе не перагом... Вельмі добры быў прафэсар.

•НН: Ці да вайны Вы мелі справу зь беларускімі арганізацыямі?

— Не, замалы быў. Я меў дома выдаваную газэту “Poprostu”, дзе чытаў вершы Танка...

•НН: Што значыць “выдаваную дома”?

— Мама была старшынёй выдавецкага камітэту, а рабілі газэту студэнты. І памятаю, што першы нумар — быў такі стары віленскі звычай — галоўнаму ў газэце друкары рабілі ня чорнай фарбай, а залатой. І памятаю, што прыйшлі друкары і маме ўручылі той залаты нумар. Бацьку выкінулі з-за “Poprostu” з працы...

•НН: Пачалася вайна, Вы здалі матуру і...

— Трэба было зь Вільні ўцякаць. Як скончылі матуру, мы меліся ў панядзелак прыйсьці, забраць дакумэнты. І ўжо вісела літоўская аб’ява, што ўзятыя залачынцы, заложнікі — 50 жыдоў, 250 палякаў — такі “тарыф” быў да канца акупацыі. А ўнізе быў яшчэ подпіс начальніка СС, які па-нямецку называўся Высоцкі. Нават бяз “j”, толькі “i” на канцы. Нейкі паляк.

Жыдам было значна горш, бо ішлі ў газ, а наступныя ў чарзе былі палякі. Беларусы

былі ў трохі лепшай сітуацыі. Ужо не кажу пра матэрыяльнае... Але да вялікай польскай і расейскай ганьбы, у Заходняй Беларусі ў гэтым стагоддзі гэтыя чатыры гады ў меру зноснага жыцця селянін меў толькі падчас нямецкай акупацыі. Нарэшце трохі сваёй саланіны зьеў, бо ня мусіў усё прадаваць, падаткі былі ў тры разы меншыя, чым за палякамі, ужо не кажу пра калхоз, дзе ўвогуле не было заробку... Я думаю, што і польскі селянін за акупацыяй не пачуваўся такім ужо занадта пакрыўджаным. У кніжках гэта інакш выглядае, але... Сельская гаспадарка пад немцамі была напачат больш сучасная, чым у Польшчы...

«НН»: Чаму пад акупацыяй Вы паехалі ў Фэліксава.

— Можна было застацца і ў маёнтку ў Вялікай Лебядзе, але я пазнаў вёску, беларусаў і моцна зацікавіўся народнымі песнямі. Як толькі меў вольны час, я не займаўся іншымі справамі. І потым моцна пасябраваў падчас акупацыі з Валодзем Мальцам, у якога я жыў у Фэліксева... Цікаваць да песень — ад дзядулі. Ён мяне вучыў, што гэта найладнейшае на сьвеце. Я думаю, што я ў жыцці ня меў такога моцнага эстэтычнага перажывання, як ад беларускай песні. Ведаеце, я шмат кніжак чытаў малым хлопцам, дык кніжкі маглі быць, маглі ня быць, а песня была элемантам штодзённага жыцця, мастацтвам, якое і на штодзень і адначасова шалёна адоранае. Я ўсё жыццё займаюся паэзіяй, але такіх моцных уражанняў ня меў...

«НН»: Для беларускага чытача сама гэтая сітуацыя выглядае парадаксальна: вы перажылі самыя моцныя эстэтычныя ўражанні, запісалі песні падчас самай страшнай акупацыі. Нібы народ сьпяваў, як ніколі...

— Але, прабацьце, так было. Патрэба разрыўкі, забавы была ў дзесяць разоў мацнейшая, і гарэлка лепей смакавала і паненкі былі ладнейшыя. Патрэба гэтага была значна большая. Патрэба мастацтва... Я ехаў у Вільню на канцэрт Забэіды-Суміцкага з такім энтузіязмам, з большым, чым пасыла ў Парыжы на канцэрт Ойстраха і Егудзі Мянухіна. Зрэшты, я думаю, што і на вёсцы таксама наступіў якісь рэзсанс падчас вайны. Памятаю, дзівічывы хадзілі на тэатр (у вас кажуць вачоркі, у Фэліксева казалі вачаркі), дык пяць-шэсць гадзінаў маглі сьпяваць амаль без перапынку. Як толькі чалавек трохі лепей адчуўся, трохі меў часу, то сьпяваў. Выходзілі перад хатай і сьпявалі.

«НН»: Які ў вёсцы быў настрой? Ведалі, што ідзе вайна і яшчэ невядома, хто пераможа?..

— Яны хацелі спакойна перасядзець вайну. Ні на адзін бок ня сталі. Незалежна, хто пераможа, абы спакойна... Зрэшты, вельмі баяліся вяртання калхозаў. Гэтага баяліся найбольш. Бо тое, што было за немцамі, было значна лепей... Лепей, чым за палякамі. Для беларускай вёскі, дзе ў свой час савецкую армію віталі чырвоныя штандарамі, адыход калхозаў і прыход немцаў быў вялізнай палёгкай. Але я мусу сказаць, што я немцаў ненавідзеў з усіх сіл пасыла 39-га году. І цешыўся потым, як расейцы ім давалі ў каршэль, бо невядома, што было б з палякамі, калі б Гітлер перамог. Але як увайшлі немцы ў Вільню, была такая палёгка, што можна спакойна спаць, што ўначы не прыедуць і не павяжуць. Каго ня здолелі вывезці, таго расстралялі ў турме ў Новай Вялейцы. Мы хадзілі пазнаваць трупы...

«НН»: А што чуваць было пра савецкую партызанку?

— Хадзіла... Але я аб'ездзіў кавалак Беларусі, збіраючы песні, і мяне заўсёды сьмешыць, калі гавораць пра народны партызанскі рух. Я ня ведаю аніводнага выпадку за чатыры гады, а пазнаў сотні, калі ня тысячы беларускіх сем'яў, каб тхосьці з сялян пайшоў у партызанку. Маглі пайсці з горада, нейкія актывісты, камсамольцы, якія ня здолелі эвакуавацца. Нават з Менску. У Вільні застаўся цэлы гарком... А

расейская партызанка хадзіла. Падрывалі цягнікі.

«НН»: І як да гэтага народ ставіўся?

— Хавалі ад іх усё. На вясельлі ў Парэчанах, мы выдавалі замуж з Фэліксава, я быў братам. Я пад канец жыў з імі ўвогуле як свой. Праз чатыры гады ў Беларусі, якая перад тым нацярпелася за Польшчай, бо тут была Польшча "Б" і насельніцтва другой катэгорыі, мне ніхто ані разу праз усю вайну не выткнуў таго, што я паляк. Але вяртаюся да вяселья. Я вёз пасаг. Прадаў яго за літар самагону, бо нельга было аддаваць, трэба было таргавацца, такія былі звычкі... Потым тая гарэлка пілася разам. Да чацьвярга. "Прыказала качарга, каб гулялі да чацьвярга". Вельмі прыгожыя тэатры Парэчаны! Кожны з нас апрануўся як мог найлепей. Я меў боты з халявамі. Так хадзіў у лапцях, а ў лепшых аказіях меў боты з халявамі. Мы сядзелі на лавах, бо было лета, цёпла, елі, шмат было ежы, бо там якісь дзеве сьвінны забілі, і вельмі прыемны настрой, гарэлка таксама было вельмі шмат і масла, якое елася на Беларусі як прысмак, лыжачкамі. І потым пачуўся крык: партызаны, бо хлопцы стаялі на варце, прыходзілі, дапамагалі нам сыцяваць боты і хавалі іх ў сена. Недзе там праходзілі партызаны, пасыла нам аддавалі тэатры боты...

Акрамя гэтага прывезлі немцы, вэрмахт, у Скрыбаўцы і трапіла таксама ў Фэліксава шмат асобаў з абшараў пацыфікацыі на ўсходняй Беларусі. Прывезлі пару цягнікоў насельніцтва з партызанскіх раёнаў. Гэта былі пераважна кабеты і дзеці, старыя людзі. Яны мне апавядалі, як гэта было. Немцы прыйшлі, яны спадзяваліся, што ліквідуць калхозы, калхозаў не ліквідавалі, яны тую зямлю нека паздылілі паміж сабою, плацілі падаткі і жылі. Адночы прыляцелі хлопцы пана Бэры і сарганізавалі партызанку ў 24 гадзіны вельмі проста, хто не пайшоў у партызанку, той ішоў у расход.

«НН»: Гэта дзе было?

— Вельмі далёка, км 400 ад нас, на ўсходзе Беларусі. Яны ўжо гаварылі зрушанай мовай, яшчэ беларускай... Можна, з Смаленшчыны. Вельмі здзівіла, што расейцы заўсёды хваліліся, што зліквідавалі непісьменнасць. А сярод тых людзей шмат ня ўмела ні чытаць, ні пісаць.

Нядаўна ў Беластоку выйшла кніжка «А душа на ўсходзе», дык я там сказаў, што "жывых" беларускіх партызанаў з сялян, што ішлі ваяваць за савецкую ўладу, я бачыў толькі ў мэтро "Беларуская" ў Маскве. Там сядзяць дзядок-партызан і ўнук-партызан. Толькі што адлітыя ў бронзе. А так, жывога партызана-добрахотніка ў Заходняй Беларусі за чатыры гады ня бачыў аніводнага.

«НН»: А акоюцаў?

— Большасць маіх калегаў былі ў АК. Я ня быў. У Фэліксева не было АК. Ніхто ў Фэліксева ў ніводную партызанку з уласнай волі ня ішоў. Думаю, беларусы ў АК ня ішлі. Гэта хутчэй людзі з шляхецкіх засьценкаў, альбо насельніцтва з мястэчак. І інтэлігенцыя таксама была ў АК. Прычым віленскае АК адрознівалася ад Варшаўскага. Былі аддзелы, якія забівалі жыдоў, і потым брыгада Сьвентакшыска адыйшла разам з немцамі. А каля Ліды, дзе я жыў, быў аддзел Леха, прыгаворанага судом АК у Варшаве на сьмерць за калабаранства зь немцамі. І Лех меў уласны прыватны кашэнтрашны лагер. Валодзя Малец атрымаў выклік на працу, бо яны бралі сялянаў на нейкія працы. І Валодзя паехаў. Гэта была зима. Яго там пакінулі на ноч. Нічога благога не зрабілі, нават далі самагону, але на ноч замкнулі ў той сваёй падпольнай турме. Гэта была нейкая савецкая малачарня. І там на яго напалі вошы. Раніцою яго выпусцілі. Вярнуўся дадому, захварэў на тыфус. Там шалела эпідэмія тыфусу за нямецкім часам... У той год, калі Валодзя хварэў, я адзін дапамагаў ягонай сястры на тых пяці гектарах. Яшчэ й цяпер помню... Найбольш мяне мучыў вываз гною. Звычайная беларуская гаспадарка, вельмі кепская зямля, з камянямі. І быў стары конь, вельмі добры...

«НН»: Якім чынам тады ратавалі жыдоў?

— Мая мама, можа, сусветная рэкардыстка, сотні асобаў уратавала. Мама была ў Вільні, і прыяжджала ў Беларусь таксама. І ўся камбінацыя заключалася ў тым, каб вывезці жыдоў на Беларусь. Там было прынамсі ў дзясць разоў

больш бясьпечна. А ў Вільні для іх было горш чым у Нямеччыне ў Гітлера. Было гетто "А", якое мелася жыць даўжэй: альбо багатыя жыды, альбо нейкія працы. А гетто "Б" партыямі ішлі ў газ. Прычым гэта рабілася вельмі па-савецку, бо шаўлісы вялі, бралі музыкаў і я бачыў пару такіх калонаў, якіх вялі і вясёлыя песенькі на гармоніку казалі граць, і тыя ішлі на сьмерць зь вясёлымі песенькамі. Тыя, як забівалі, дык пілі гарэлку, гэта нават для забойцаў цяжка праца. Цяжка забіць чалавека, цяжка навучыцца... У мястэчках жыдоў павыбівалі, там ужо не было жыдоў, якія жылі легальна.

«НН»: Ці беларуская паліцыя брала ўдзел у карных акцыях?

— Доўгі час гэта было для мяне загадкай. З аднаго боку я бачыў, як вельмі спакойна паводзіла сябе беларуская паліцыя, а з другога боку даходзілі звесткі пра якісь жадлівыя акцыі... Прычому я зразумеў па прачытанні кнігі Туронка «Беларусь пад нямецкай акупацыяй». Я ведаў, што Гітлер меў пад сваім кіраўніцтвам спецыяльныя аддзелы, незалежныя ад адміністрацыі Кубэ, і яны рабілі тэа самыя акцыі з удзелам падпарадкаванай ім беларускай паліцыі. Гэта было. Тады як тая нармальна беларуская паліцыя, нават з нашай вёскі такі Пецька Саўрас пайшоў у паліцыю, дык яны то якую патрульную службу несці, на расейскую партызанку часам іх бралі, ніякіх большых баталій не было.

«НН»: А ўвогуле масавыя карныя акцыі супраць мірнага насельніцтва ў вашым раёне?..

— Там не было. Потым не было ніякіх канфліктаў, калі туды вярталіся паны. Усё, зразумела, было разрабавана. Гэта нармальна, бо селянін не дапусціць, каб нешта змарнавалася. То аддавалі, то... Але якой збройнай крывавай разьвязкі я не згадаю. Наогул было спакойна. Прычым палякі, можа, нават з большым энтузіязмам супрацоўнічалі з усёй той адміністрацыяй маёнткаў пад немцамі, чым беларуская вёска.

«НН»: Хто ў Фэліксева быў уладай пад акупацыяй, каго найчасцей было відаць?

— Быў солтыс... Сярожа Малец, беларускі самавук, ён трохі маляваў, чытаў, як кажуць, адзямлі адарваўся, да неба не дастаў. Чалавек, які ў нармальнай краіне, у нармальных умовах быў бы беларускім інтэлігентам, але замала мелі грошай на адукацыю. Ён быў у польскай войску ў 39-м, трапіў у няволю, зь нявольніцтвам вылоўлівалі беларусаў, пасылалі іх на курсы, ён быў на такіх парумесных курсах, і прыслалі іх як працаўнікоў адміністрацыі. І ён быў солтысам, жыў у Фэліксева, а ездзіў у Скрыбаўцы, а ў Скрыбаўцах была беларуская гміна і быў беларускі войт, прысланы аднекуль, ня ведаю, але ня з гэтых мясцінаў, прозьвішча Токці. Вельмі прыстойна паводзіў сябе, пакінуў большасць польскіх урадоўцаў, яны далей працавалі ў гміне.

«НН»: Немцы паказваліся ў вёсцы ня часта?

— Рэдка. Ведаеце, з усёй гміны на работы ў Нямеччыну, куды зь іншых месцаў вывозілі болей, з усёй гміны, ня толькі з Фэліксава, паехалі двое, і вельмі хваліліся, бо паехалі ў Чэхаславацкію. Пасыла беларускай галоднай вёскі... Дык прыслалі праз пару месяцаў па пары адзеньня і пары ботаў. Для Беларусі гэта маёнтка. Бо тут дзясціны мелі адну пару на усё жыццё. Калі ішлі ў царкву, то несці ў руцэ і апраналі пад царквой. Я гэта памятаю з дзяцінства.

«НН»: Які сыцяг быў над гмінай?

— Не было, не вывешвалі. Бел-чырвоная бела ў гміне я хіба раз бачыў, але ў вёсцы не. У гміне быў вялікі плакат з беларускім надпісам "Гітлер асвабодзіць". Яшчэ ў Скрыбаўцах была жандармэрыя, яна ўжо была вельмі вострая. Там маглі забіць і паляка, і беларуса.

«НН»: А літоўцы?

— Яны там ніводнай палітычнай акцыі не праводзілі, а пільнавалі стратэгічны чыгуначны мост на рацэ Лебядзе.

«НН»: Яны былі ў нямецкай форме?

— Так, зразумела. Таму мяне так сьмешыць, калі літоўцы скардзяцца, што калі здабывалі Вільню ў 44-м годзе, дык стралялі ў літоўцаў. Стралялі ў немцаў, бо не было літоўскіх мундураў, былі нямецкія. Аддзелы фон Плехавічуся, быў такі генэрал. А чаму павінна было быць інакш? Нават французам добрахотнікам дывізіі СС не дазволілі надзяваць французскіх мундураў. Маршал

Пэтэн вельмі стараўся, каб тыя французскія аддзелы, якія ехалі на ўсходні фронт, маглі надзець мундуры альпійскіх стралкоў, Гітлер не згадзіўся.

«НН»: Наколькі адчувалася ўлада беларускай гміны?

— Гэта быў парадак. Усе слухалі. Бо шмат залежала ад той гміны. Шлюбныя справы, акты цывільнага стану. Гэта была нармальна гмінная пляцоўка. Вялікіх канфліктаў не было. Наогул ніякай улады ня любяць, так што не скажу, што яны былі папулярныя сярод палякаў ці сярод беларускіх сялян, бо вядома, што гміна — каб забіраць, а не каб даваць.

«НН»: І Вы дабылі ў вёсцы да канца вайны?

— Так. Аж да прыходу фронту. І тут жа падаўся пешшу ў Вільню, дзе натрапіў на савецкую аблаву. Вільня была вызвалена супольнай атакай, супольным штабам акоюскім і расейскім. Гэтую апэрацыю яны рабілі разам. Як скончылася апэрацыя, пачалі ўсіх палякаў арыштоўваць і ў Калугу, у лагер. І мяне схалілі... Я спаў пасыла дарогі. У лесе мы паклаліся, мы з бацькам ішлі. І схаліла нас НКВД, і я меў шчасьце, Пан Бог мне відавочна параіў, каб я ўзяў фальшывыя беларускія паперы, што працую ў малачарні. Так на ўскія выпадкі. А бацька вельмі добра ведаў расейскую, на нейкага людзкага мы натрапілі і нас адпусцілі дадому.

А ў Вільні, каб нека уладкавацца, я праз пратэцыю як карэктар пайшоў у друкарню, у польскую газету «Wileńska prawda», што давала вызваленне ад войска. Потым прыехалі з польскага камітэту вызвалення народавага — усе знаёмыя з "Poprostu": Ендрыхоўскі, Штахэльскі, Путрамэнт, ну і кажуць, што робіцца РКWN. Усе вельмі сьпішаліся. Я кажу Путрамэнту, што маю пару калегаў з АК, якіх схопяць і адправяць у Калугу. То ён адказвае: праводзе іх на аэрадром. А там ён сказаў: это моя група. Селі ў самалёт і паляцелі. У клумбе закапалі карабін Янка Метковскага, які быў у жандармэрыі АК. Я яго правёў, правёў Тадзя Монгірда, на якім скончыўся род літоўскага каплана-зніча Крывэ-Крывэйтэ. Прыляцелі самалётам у Люблін. Ну і там было цікавае, прыгожае жыццё. Тое, што там зроблена — адраджэньне пасылаваеннай польскай дзяржавы.

«НН»: Вашыя кантакты зь беларускім рухам...

— Я быў у вельмі блізкіх адносінах зь Беларускім музэем, надзвычай прыемныя людзі. Я там часта бываў у саракавыя гады. Яны нават хацелі мне даць якісь паперы, што я ў іх працую, але я ўжо меў фальшывыя паперы, і не было патрэбы. Я да іх як дадому прыходзіў. Музей быў каля касцёла сьвятой Ганны. Пекныя зборы. Літоўцы, як увайшлі па 44-м годзе, папалілі той музей, бо там было шмат сьведчаньняў, што гэта беларуская зямля, беларуская культура. Прыпекная была калекцыя народнай скульптуры. Хрыстос смутны. Другога такога я ня ведаю на сьвеце. І гэта быў вельмі багаты музей. Там мелі Аль-Кітаб, маца была цікавай дакумэнтацыі. І там была атмасфера ксяндза Станкевіча, прыязнага да ўсіх людзей. Такой мілай атмасфэры я ня ведаў у жыцці. Ён арганізаваў аўтарскі вечар Максіма Танка, без яго ўдзелу, падчас нямецкай акупацыі. А гэта бальшавіцкі пісьменьнік. З партызанаў прыехаў на аўтарскі вечар да ксяндза Станкевіча Валянцін Таўлай. Здаецца, у 43-м. Так яны салідарныя былі, што і немцы не арыштавалі. І прадалі ў сваіх кнігарнях вершы польскіх паэтаў... Калі б я мог кагосьці прызначыць сьвятым, то прызначыў бы Адама Станкевіча. Ён праменяваў. Прычым я вельмі ксяндзоў не люблю. Апроч беларускіх. Ідэалогію ён ужываў тую, што і Ян XXIII: кожны прыстойны чалавек ёсьць хрысьціянінам. А як яго любілі татары! Ненавідзеў толькі арцыбіскуп Ялжыкоўскі, які называў яго агентам саўдэпіі.

У Беларусі мне было найлепей.

Запісаў С.Д.

Варшава, сакавік 1995

ФІЛОСАФ — ГЭТА ЯШЧЭ НЕ МУДРЭЦ

Вырваная з эўрапейскага культурнага працэсу Беларусь ужо больш за палову стагоддзя ня ўдзельнічае ў тых этычных палеміках, якія доўжацца паміж інтэлектуаламі цывілізаванага сьвету. Пасьля Ігната Канчэўскага і Уладзімера Самойлы, пасьля артыкулаў па псіхааналізу Станіслава Грынкевіча наступіла доўгае марнаваньне розуму за высокім каменным мурам. Сёньняшняе цытаваньне Ніцшэ, Фрома, Хайдэгера — гэта пакуль толькі называньне імёнаў, кожная згадка якіх яшчэ некалькі гадоў таму выглядала адважным крокам інтэлектуальнай апазіцыі.

Але ў нас ня ведалі й не пісалі пра спрэчку аб палітычнай пазіцыі Хайдэгера, які ў 1934 годзе падтрымаў нацыстаў, а пасьля вайны быў у нейкім сэнсе папярэднікам тых, хто параўноўваў халакост з выгнаньнем немцаў з усходу, хто ўраўнаважваў Асьвенцім Гулагам, а Гітлера Сталінам. Да 1945 году Хайдэгер акуратна сплочваў складкі НСДАП, а падчас свайго рэктарства ў Фрайбургу рабіў даносы ў гестапа й спраўна прамываў мазгі студэнтам.

НЯЎДАЛЫ РАМАН

У Польшчы Хайдэгер нібы заставаўся ў выйгрышу ад разьвінчання «майстроў мысьленьня» левага кірунку. Дайшло нават да таго, што ў 1987 годзе зачараваны Хайдэгерам 28-гадовы галоўны рэдактар «Alethei» мог з усёй пэўнасьцю ператварыць на нэйстотную дробязь «няўдалы раман» Хайдэгера з палітыкай, бо — як ён пісаў — *цягнуўся раман вельмі нядоўга, няпоўных дзевяць месяцаў*. Так выпала, што дакладна ў тым самым годзе, калі Цэзар Вадзінскі прамаўляў гэтае адпушчэньне грахоў, у Францыі, у сувязі з кнігай чылійскага гісторыка Віктара Фарыяса (Victor Farias) «Хайдэгер і нацыянал-сацыялізм» выбухнула вялікая спрэчка, скіраваная дакладна ў адваротным напрамку. Яна дыскрэдытавала аўтара «Быцьця й часу» як чалавека, чья палітычная пазіцыя была горш чым двухсэнсоўная і значна даўжэй, чым толькі тыя «дзевяць месяцаў», і да таго ж чья філосафія выяўляла сваю карычневую падкладку.

Каб апраўдацца за сваё не зусім абдуманое разьвінчэньне майстра, а разам з тым і абараніць яго філосафію, Вадзінскі напісаў кнігу больш як на шэсьцьсот старонак «Хайдэгер і праблема зла» (1994), якую Ёана Такарска-Бакер назвала ў «Gazecie Wyborczej» адной з найважнейшых кніг, выдадзеных апошнім часам у Польшчы. Ня выключана, што рэцэнзэнтка мае рацыю, гэта й сапраўды важная кніга. Затое занадта рызыкаўным выглядае яе цьверджаньне, што Вадзінскі «расправіўся» з крытыкамі Хайдэгера. Усё ня так проста. Спрэчка працягваецца, і няма ўжо шанцаў на тое, што Хайдэгер як чалавек мог бы выйсці зь яе чысты.

Натуральна, застаецца пытаньне, наколькі жыццяпіс можна аддзяляць ад творчай спадчыны, мысьленьне тэарэтычнае ад мысьленьня практычнага, нязначнасьць або нават нікчэмнасьць у жыцьці ад тонкасьцяў мысьлярскіх канструкцыяў. Зачараваныя філосафіяй Хайдэгера хочучь Творчасць — якіяны пішуць з павагай зь вялікага Т — адарваць ад жыцьця, падобна на тое, як захопленыя філосафіяй Ніцшэ хацелі б аддаліць ад яе шмат каго з тых крываваых хамаў, якія ўздымалі яе на сьцягах. І слушна. Урэшце яшчэ й сёньня не адзін сумленны заходні сацыял-дэмакрат адрывае Маркса ад рэальнага сталінізму, а амаль усе католікі аддзяляюць таталітарныя пэрыяды ў гісторыі Царквы ад духу Нагорнага Казаньня.

Выпадак з Хайдэгерам настолькі адрозны, што аўтар «Быцьця й часу» сам у палітычнай дзейнасьці шукаў поля для «практычнага розуму» і ня толькі зрабіў маральную памылку, але — з убогасьці духу або этычнай атрофіі свайго мысьленьня — быў ня ў стане гэтага прызнаць. Гэта значна болей, чым проста «забытая памылка». Гэта скрынка з выбуховым рэчывам, закладзеная ў будынак ягонае думкі. Адсюль у сувязі з Хайдэгерам пытаньне: чаму філосаф так рэдка бывае мудрацом, у якім суладна сплучаюцца розум і сэрца, чаму такі мысьляр даў сябе звабіць руху, які быў здольны на арганізаваны генацыд, і чаму пасьля 1945 году ён не адчуваў ні за што ні віны, ні адказнасьці? Ці гэта толькі слабасьць характару маленькага (літаральна) чалавека, які хацеў быць правадыром Нямецчыны, кажучы наўпрост: класічны «комплекс Напалеона» хворага на мацію вялікасьці, ці можа загана ягонаю філосафіяй?

НЕ ХАПІЛА МАРАЛЬНАЙ ПРЫСТОЙНАСЬЦІ

Спрэчка пра Хайдэгера, часам называная таксама «спрэчкай філосафаў» складае нібы другі бок паралельнай «спрэчкі гісторыкаў» на тэму ўраўнаважваньня Асьвенціма Гулагам. Абедзьве спрэчкі гэтыя зьвязаныя яшчэ й тым, што «спрэчку гісторыкаў» у 1986 годзе справакаваў вучань Хайдэгера Эрнст Нольтэ (Ernst Nolte), а распаліў яе сваёй

начэе, што ні адзін ні другі ня быў зацікаўлены або нават захоплены палітыкай. Ман падчас I-ай сусьветнай вайны прайшоў праз сваю нямецка-нацыянальную фазу, Хайдэгер у 1933-м, бо — як і шмат хто іншы — ён лічыў, што падзеньне «дэкадэнтскай» Ваймарскай Рэспублікі стварае шанцы як палітычнага, гэтак і духовага аднаўленьня. Ён быў зьвязаны з колам гэтак званых кансэрватыўных рэвалюцыянераў. Шван сьцьверджае, што Хайдэгер з аднаго боку з павагай ставіўся да марксізму за тое, што той спарадзіў вялікі палітычны рух, а з другога боку зблізіўся з нацызмам дзеля таго, што той, паклікаючыся на «нацыянальную ідэю», ставіў заслону перад «чырвоным патопам». Гэты філосаф сьвядома заплішчываў вочы на плебейства, або нават хамства нацысцкага руху, спадзеючыся, што якраз ён сам дасьць гэтаму руху духоваю субстан-

напышлівай формулай *кто магутна мысьліць, той магутна й памыляецца*, пару разоў ён пісаў у лістах пра сорах, які не даваў яму пасьля вайны наведваць калегаў, якіх некалі перасьледавалі нацысты. Але ня болей. Заўзятым антысэмітам ён ня быў, але й не рызыкнуў выявіць салідарнасьць з сваім настаўнікам Эдмундам Гусэрлем, калі той быў звольнены з унівэрсітэту. Не прышоў ён і на ягонае пахаваньне. Можна было б сказаць, што ў гэтага вялікага (хоць, напрыклад, Бэртран Расэл цалкам абмінае яго ў сваёй гісторыі заходняе філосафіі) мысьляра проста атрафіравалася пачуцьцё прыстойнасьці. Зрэшты зьява даволі звычайная ў гэтым сьвеце. У гэтым выпадку аднак гаворка пра нешта большае, бо гэтая этычная атрофія ў нейкай ступені пашырылася й на Хайдэгераву філосафію.

Ён ніколі ня быў энтузіястам дэмакратыі, свабоды, прабоў чалавека. Усё, што зьвязана з палітыкай, сталася для яго сфэраю «волі волі» й праклятым тэхнічнай эпохі, якую ён ацэньваў з пэўнай адлегласьці й зь неахвотай. Ад філосафскага актывізму ён адсунуўся на пазіцыю філосафскага чаканьня, схававшыся за сваімі слоўнымі маніпуляцыямі, якія прыцягвалі да яго гурт апосталяў і адштурхоўвалі «недасьведчаных». Апошнія ў сваю чаргу — як Адорна — кпілі з Хайдэгеравага «жаргону ўласнасьці», або — як Грас — стваралі пароды на ягонае шаманскае балбатаньне.

ЯШЧЭ АДНА ПАРАЗА ПАПЯРОВАЕ ГАЛАВЫ

У чытача кнігі Цэзара Вадзінскага «Хайдэгер і праблема зла» можа стварыцца ўражаньне, што варшаўскі энтузіяст нямецкага філосафа хацеў заслужыць пахвалу свайго майстра. Вадзінскі аднак дае польскаму чытачу вычарпальнае апісаньне «справы Хайдэгера» і выходзіць пераможцам у сваім «змаху» на ўсю Творчасць і Біяграфію філосафа. З аднаго боку ён хоча ўратаваць сваё даўняе захапленне, з другога — не замочвае ніводнага вядомага факту зь неадназначнай біяграфіі. Мэтад абароны празрысты, хоць выкананьне — трэба прызнацца — блытанае. Перадусім Вадзінскі пазьбягае псіхалогіі, ён ні чую, ні цэньць яе, а філосафію разглядае як чыстую спэкуляцыю, менавіта як Творчасць, недацэньваючы той факт, што яна таксама эманация асобы, што — менавіта ў Хайдэгера — яна была спосабам жыцьця, і што ягона філосафская спрэчка зь Яспэрсам, як і маральная параза Хайдэгера, маюць свае карані менавіта ў асобе.

Варта яшчэ раз нагадаць словы Бодрыяра (Baudrillard): філосафія не йснуе, таму так шмат месца прысьвячаецца справе Хайдэгера. Цэзар Вадзінскі спрабуе ўратаваць філосафію, тым часам як у наш час разьлікаў, псіхалогіі й глабальных пагрозаў увага засяроджваецца якраз на чалавеку. Таму нас штораз болей цікавіць Хайдэгер-чалавек, а не Хайдэгер-філосаф. Эльфрыда Елінэк (Elfriede Jelinek) напісала твор, у якім апавядаецца пра раман Хайдэгера з Ганнай Арэнт, а зусім нядаўна Рудзігер Зафранскі (Rüdiger Safranski) апублікаваў аб'ёмістую філосафскую біяграфію Хайдэгера «Майстар з Нямецчыны», маючы на ўвазе «Фугу сьмерці» Паўля Цэлана, «сьмерць — гэта майстар зь Нямецчыны»...

У 1953 годзе Хайдэгер казаў, што найгоршае — не атамная бомба, а мірнае разьвіцьцё тэхнікі, бо яно забірае ў чалавека ягоную істоту, саму здольнасьць да мысьленьня. А няздольнасьць да мысьленьня зьявляецца пагібелью. У 1927 годзе ён назваў гэта «забыцьцём быцьця»: заходняя культура дайшла да пункту, у якім чалавек паддаўся «сама»-патрабаваньням і жыве «неадпаведна», шукаючы ў сваім страху сьмерці няспынанае забавы. Для традыцыйнай філосафіі скандалам было сьцьверджаньне Хайдэгера пра фундаментальную двухсэнсоўнасьць людзкага йснаваньня: разьмежаваньне паміж побытам і быцьцём. Скандалам было таксама ўбачцьцё кліна паміж асьветніцкім рацыяналізмам і двухсэнсоўнасьцю йснаваньня. Чалавек кінуў у сьвет і мусіць у ім быць, а не завабываць зямлю. Адгэтуль пад канец жыцьця ўслаўленьне правінцыі, хатняга зацішша, непрыязнь да гораду, тэхнікі, адгэтуль радыкальная крытыка заходняй культуры й заклікі да «вяртаньня». І ў гэтай плыні Хайдэгер сёньня аджывае, на яго часта спасылаюцца постмадэрністы, а таксама прыхільнікі New Age, якія знаходзяць, што Хайдэгер у крытыцы Захаду гэтакі ж радыкальны, як і Фрыцьёф Капра (Fritjof Capra). На «майстра з Нямецчыны» паклікаюцца філосафы «экалагічнай адказнасьці», як Ганс Ёнас (Hans Jonas) і аўтар «Пратэрмінаванага чалавечтва» Гюнтэр Андэрс (Günter Anders).

Хайдэгер вяртаецца. Ці гэта значыць, што XXI стагодзьдзе будзе спраўды стагодзьдзем «малых айчынаў», быцьця-ў-сьвеце і экалагічнай раўнавагі, але ня будзе стагодзьдзем дэмакратыі? Ня выключана, што якраз такою будзе перамога «майстра зь Нямецчыны».

Адам Кшэміньскі, *Polityka*

Рэктар Хайдэгер сярод нацыстаў, 1933 г.

гвалтоўнай палемікай Юрген Хабэрмас (Jurgen Habermas), той самы, які ў 1953 годзе выступіў з нападкамі на Хайдэгера ў лісьце ў «Frankfurter Allgemeine Zeitung», а ў 1989 годзе ён увёў кнігу Фарыяса на нямецкі рынак. Гэтая спрэчка таксама ўяўляе сабою частку нямецка-францускай псіхалагічнай драмы.

У 1945 годзе менавіта французы дапамаглі Хайдэгеру вярнуцца ва ўнівэрсітэт. У 1987 годзе — «выкрылі яго» на хвалі свайго ўласнага «пераадоленьня мінуўшчыны», выяўленьня калабараньні Вішы з Пэтэнам і ўдзелу французскай паліцыі ў халакосьце. Выбухнула спрэчка, хоць да «хайдэгерграфіі» не дадалася ніякіх новых фактаў. Усё было вядомае.

У Нямецчыне кніга Фарыяса ня выклікала шоку, урэшце факты былі вядомыя, а «справа Хайдэгера» публічна працягвалася ад 1945 году. Аляксандар Шван (Alexander Schwan), аўтар «Палітычнай філосафіі ў мысьленьні Хайдэгера», ужо ў 1965 годзе выказаў думку, што аўтар «Быцьця й часу» хоць і быў у 1933 годзе гарачым прыхільнікам гітлераўскага «пералому да новых берагоў», але не падзяляў ягонае расісцкае ідэалогіі й таталітарнае практыкі. Ужо ў 1934 годзе ён быў вымушаны пасьля — больш тактычных, чым прынцыповых — спрэчак з нацысцкай адміністрацыяй і персанальных ператрусаў ва ўнівэрсітэце — пакінуць пасаду рэктара ўнівэрсітэту ў Фрайбургу, аднак і надалей акуратна пільнаваць партыйны складкі. Пасьля вайны Хайдэгер аднак спрабаваў падаць сябе як чалавека руху супраць, што было ўжо відавочным перабольшаньнем.

Разам з тым ягоны ўплыў на інтэлектуальнае жыцьцё Нямецчыны напрыклад у 50-ых гадох быў велізарны, яго наведвалі мастакі, пісьменьнікі, фізікі, пад ягоным уплывам апынулася частка ваеннага пакаленьня, тыя, хто шукаў аргументаў, чаму можна не займацца сваім ваенным мінулым і чаму можна не гаварыць аб «проблеме віны». Бо Хайдэгер, праз пяць гадоў зноў атрымаўшы права на выкладчыцкую дзейнасьць, маўчаў пра сваё мінулае вельмі артыстычна й красамоўна, даючы нават зразумець, што ў III Райху яго перасьледавалі, што ён быў амаль — як Готфрыд Бэн або Эрнст Юнгер — «унутраным эмігрантам».

Аляксандар Шван лічыць, што Хайдэгер быў гэтакім жа «непалітычным» чалавекам, як Томас Ман, а значыць ён не разумеў палітычнай рэчаіснасьці. Гэта аднак не аз-

чыю. Мысьленьне Хайдэгера — цьвердзіць Шван — блізкае нямецкаму нацыяналізму ў той меры, у якой той паклікаецца на лёс, долю і «неабходнасьць прыняцьця пастановы» ў пэўны гістарычны момант, з тым, што ў Хайдэгера гэтыя катэгорыі месцяцца ў развагах на тэму духовае гісторыі Захаду, тым часам як у партыйных ідэолагаў гэта была ўсяго толькі папулісцкая балбатня. Аднак калі Хайдэгер уяўляў сабе, што становіцца духовым правадыром руху, то ён моцна памыляўся, партыйным ідэолагам ён у гэтай ролі быў непатрэбны...

ЗАЛІШНЯЯ ДБАЙНАСЬЦЬ СПАДАРА РЭКТАРА

У 1933 годзе Хайдэгер — як гэта здараецца з прафэсарамі, што маняцца ў «правадыры» — амаль навізваў сябе гітлераўскаму студэнцтву, падбухторваючы яго супраць прафэсараў. Гэтак ужо рыса ўсіх «культурных рэвалюцыяў». З нармальным зрэшты вынікам: праз колькі месяцаў рэктар страціў павагу карычневых хунвайбінаў, бо зашмат гаварыў пра экзистэнцыяльны страх, які ім падаваўся нечым накіштат нігілізму. Шмат для каго нават з прыхільных да нацызму прафэсараў залішняя дбайнасьць спадара рэктара была сьмешная й агідная, тым болей што Хайдэгер не спыняўся нават перад даносамі на апанэнтаў у гестапа, але што ж — *кто магутна мысьліць, той магутна й памыляецца*.

Можна, вядома, задаць пытаньне, ці можна параўнаць амбіцыі Хайдэгера да філосафскага правадырства з прэтэнзіямі марксістаў у камуністычных краінах на кіраваньне мэтадалогіяй навуковых дасьледаваньняў. У пэўнай ступені Хайдэгер у 1928-1935 гадох выступаву з крытыкай «катастрафічнай» сітуацыі раздробненьня навуковых дысцыплінаў і прапанаваў неабходнасьць уратаваньня дакладных навук праз духовы прымат філосафіі. Розьніца паміж урадавымі марксістамі ў нашых краінах і Хайдэгерам палгала аднак у тым, што марксізм разумеўся выключна як філосафія практыкі, падобна як і нацыянал-сацыялізм, тым часам як палітычная філосафія Хайдэгера была антыдэмакратычная й схілялася да аўтарытарных структураў, яна цаніла прынцып правадырства, аднак не была таталітарная — цьвердзіць Аляксандар Шван, далей даводзячы, што Хайдэгер стварыў сабе свой «прыватны нацыянал-сацыялізм» з элемэнтаў «руху» і сваёй уласнай філосафіі, але не заўважаў таталітарна-у афіцыйнай ідэалогіі нацыстаў.

«Справа Хайдэгера» заклучаецца аднак ня столькі ў яго калабараньні з нацызмам, колькі ва ўпартай адмове хоць бы найменшага пакаяньня. Філосаф, што праўда, прызнаў сваю памылку

МІНА

Павал Гюле

Павал Гюле (Huelle) нарадзіўся ў 1957 г. ў Гданску. Скончыў Факультэт Польскай Філалогіі Гданскага Унівэрсітэту.

Працаваў у незалежных выданнях. Дэбютаваў як літаратурны крытык і паэт. Выдадзены ім ў 1987 г. раман "Weiser Dawidek" стаў адкрыццём польскай прозы васьмідзесятых гадоў, атрымаў прызнаньне крытыкі як адна з найбольш значных літаратурных зьяваў пасляваеннага часу. Узнагародаў, быў перакладзены на многія мовы сьвету, выйшаў у Францыі, Нямеччыне, Італіі й Англіі, дзе таксама быў сустрэты зь вялікім энтузіязмам. Апавяданьне "Міна" ўзятае з другой кнігі прозы Паўла Гюле "Апавяданьні ў часе пераезду" (Opowiadania na czas przeprowadzki. London: Puls, 1991).

Яна даўно здавалася мне асобай неўраўнаважанай, але раптоўны выбух хваробы, яе рэзкі наступ зусім мяне напалохаў.

Міна прыходзіла ўсё часцей і, выкурваючы цыгарэту за цыгарэтай, магла гаварыць дзьве-тры гадзіны без перапынку. Тэмы яе маналагаў кружлялі вакол дзяцінства, незаўважна пераходзілі на рэлігійнае жыцьцё, каб у рэшце рэшт няўхільна заблукаць у змрочных калідорах Эроса.

Міна баялася расправы. Бог, які толькі й чакаў, пакуль яна зробіць памылковы крок, спатыкнецца і ўпадзе, быў Богам лютым і помсылівым. Ён мог караць, але не выбачаў. Судзіў, але любіць ня мог. Ён быў Творцам, але нёс зьнішчэньне й сьмерць. Міна баялася гэткага Бога, і ў яе боязі я адчуваў страх пяцігадовае дзяўчынкі, якая прачынаецца сярод ночы й бачыць свайго п'янага бацьку, што абкладае маці праклёнамі й тумакамі.

Ані пераконваць яе, ані нешта высвятляць я ня мог. Дзяцінства Міны, той даўні час, у якім нярэдка запыняўся яе маналог, быццам дзеля таго, каб перавесці дыханьне, было для мяне далёкай ды неведмай краінай, хоць Міна нарадзілася й правяла першыя дваццаць гадоў жыцьця ў той самай краіне, што й я. Сілезійскае мястэчка пры самай нямецкай мяжы паўставала зь яе аповеду экзатычнаю выспай. Мужчыны там паміралі хутка, як правіла не дажываючы да пяцідзесяці, жанчыны ў перапынках паміж працай у тры зьмены й гатаваньнем ежы нараджалі дзяцей, а маладыя хлопцы зьяжджалі як толькі выпадала нагода; калі ж яе не было, пілі гарэлку ды йшлі ў шахту, бо гэтак тут павялялося здавён.

Міна апавядала пра свайго бацьку, які яе не любіў, пра маці, што памерла дзесьць гадоў таму, і пра братаў, якія не цікавіліся лёсам сястры. Апавядала таксама пра расейцаў, якіх у мястэчку было некалькі тысячаў, і пра закрыты раён, дзе жылі савецкія жаўнеры зь сям'ямі.

Яе атачаў холад. Міна адчувала гэта ўсім целам, ад самага пачатку, і гэта было вусьцішнае адчуваньне.

— Я быццам спускалася ў студню, — тлумачыла яна цярдліва, — нібыта падала ўсё глыбей туды, дзе замярае вада і дзе ўжо не хапае паветра.

Бывала, што ў гэтым стане яна жыла месяцамі, і хоць за вакном яе пакою распускалася лісьце альбо падаў цёплы чэрвеньскі дождж, Міна адчувала, як яе цела пакрываецца ўсё таўсьцейшым налётам сьнегу, рукі ператвараюцца ў ледзяшы, а ў жываце, грудзях і ва ўлоньні гуляе халодны вецер.

— Калі б да мяне дакрануўся прамень сьвятла, альбо калі б я пачула хоць слова, — тлумачыла Міна, — я была б уратаваная.

Але, ТОЙ, КАГО ЯНА ЧАКАЛА, не хацеў паглядзець на яе, і тым больш не зьбіраўся ўдзяліць ёй сваё слова. Тады яна аддавалася выпадкова сустрэтым мужчынам, і полымя пажады, якое яна стрымвала як магла, выбухала з вулканічнай сілай. Аднак яна хутка заўважыла, што калі цела дасягае зэніту раскошы, душа яе напаўняецца журбою й страхам. Спачатку яна не магла растлумачыць, чаму ўсё дзеецца менавіта гэтак, але з часам прычына той дзіўнай дваістасьці адкрылася ёй. Князь Цямрэчаў зьявіў свой выгляд (ён мог быць смуглявым брунэтам, зь якім яна пазнаёмілася ў гатэлі, альбо бландынам з гандлёвага аддзелу), але ў хвіліну найбольшага ўзынясьня яна заўсёды распазнавала ягоныя рысы, у якіх найдзіўней-

йшым чынам спалучалася хараво й брыдота. І тады паветра разьдзіраў яе крык; яна біла шкло, калі нешта падобнае было пад рукой, альбо выбягала на лесьвіцу, каб пярэдзіць людзей. Наступаў пэрыяд холаду, і Міна занурвалася ў ім усё глыбей, да наступнага разу. ТОЙ, КАГО ЯНА ЧАКАЛА, не прыходзіў, а Князь Цямрэчаў, зьбольшага заспакоіўшы пажаду, чакаў наступнага зручнага моманту.

Я глядзеў на яе сьлёзы. Міна была бездапаможная, але мая бездапаможнаець у дачыненні да яе пакутаў здавалася яшчэ большаю. Хіба нам трэба было размаўляць пра Бога, таго, які так палохаў яе й нагадваў ёй бацьку? Яна ўцякла ад яго зь мястэчка пры нямецкай мяжы ажно сюды, дзе скончыла ўнівэрсітэт, дзе цэлымі гадзінамі схіліўшыся над бібліятэчнай паліцай, зарабляла жабрацкія грошы на жыцьцё, і дзе ягоны позірк, як нябачная сіла, даганяў яе зноў.

Нічога не далі яе хітрыкі, магільныя захады; ад позірку немагчыма было ўхіліцца, бо ў ім былі моц і ўлада. Міна пераканалася ў гэтым некалькі месяцаў таму, уклечыўшы ў спавядальні й намагаючыся растлумачыць мужчыну ў чорнай сукні сутнасьць свайго болю. Яна апавядала яму пра полымя, якое неспадзявана выбухае пад купалам лёду й мерзлаты, казала яму пра агонь пажады, які загараецца ў ёй і якога нішто ня можа патушыць, і пра Князя Цямрэчаў, якому яна мусіць падацца. Мужчына ў чорнай сукні выбег з спавядальні, выкрыкваў Міне нейкія незразумелыя словы, але праз хвіліну ўсё высветлілася. Гэта быў ён, помсылівы й зайздросны Егова ва ўласнай асобе! Ён бег за ёй праз увесь касьцёл, размахваючы рукамі, і, як бацька, пагражаў расправай. Міна ўцякла на пляж, і да вечара ляжала на сухім пяску, слухаючы, як гудзе вецер.

— А хапіла б толькі промня сьвятла, — паўтарала яна, — аднаго толькі слова, і я была б уратаваная!

Я стараўся нешта сказаць. Я тлумачыў, што гэты прамень альбо голас, якога яна так чакае, можа быць вельмі блізка, і што ня варта адчайвацца. У гэтыя моманты Міна выбухала гневам. Калі на гары Армон дзьвецьце анёлаў запалалі пажадай да дачок зямлі, гэтыя незямныя істоты спапялялі дзяўчатаў сваімі позіркамі. Безцялесныя анёлы, чыстая інтэлігенцыя, злучаліся з прахам зямлі, бо што такое жаночае цела, як ня гэты прах. І злучаліся анёлы на гары Армон з прахам зямлі, так пачыналася гісторыя іх падзеньня.

Але Міна ня думала пра такі позірк, пра такое сьвятло, што спапяляе й нішчыць. Міна чакала промня, які дакранецца да яе цела далікатна, прасякне душу, і пад гукі музыкі (хоць, магчыма, гэта будзе толькі шум нябачнага дыханьня) зробіць яе бласлаўленай. ТОЙ, КАГО ЯНА ЧАКАЕ, мае менавіта такі позірк. Як я магу не разумець гэтага? Як я магу ня ведаць, што позіркі бываюць такія розныя?

Але я ня ведаў значна болей. Шыбы старае шахты, нерухомыя колы пад'ёмнікаў альбо пасёлак расейскіх жаўнераў, адкуль часам даносіліся згукі стрэлаў альбо гармошкі й харавога сьпеву, былі для мяне гэтыя ж далёкія, як роспавед пра гару Армон і грэшных анёлаў. Сярод усяго гэтага, як быццам гара Армон была насыпаная ў мястэчку Міны, кружляў прывід яе бацькі. Гэты чалавек з калматымі бровамі й далонямі як лапаты ненавідзеў Міну ад самага пачатку, ад самага яе нараджэньня ў іх цагляным доме на прадмесьці.

— Спачатку, — тлумачыла яна, — мне хацелі даць імя Алена, але бацька выбухнуў сьмехам і крычаў на маці, маўляў, гэткае брыдкае дзіця так называць нельга. І даў мне імя Міна.

Чалавек з калматымі бровамі й далонямі як лапаты тужыў па дасканаласьці. Але сьвет, таксама як і Міна, і мястэчка, і тысячы іншых людзей, ня быў дасканалы, і таму бацька пракляў усё, бо паўсюль знаходзіў пыл, бруд і шчыліны. Гэткія ж, як на сьцяне іх дому, чаму яны й пераехалі ў новы шматпавярховік. Міна запомніла бульдозер, які разбураў цагляную сьцяну й чырвоны дах, запомніла таксама дрэва, вырванае з каранямі, якое доўга гайдалася на фоне яснага неба, схопленае ў жалезныя пашчэнкі.

Нібыта наперакор бацьку Міна вырасла найпрыгажэйшай дзяўчынай у мястэчку. Яе грудзі й хада захаплялі мужчынаў, а расейскія афіцэры з залацістымі пагонамі, якія часам выходзілі з свайго раёну, жаўнеры, што пахлі адэкалонам ды натлушчанай скурай ботаў і рамянёў, глядзелі на яе позіркам, поўным мэланхоліі.

— У кожным зь іх мог схавацца Князь Цямрэчаў, — тлумачыла Міна, — але тады я яшчэ ня ведала пра гэта. Я ведала толькі, што бацька чакае майго падзеньня.

Я глядзеў на яе змучаны твар і пажоўкляя ад танных цыгарэтаў пальцы. Апавед працягваўся, адвольна пераскоккаў празь месяцы й гады, а яго ўнутраная логіка нагадвала лабірынт з замураваным высьцем. Міна добра ведала пра гэта, і можа таму яе вочы затойвалі вусьціш. Яна адчувала, як захоплівае яе шаленства, і хоць адной нагой стаяла яшчэ тут, дзе многае можна было вытлумачыць, пры чым не абавязкова з дапамогай грэшных анёлаў, другой пагражала ўжо там, з другога боку.

— Гэта вір, які мяне ўсмоктвае, — крычала яна ня гледзячы ў мой бок, — праз два альбо тры дні падчаплю першага лепшага кадра, схаплю яго за рукаво пінжака й скажу: "Ты што, ня можаш мяне трахнуць? Халера, пра што ты ўвогуле думаеш?" Альбо стану ў вакне, так, стану ў вакне і буду выкідаць бялізну, пакуль ня зьявіцца хто-небудзь, хто захоча мяне яе прынесці.

Яна гучна плакала, хаваючы твар у далонях. Нашае знаёмства было па сутнасьці мімалётнае: часам яна падавала мне кнігі ў бібліятэцы, часам я бачыў яе ў даўгіх калідорах унівэрсітэту, мы перакідаліся двума-трыма сказамамі пра надвор'е альбо абеды ў сталойцы. Я зразумеў, што яна жыве адна і, магчыма, ня мае нікога, з кім магла б паразмаўляць. Ёй ніхто ня піша лістоў, ніхто не прыходзіць на гарбату ў пусты пакой. Урэшце, памаўчаўшы, Міна падала мне картку з нумарам тэлефону.

— Пазвані, — шапнула яна, — я сама не магу. Толькі скажы, каб лапы трымалі пры сабе, бо загрызу як шалёная сука, разумееш? Так ім і скажы!

Я зразумеў, што яна не ўпершыню зьбіраецца ў шпіталь.

Калі мужчыны ў белых халатах зьявіліся ў дзьвярох, Міна спакойна ўстала з фатэля й пайшла зь імі ў машыну. Праз момант адзін зь іх вярнуўся й хацеў штосьці даведацца пра пацыентку. Ці былі ў яе прыступы фуры? Ці дэпрэсія, у якой яна знаходзіцца, не магла быць вынікам сямейных канфліктаў? Ці гэта першы выпадак у сям'і? Я маўчаў. А калі

МІНА

Працяг з старонкі 13

машина ад'ехала ад дому, я глыбока ўздыхнуў, быццам пазбавіўся ад велізарнага цяжару.

Праз два дні яна пазваніла з шпітала. Нагрузіла мяне кучай незавершаных спраў. Я мусіў заплаціць за кватэру, пагаварыць з кіраўніком бібліятэкі, узяць зь яе кватэры кніжкі, зубную шчотку, ручнік, пантофлі й завезці ўсё гэта ёй. На гэта пайшло прынамсі паўдня. Потым, калі яна прапанавала мне пакінуць ключ і паліваць кветкі, я рашуча адмовіўся. Узамен я абяцаў, што раз на тыдзень буду прыходзіць у шпіталь, а калі Міна раптам нешта прыгадае, то яна патэлефануе мне, не чакаючы пятніцы.

Яна выглядала соннаю, скардзілася на галаўны боль і уколы, якімі фаршавалі яе дактары. Яе рухі былі павольныя, сьпіна й шыя не згіналіся да канца, бо лекі блакавалі працу цягліцаў. Па залі з тэлевізарам, дзе мы размаўлялі, блукалі іншыя постаці ў піжамах. Ад іх позіркаў — празрыстых і адсутных — мне рабілася няёмка, бо здавалася, што яны кружляюць менавіта вакол нас і ловяць нашыя словы, нібыта мы нешта ўтойвалі. Я маўчаў, а Міна, глядзячы ў вакно, надалей апавядала пра ТАГО, КАГО ЯНА ЧАКАЕ. Чаму ён не прыходзіць? Можа таму, што яна, Міна, ня вартая такога візіту? А можа таму, што гідзіцца ейнага цела? Тады ён павінен ведаць, што апроч цела Міна мае яшчэ душу, о, якую вялікую душу!, як моцна яна яе адчувае, сваю чыстую, беззаганную душу, у якую ён мог бы ўвайсці як у крышталёвае начыньне. А можа ён знойдзе яе тут, у шпіталі, сярод ложкаў і белых халатаў персаналу, ва ўсім гармідары й смуродзе? І напоўніць яе, як алей напаўняе пусты збан. — Ён, які кладзе далонь у гнездо зьмеяў і адчыняе ўсе дзьверы й замкі.

Аднекуль з глыбіні аддзяленьня даносіўся страшны лямант, чуваць было беганіну й крыкі, а Міна, падыходзячы да вакна, усё цішэй шаптала словы свае малітвы, засяроджаная й абсалютна адсутная.

Адзін з пацыентаў, у халаце, накінутым на шведар, грабляваў пад мурам шырокую паласу зямлі. Міна, здавалася, не заўважае гэтае працы. Яна далей гаварыла шэптам, а я назіраў за дакладнымі рухамі мужчыны, якія адсюль, з вышыні другога паверху, выглядалі дзіўным рытуалам. Мужчына штохвіліны перапыняў працу, прыглядаўся да свежых сьлядоў на ўзаранай зямлі. Ён чагосьці шукаў вачыма, пасыла чаго зь недаверам ківаў галавой, і зноў пачынаў працу. Калі зьявіліся сёстры і павялі Міну па калідоры да дзьвярэй, мужчына з граблямі нерухома стаяў пад мурам, углядаючыся ў неба. Срэбныя аблогі марудна цягнуліся над паркам, у лісьці дрэваў мільгацела лянівае сонца, а за лесам, з боку лётнішча, вуркатаў рухавікамі пасажырскі самалёт.

Праз тыдзень яе апухлы твар прывітаў мяне як прадвесьнік благіх навінаў. Міна мела мяшкі пад вачыма й скалечаныя вусны, усмешка якіх рабіла яе падобнай да ведзьмы ў дзіцячых кніжках.

Торба з папяроўкамі ўпала на падлогу. Коўзаючыся па сьлізім лінолеуме, я зьбіраў яблыкі, а яна, быццам яе апанавалі злы дух, лялася хрыпатым нізкім

голосам, вывяргаючы патокі брыдкасьцяў. Ва ўсім быў вінаваты я, і цэлая плынь броду з гневам вылілася на мяне. Гэта я сачыў за ёй на калідорах унівэрсітэту, выказваў шматзначныя прапановы, вяртаючы бібліятэчныя кнігі, хадзіў за ёй па вуліцах з надзеяй, што яна ўрэшце паддасца нячыстым памкненьням, а за тое, што яна не паддалася, я паслаў яе ў шпіталь, дзе яна цяпер пакутуе, церпіць ад уколаў, электрашокаў і "іншага паскудства, ад якога робіцца пагана".

Яна не дала мне сказаць, а торбу зь яблыкамі зноў кінула на падлогу. Яна махала рукамі, як завадня, сьмяялася зь мяне, ужываючы генітальныя параўнаньні. Я быў Князем Цямрэчаў, правадыром пажадлівых Божых сыноў з гары Армон, расейскім жаўнерам, які згвалціў яе ў парку адразу пасля зьмярканьня, калі яна вярталася дамоў зь першага спатканьня; я быў і доктарам, які зрабіў ёй аборт; урэшце, гэта з-за мяне бацька біў яе па твары, называў сукай і выкінуў з дому.

Я хацеў уцячы, але Міна йшла за мной і, гаворачы ўсё хутчэй, хапала мяне за плячо. Струменьчыкі сьліны ў ражках яе вуснаў распырскваліся ва ўсе бакі, а я чакаў, калі прыбягуць санітары й спыняць гэтую сцэну, у якой я стаўся абвінавачаным.

Неўзабаве гэтак і адбылося, але Міна, зь сілаю, якой я ў ёй і не падазраваў, змагалася з трыма асілкамі яшчэ некалькіх час.

— Гэта ён! Гэта ён! — крычала яна сваім катавальнікам, паказваючы на мяне. — Ён трахаў непаўналетнюю Міну! Зачыніце дзьверы! Ня дайце яму выйсці! Дзе ягоны мундзір? Дзе ён схавалі залатыя эпалеты?

Немагчыма апісаць, што я тады адчуваў. Пацыенты й наведнікі глядзелі на мяне крадком, прызвычайна да гэтых сцэнаў, і ўсё ж у іх клейкіх позірках я прачытваў нямоё пытаньне. Рассыпаныя яблыкі ляжалі на падлозе нерухома, як білярдныя кулі. Зьбіраць іх не было сэнсу, а ў наступны момант, калі я скіраваўся да выхаду, мяне затрымаў доктар, прафэсар Б., слава мясцовых псіхіятараў і шэф клінікі ў адной асобе. Ён хацеў запрасіць мяне ў кабінэт, распытаць пра Міну, але я ўжо бег па сходах наніз, быццам звычайны санітар, і не зьвяртаў увагі на ягоныя словы. Аднак ён працягваў ісьці за мной, крысьсё белага халата пырхала на ветры, а нашая размова нагадвала абмен дыпламатычнымі нотамі, фармальна стрыманымі і поўнымі прыхаванай інфармацыі. Урэшце, калі мы спыніліся каля зарослага гліцынінай муру, калі я растлумачыў яму характар нашага зь Мінай знаёмства, а ён паведаміў мне пра цыклы шызафрэнні, яе звычайныя прыкметы й нечаканыя выключэньні, я ўбачыў мужчыну з граблямі. Ён глядзеў ці то на ліловыя кветкі гліцыніі, ці то на свежаўзараны пас зямлі, які ён парадкаваў гэтак жа, як і тады, калі я назіраў за ім з вакна.

— Такі стан, — казаў далей прафэсар, — можа цягнуцца некалькі месяцаў, потым крызіс мінае альбо не, часам гэта працягваецца гадамі, — ён паказаў на мужчыну, схіленага над градкай, — як вось у гэтым выпадку. Ведаеце, як даўно ён тут? Больш за трыццаць гадоў!

Я йшоў уніз праз прысады старога парку, між павільёнаў. З закратаваных вокнаў вызіралі твары пацыентаў. Толькі нямногія зь іх, як той, з граблямі, вольна хадзілі па садзе ў вылінялых халатах, праштампованых бардовымі трохкутнікамі.

Прафэсар Б. затрымаўся перад аддзяленьнем адкрытае псіхіятрыі й падаў мне руку.

— Малады чалавек, — сказаў ён, — гэта вельмі добра з вашага боку... гэта можна толькі пахваліць, што... тым больш, што наша пацыентка ня мае бадай нікога...

А калі на разьвітаньне я назваў яму сваё прозьвішча, ён, задумаўшыся, успомніў майго бацьку.

— У яхт-клубе мы плавалі на старой нямецкай лайбе, — ён шырока ўсьміхнуўся. — У сорок шостым годзе. Так, так, а ведаеце, як тады выглядала Гдыня? — Адыходзячы, я пачуў яшчэ, што павінен яго наведваць, калі зноў прыйду да Міны. — Не адчайвайцеся, — крыкнуў ён мне наўздагон, — у будучыні яна павінна быць спакайнейшая!

На працягу наступных дзён я стараўся ня думаць пра Міну, яе хваробу й шпіталь.

Аднак аднойчы Міна вярнулася да мяне ў сьне. Яна стаяла на вяршыні цаглянае вежы. Я бег да яе празь зялёныя хвалі травянога мора. Міна трымала ў руцэ запаленую паходню, і хаця, здаецца, быў дзень, яе сьвятло асьляпляла мне вочы.

— Я ня Міна, — крычала яна, калі я быў ужо на версе. — Я Алена!

Я прагнуўся ў мокрай ад поту пасьцелі.

З таго часу сон пачаў паўтарацца, а я адчуваў у сабе ўсё большы неспакой. Я пажадаў яе цела, але не таго, што бачыў у бібліятэцы, на даўгіх калідорах унівэрсітэту, і не таго, што мог уявіць сабе ў мястэчку пры нямецкай мяжы. Я прагнуў яе цела — на вяршыні цаглянай вежы. Яно было прыгожае й абсалютна дасканалае.

Між тым з сапраўдным яе целам рабілася нешта пагрозьлівае. З кожным тыднем Міна таўсьцела, яе апухлы й наліты твар нагадваў выявы Босха, а поўная апатыя й нерухомасьць яшчэ больш паглыблялі ўражаньне адсутнасьці й выклікалі гідлівасьць, чаго я, як ні стараўся, ня мог у сабе перамагчы.

Яна бадай разумела мае словы, але сама адказвала неахвотна, абрыўкамі сказаў. Мне хацелася пра многае ў яе запытацца. Чым займаюцца яе браты? Ці жывы яшчэ бацька? І як было з тым расейскім жаўнерам, тады, у яе мястэчку, калі яна ўвечары вярталася праз пусты парк, акрыленая спатканьнем, на якім, магчыма, абмянялася першым пачуцьцём з старэйшым на год хлопцам з выпускнога класа.

Аднак усё гэта мусіла застацца ў здагадках. Погляд Міны адштурхоўваў, і ніводнага пытаньня я нават не прамовіў.

Я ня мог зразумець, навошта я туды хаджу. Ніякіх абавязкаў у дачыненні да Міны я ня меў, а яе стан, блізкі да кататоніі, усё больш паглыбляўся, выключаючы паразуменьне.

Мае візіты былі ўсё карацейшыя, я стараўся пазьбягаць сустрэчы з прафэ-

сарам Б., і толькі мужчына з граблямі, якога я кожны раз бачыў у тым самым месцы каля муру, інтрыгаваў мяне ўсё мацней. Ён заўжды грабляваў тую самую паласу зямлі, а потым уважліва ўзіраўся ў сьляды прылады. У вузкіх барознах ён відавочна шукаў нейкі сьлед, але нічога падобнага не знаходзіў і тады зноў грабляваў, схіліўшыся над градкай. Я шмат разоў назіраў за ягонымі рухамі, на доўгія хвіліны затрымліваўся каля муру, але ён, заняты сваёй справай, не зьвяртаў на мяне ўвагі.

Пад канец лета я ўсьвядоміў, што прыходжу туды не для Міны, і не з-за свайго сну пра яе, а менавіта дзеля гэтага мужчыны ў халаце з трохкутнай пячаткай "P", што азначае шпіталь для псіхічна хворых. Яго твар не выказваў ніякіх пачуцьцяў. Яго не кранала ані ўсьмешка, ані грываса сумлеву, і толькі калі мужчына схіляўся над зямлёю, я заўважаў, як ён моршчыць бровы, шчыра здзіўлены, што не знаходзіць там таго, што хацеў убачыць. Ён не адказваў на мае нясьмелыя пытаньні, якія я задаваў яму не адзін раз: "Што вы шукаеце? Ці магу я дапамагчы? Вы згубілі нейкі каштоўны прадмет?" Часам, чуючы словы, ён азіраўся ў мой бок, і тады я бачыў ягоныя вочы. Яны былі такія ж блакітныя, як вочы Міны, але іх позірк, здавалася, выражаў нейкае іншае шаленства. Так, яго аскетычная фігура й алімпійскі спакой былі свайго роду выклікам. Сьвет за сьцяной, той, зь якога я прыходзіў, здаваўся мне тады хаатычным і выпадковым. У пастаяннай зьменнасьці, у плыні адгалоскаў і кшталтаў, ён нагадваў раку, якая бяжыць у невядомым кірунку. Тады як мужчына з граблямі, заняты сваёй містэрыяй, як бы не падпарадкоўваўся гэтай сіле. Ягоная вечнасьць на некалькіх мэтрах узаранай зямлі, маўклівая й недаступная, была ў іншым месцы.

Аднойчы, здаецца, у апошнюю пятніцу верасьня, Міну не прывялі ў залю наведнікаў. Яна нерухома сядзела на ложку, і калі я праз шыбу ізалятара ўбачыў яе твар, я зразумеў, што нябачная сіла, напэўна тая самая, што так упарта яе мучыла, парвала апошнюю нітку, якая лучыла Міну зь сьветам.

Голас прафэсара за маёю сьпінай гаварыў пра саматычныя й гарманальныя зьмены, пра тканку, хімію й таямнічыя субстанцыі мозгу, назвы якіх я не запамніў, і што праз стагодзьдзе альбо два, калі біяхімія справіцца з гэтай загадкай, тое, што сёньня невылечнае, стане вылечным.

Я маўчаў.

Голас прафэсара гучаў упэўнена й спакойна, быццам ён чытаў рэфэрат у залі, запоўненай людзьмі ягонай прафэсіі. З гэтага боку калідорнае шыбы прастору запаўнялі "структура бялка", "мутацыі генаў" і "мазгавыя зьвіліны", а з таго боку была Міна: тоўстая, брыдка, засьліненая, здурнелая дарэшты. Яе трэба было карміць, мыць, апранаць як дзіця; трэба было ачышчаць яе ад ейных уласных нечыстотаў, на што яна падавалася абыякава, без супраціву.

Няўжо, ТОЙ, КАГО ЯНА ЧАКАЛА, не прыйшоў? Няўжо багі цямрэчы, тыя самыя, якімі кіраваў анёл з гары Армон, забралі яе душу, кладучы на цэле сваю нікчэмную пячаць?

Ці быў нейкі іншы адказ? Мне было дваццаць чатыры гады, і тэалогія ніколі не належала да маіх зацікаўленьняў. Маё каталіцкае выхаваньне зусім не спрыяла падобным разважаньням, а Міна дамагалася адказу. Асабліва там, з другога боку шыбы, дзе яна была бездапаможная й зусім пакінутая.

ласы зааранага пляжу, з карабінам цераз плячо, у тым жа месцы, што й заўсёды, натыкнецца на адбіткі босых стопаў. Ён хадзіў за імі ажно на выдмы, але сьляды абрываўся, быццам нехта зьяўляўся ў гэтым месцы проста з паветра, і толькі дзеля таго, каб прайсьці празь пяшчаныя ўзгоркі, перасякнучь

Калі ён падбег да берагу, убачыў маладую дзяўчыну. Ёй магло быць дзевятнаццаць ці дваццаць гадоў. Яе нерухомыя вочы глядзелі ў неба. Хваля абмывала яе босыя стопы, а кроў хутка сыцякала ў пясок, пакідаючы на ім цёмныя плямы. Яна была мёртвая, а ён нідзе ня ўгледжаў крылаў. Менавіта гэтак зна-

— Трыццаць гадоў, — задумліва прамовіў прафэсар. — Дакладна столькі мінула ад таго часу, калі ён папрасіў граблі. Ягонай гісторыяй цікавіўся нейкі журналіст, — працягваў ён, — самі ведаеце... каб дакапацца да тых справаў, да тае эпохі. Як ён ні стараўся, не знайшоў ані магілы дзяўчыны, якая мелася быць анёлам, ані пратаколаў гэтае справы. А ён, — прафэсар паказаў рукой на вакно, — ён нічога ня скажа. Калі пачаў грабляваць зямлю, зусім перастаў гаварыць, таму рэпартажу ня будзе, бо які нармальны чалавек павярнуў бы ў гэтую гісторыю? — Прафэсар засьмяяўся коратка, суха, іранічна.

Калі мы йшлі праз парк да шпітальнае брамы, калі ён гаварыў, што стан Міны можа працягвацца гэтак жа доўга, як стан памежніка з граблямі альбо яшчэ даўжэй, калі ён тлумачыў мне, якія складаныя працэсы адбываюцца ў мазгах і ўсёй нэрвовай сістэме, працэсы, сутнасьці якіх мы нават акрэсьліць ня ў стане, ня тое што кіраваць імі, я думаў пра тронкі ад грабляў. Адшліфаваныя, яны зьялі як драўніна касьцельных лавак, да якіх дакранаюцца заўсёды ў тых самых месцах.

— Часам, — закончыў прафэсар, — дастаткова невялічкая зьмены ў хімічным складзе тканкі альбо вадкасці. І тады мы пачынаем бачыць анёлаў і д'яблаў, пачынаем чуць галасы і ніколі не вядома, чым гэта ўсё скончыцца. Так, так... — казаў ён. — А вы пазваніце калі-небудзь, бо прыходзіць пакуль няма чаго.

Сапраўды, не было чаго. Міна не праўлялася. Не адбылося ніякага цуду, які б вярнуў ёй здароўе і ранейшы выгляд. Ніхто не прыдумаў біяхімічнае субстанцыі, якая магла б яе вылечыць.

З таго часу мінула ўжо восем гадоў, і я ведаю, што Міна, зачыненая ў спецыяльным аддзяленьні, пару разоў на год яна мае прыступ шаленства, пасья якога надыходзіць пэрыяд поўнае апатыі й пасіўнасьці.

Я часта думаў пра яе, прыгадваючы візіт у шпіталь, калі я бачыў Міну апошні раз. Гэта было праз два месяцы пасья размовы з прафэсарам. Дрэвы ў парку ўжо ня мелі лісьця, а на зямлі што ні крок трашчалі пад чаравікам тонка замерзлыя калюгі. Санітар, які вёў Міну, паправіў ёй плашч, пакінуты на халат, а яна затрымалася пад мурам. Нехта з вакна паклікаў санітара. Ён завагаўся, але ўбачыўшы, што я побач, пакінуў Міну й пабег у будынак. І тады адбылося нешта незвычайнае: мужчына з граблямі (на ім былі старая авечая камізэлька й ваўняная шапка) пакінуў сваю прыладу, уклениў, і, склаўшы рукі, шэптам маліўся на Міну. Яна стаяла на сьвежаўзаранай градцы, вецер здзімаў з муру сухое лісьце, а першыя сьняжынкі, віруючы ў паветры, ападалі на яе валасы, ствараючы срэбную сетку. Яны глядзелі адно адному ў вочы. Ён маліўся на яе, а яна прыймала ягоныя словы ў маўчаньні; калі ж прыйшоў санітар, і, узяўшы Міну за руку, завёў ў будынак, я падумаў, што абое яны чакалі гэтай сустрэчы пад мурам вельмі доўга. І абое ў той момант былі вельмі шчасьлівыя, калі пад шчасьцем разумець хвілінную палёжку ў пакутах, той час, калі мы не адчуваем, як даймае боль.

Пераклаў з польскай Аляксандар Айна

А прафэсар гаварыў далей, і толькі празь некаторы час я зразумеў, што ён апавядае пра чалавека з граблямі. Той чалавек быў памежнікам у часы, калі кожны вечар па пляжы езьдзіў трактар з баранюю. Кожную раніцу памежнік патруляваў свой кавалак мяжы і кожную раніцу, як ён сьцьвярджаў пазьней, падчас шматгадзінавых допытаў, знаходзіў сьляды босых стопаў, якія вялі зь пяшчаных выдмаў да мора. Ён не дакладваў пра гэта начальству. Калі б сьляды вялі ў адваротным кірунку, ён бы мог дапусьціць, згодна з інструкцыяй, што з падводнай лодкі выйшаў шпіён. Але чаму босы? І заўсёды ў тым самым месцы? На гэтыя пытаньні ён ня мог адказаць, таксама, як ня мог зразумець, чаму сьляды, якія ён знаходзіў кожную раніцу, вядуць да месца, дзе іх размываюць хвалі. Шмат начэй ён правёў у схованцы, спадзеючыся высветліць загадку. Аднак нікога ня ўбачыў, а сьляды зьяўляліся заўсёды, быццам нехта хацеў пакіць з усіх памежнікаў разам узятых. Гэты сьлед не даваў яму спакою, стаўся ягонаю навязьлівай ідэяй і пракляцьцем, бо што б ён ні рабіў пасья службы, ня мог пазбавіцца ад думкі, што наступнай раніцай, калі ён будзе праходзіць уздоўж шырокай па-

заараны пас і потым знікнуць у моры.

Я задумваўся, чаму прафэсар апавядае мне гэтую гісторыю, і зразумеў гэта, седзячы ў ягоным кабінэце й піючы каву з парцэлянавых кубкаў.

— Гэтыя сьляды, — казаў ён, папраўляючы рагавыя акулеры, — ніколі не йснавалі. Ужо тады памежнік меў пэўныя парушэньні, якія, калі б сьвоечасова былі выкрытыя, не давалі б да трагедыі.

Гэта адбылося ў пяцьдзесят першым годзе, раніцай, калі разыходзіўся туман і над морам заблішчалі першыя промні сонца. Памежнік, затаіўшыся, як гэта было на працягу шмат начэй, задрамаў, і калі раптоўнае сьвятло абудзіла яго, ён адчуў дрыжкі ў сэрцы. З боку выдмаў набліжалася нейкая фігура. Яна лёгка йшла праз заараны пляж, ледзьве кранаючыся зямлі, а памежнік, які ня мог адарваць ад яе вачэй, шмат разоў паўтараў пасья, што зь яе плячэй вырасталі два вялікія крылы. "Стой, страляць буду!" — крыкнуў ён, але постаць (здалёк ён ня бачыў, мужчына гэта ці жанчына) не зьяртала на яго ўвагі, ідучы далей ад берагу. Тады ён націснуў спуск, раз і другі, цяляючы паміж крыламі, крыху вышэй лапатак.

йшлі іх праз гадзіну. Яна ляжала нагамі ў вадзе, а ён стаяў над ёй на каленях і плакаў, гладзячы яе доўгія валасы й дакранаўся далонямі да яе шчокаў.

У рэшце рэшт, — працягваў прафэсар, — асобу дзяўчыны так і не ўдалося ўстанавіць, і, каб неяк завяршыць справу, сьцьвердзілі спробу нелегальнага перасячэньня мяжы. Памежніка перавялі ў казармы, каб болей не хадзіў па пляжы, але празь некалькі месяцаў выявілася, што ён папросту вар'ят. "Я забіў анёла, — пісаў ён начальству ў сваіх чарговых рапартых, — і Бог пашле пакараньне для мяне й для ўсёй гэтай праклятай краіны, дзе магчымыя такія злачынствы". Менавіта тады яго накіравалі сюды, — прафэсар закурываў, — і я ўдзельнічаў у яго абсьледаваньні, будучы яшчэ асістэнтам. Ён ня мог вытлумачыць, чаму ніхто іншы ня бачыў раней гэтых сьлядоў на пяску. А пра крылы ён сьцьвярджаў, што яны мусілі самі паляцець на неба, бо Бог не дазволіў, каб яны трапілі ў рукі сьмяротных.

Неўзабаве пасья гэтага ён папрасіў граблі й пачаў штодзённа парадкаваць той самы кавалак зямлі пад мурам.

Пам'яці Часлава Найдзюка

Пам'яць Чэсь Найдзюк. Так мы яго — студэнта Юрыдычнага факультэту Унівэрсітэту Сыцяпана Батуры ў Вільні, сябру Беларускага Студэнцкага Саюзу ў Вільні — называлі.

Пазнала я Чэся, калі восенню 1938 году паступіла на той самы Юрыдычны факультэт. Першы раз я прыйшла з сястрой Валей у Беларускае Студэнцкае Саюз (БСС), што быў на Завальнай 2, каб злажыць заяву аб уступленні ў гэтую пажытную, высокую рэспэктываную ўсімі арганізацыю. На тое патрэбна было выпушніць апытальнік і мець двух паручыцеляў. Саюз на Завальнай суседзіў з рэдакцыяй газеты «Крыніца», якая,

і дала гэты пакой студэнтам. У Саюзе было тады шмат каляжанак і калег. І сярод іх найлепш памятаю спакойнага, ветлівага, з цёмнай чупрынай Чэся, прыветныя вочы якога былі апраўленыя доўгімі цёмнымі вейкамі. Каб новая каляжанка ў Саюзе ня чулася нясвойска, ён у той вечар ёй і заапекаваўся.

Чэсь быў хадэкам. У дэмакратычным БСС былі розныя групы — правых, левых і хадэкаў — хрысьціянскіх дэмакратаў. Агульныя сходы арганізацыі бывалі бурныя, што насыцярожвала прафэсара Кошмідэра, прызначанага Унівэрсітэтам апекуна БСС. Сходы бывалі бурныя, кожная групка імкнулася выбраць ва Управу як найбольш сваіх папалечнікаў. А наагул адносіны былі надзвычайна мілыя й сяброўскія. Моладзь умела й працаваць, умела й цешыцца мала-

досцю, дарагой Вільняй зь яе славытым Беларускаім Музэем імя Івана Луцкевіча, Бэрнардынкай, Трохкрыжовай гарой, Зарэтам, Вэркамі й іншымі ваколліцамі, якія мы вялікай беларускай грамадой адведвалі цёплымі сонечнымі нядзелямі.

Дарагі Чэсь. Твой адыход ускалыхнуў нас сумам і яснымі ўспамінамі тых ранніх студэнцкіх дзён у Вільні... Нашай Вільні, дзе др. Францішак Скарына з слаўнага гораду Полацку ў 1522 годзе, надрукаваўшы «Малую Падарожнюю Кніжку», запачаткаваў друк на беларускай зямлі. У 1522 годзе ў Вільні быў пачатак друку ў Беларусі, а не ў 1562 у Нясвіжы, як цяпер нашы гісторыкі кажуць.

Дарагі Чэсь. Ты быў адным з тых, хто вынес зь Беларускага Студэнцкага Саюзу лунавую паходню службы Беларускай і верна

нёс яе праз усё сваё жыццё, па ўсіх кутках сьвету, куды Цябе толькі нялюбы лёс ні закідаў. Мы верым, што праца твайго жыцця, як і іншых сяброў БСС, не пайшла намарна, а ўжо дала й яшчэ дасьць свой плён.

Сьпі спакойна, наш Дарагі Сябра, а калі станеш перад Сьвятлом Боскага Аблічча, папрасі Яго аб ласку й дапамогу нашаму Беларускаму Народу, які змагаецца з ворагамі, што з усходу й захаду ды знутры цягнуць Беларусь назад у няволю. Папрасі, а цяпер мы молім яго за Тваю Душу.

Раіса Жук-Грышкевіч

Бэрн, Канада, 31 сакавіка 1995

Часлаў Найдзюк памёр 30 сакавіка 1995 году ў Лос Анджэласе, ЗША.

Вайсковыя зацёмкі тайнага агента «Нашай Нівы»

Мне пашчасыліца апынуцца ў арміі РБ якраз у гэты пераломны для яе час.

Прызыўнікі, як правіла, адпраўляюцца ў войска на моцным падпітку. Разьвітаньне з волі на паўтары гадзіны таго патрабуе. Супрацоўнікі ваенкаматаў у душы ня супраць гэтага, бо ёсьць гарантыя, што хлопцы не паўдзяюцца па дарозе, а будуць спаць да месца прызначэньня. І вось працьверзелыя юнакі разумеюць, што яны ўжо ў войску. Першае, пра што яны даведваюцца, гэта іх вайсковая мянушка — «духі» або «пакі».

«Дзедаўшчына» ўжо ня тая, што раней. Шэраг судовых працэсаў «за неуставныя адносіны» усё-ж такі адпраў сваю ролю. Ды й прызыўнікі цяпер транляюцца даволі «крутыя». Нялёгка іх прымусіць «супіць кракадзіла», бо можна сустрэць адчайны й моцны супраціў.

У кожнай часці, бязумоўна, ёсьць свае асаблівасьці «дзедаўшчыны». У нашай, напрыклад, «дзяды» любілі ўстройваць ўначы дыскатэкі, калі маладыя танчылі ды сьпявалі. Але мастацкая самадзейнасьць не задавальняе страслужацых. Ал-

каголь у крыві патрабуе новых відовішчаў. І тады «духі» пачынаюць біць адзін аднога — слабейшыя працягваюць гэты дзікі марафон, мацнейшыя ідуць спаць. — Фішка! — закрычаў дух, што стаў каля ўваходу ў казарму і ўсе разьбягаюцца па сваіх ложках... Дзяжурны афіцэр не сьпяшаючыся прайшоў між ложкаў і, узяўшы ў дзяжурнага па роце цыгарэту, пайшоў дахаты да жонкі. Відовішча працягваецца...

«Маладосе папаўненьне» павінна выконваць усе загады сваіх «старэйшых таварышаў». Гэта непісьманы закон.

Ляжыць дзед на ложку, і захацелася яму выпаліць цыгарэтку. — Оды! — крычыць ён (у іншых частках выкарыстоўваецца больш цікавая форма выразу «духа»: — Жэлаюшый!). Прыбгае малады і, атрымаўшы загад, сьпяшаецца яго выканаць. Калі ж ён ня надта старанны й хуткі, «дзед» гаворыць звычайна: — Упор лежа прыняць! Отставіць. Медленна... Упор лежа прыняць!...

«З пакаленьня ў пакаленьне» перадаюцца «калыханкі для дзядоў». «Духі» завуваюць іх напам'яць, каб пасыла адбою бездакорна расказаць іх «старалужацым»: — Спіце мілье деды... Пусты прыснейце дом родной, баба с пышною...

Асабліва крутыя «сланы» (хто паслужыў наўгода і болей) могуць сабе дазволіць падражніць «дзядоў» — Спіце мілье деды. Мне ваш дембель до ...

Сто дзён да загаду. Пачатак «стодзёнкі» адзначаецца своеасаблівым рытуалам, які звычайна адбываецца падчас вачэры. Атрымаўшы пайку, дзяды выбіраюць столікі ў самым далёкім кутку сталойкі. Каб даведацца, наколькі хуткі будзе «дембель», шайба масла штурляецца ў столь. Ад таго — утрымаецца яна там або не — і залежыць «шчасьце дзеда». Кожны выконвае гэты рытуал са сваімі асаблівасьцямі: ці штурляе масла лыжкай, ці абмакне яго перад тым у гарачую гарбату... «Дзяды» пакадаюць сталойку ў добрым настроі: на столі застаецца вісець колькі дзясяткаў шайбаў масла...

Як нараджаюцца «дзяды»? Адбываецца гэта напярэдадні стодзёнкі. Калі афіцэры ды прапаршчыкі пойдучы па дамох, у казарме пачынаецца імкліва падрыхтоўка да «нараджэньня» дзядоў. Колькі маладых жаўнераў робяць адмысловую нітку... На пастаўлены пасярод казармы ложка кандыдаты кладуцца па чарзе. На іх накладваюць з добры дзясяткаў падшак. «Малады» пачынае лупцаваць будучага «дзед»... нітка пад гучны крык ды стогн апошняга. Раз, два, тры... васямнаццаць. І вось ён, дзед, нарадзіўся!

Ды што я ўсё пра «дзядоў» пішу. Можатаму, што сам хутка стану «дзедам»? А ў войску, між іншым, ёсьць шмат цікавага й бязь іх. На жаль я ня маю часу распавесці вам пра візіт да нас генэрала Ф-ва, пра афіцэра па мянушцы П'яная Рота, пра

прапаршчыка Кабана, пра хітрыкі й вынаходзтва працаўнікоў сталойкі. Я не паспеў напісаць пра гэтых жаўнераў-беларусаў як Абрагімовіч, Вінтэрштэйн, Мойша, пра дысбатаўца Трафіма, які ўжо трэці год служыць Айчыне... Дзе ўзяць у войску час, каб пісаць? Хіба што ўначы. Але ж спаць хочацца, нават у нарадзе. Ці ж я вораг свайму здароўю? Праўда, неж парушыў свае правілы ды, будучы дзяжурным па роце, уначы зачытаўся «Нашай Ніваю». Ды так зачытаўся, што не заўважыў адказнага па часці. — Чо ты за подозрытельную газету чытаеш? — запытаўся ён у мяне і, не чакаючы адказу, выхапіў яе. — Нацыяналістычная! — здагадаўся нарэшце таварыш маёр. — Не нужно такога чытаць, товарищ сержант. Лучшее исправно несите службу! Вы меня поняли? Ці ж мог я не зразумець таварыша маёра? Ён забраў у мяне газету, і мне нічога не заставалася, як легчы спаць. Засынаючы, лежачы на ложку ў кірзавых ботах і шынялі, я думаў пра «харошых беларускіх афіцэраў», якія вельмі пэкуцца пра здароўе жаўнера, не даючы яму ўначы чытаць «нацыяналістычную» газету «Наша Ніва».

малодшы сяржант Сяргей Дудаліч

Баранавічы

Шаноўная рэдакцыя!

Пастаўцеся, калі ласка, да гэтага ліста не як да спробы весці з Вамі спрэчку, а як да чытацкае заўвагі. Хачу выказаць сваю нязгоду.

Гаворка пра артыкул Адама Глёбуса «Вайна з Кітаем» («НН» 2, 1995), у якім аўтар бэсыціць Брыля. Аднак бэсыціць ня трэба. Гэта ператварае беларушчыню ў танец на касцёх. Хіба да гэтага Вы імкнецеся?

Апрача таго, што Брыля нельга бэсыціць, дык трэба для яго яшчэ й знайсці ўдзячныя словы; ды знайсці нямала. Брыль — гэта Брыль.

А рэцэнзія Глёбуса — гэта ўзор аглабелшчыны. Той Глёбус усёсеў, як ганчак, і гоніць

па сьлядох. Павыторгваў цытатаў і цкуе. Брыдка. Першае ўражаньне ў мяне было, як прачытаў, што ўсадзілі мне ў плечы сякеру; або далі абухом па патыліцы. Гэтак ня робіцца, прынамсі з трыццатых гадоў. Апрача таго, ня хочучы выглядаць маралістам, усё ж мушу папытацца між намі: ня ведаю, ці прыстойна тое, калі пісьменьнік прылюдна шукае «блохі» ў іншага пісьменьніка? І ўвогуле, ці ёсьць задача ў крытыцы шукаць «блохі», правяраць на «вашывасць» ды бэсыціць чалавека?

Каб жа гэты падыход да літаратуры й людзей ня стаўся правілам у «Нашай Ніве». Побач з «Вайной з Кітаем» зьмешчана рэцэнзія на Федарэнку «Мішэль ляжыць на асфальце». Я не зьяўляюся прыхільнікам спрашчэньства й Федарэнкавае прымітыві-

сцкае эстэтыкі (ня ведаю, ці праўдна азначаю і ўспрымаю ягоную творчасць, але зараз мне ня гэтак Федарэнка ў думцы, як Вы), аднак і нашаніўская лупцоўка — гэта лаянка за нявывучаны ўрок. Выглядае, што Федарэнка як бы вінаваты чымсь Андраніку, дык і ўзяў яго крытык за вуха; выглядае, што проста не спадабаўся пісьменьнік крытыку — дык і выбіваюць зубы, каб быў лепшы. Дык што: Андраніка таго слухаць ці самога сябе? Рэцэнзіі чагосьці бракуе. Відаць, мала роздому, а шмат кухталёў; а можа яшчэ якое ліха.

На маю думку «НН» замарочылася. Трэба неяк пераадолець сябе, падняцца над замарокаю і злосьцю, выбавіцца шораў, каб ня скурвіцца назусім. (Бо перадушчыце дзядоў — адзін аднаго будзеце вешаць).

Брылю ж пакланіцеся. А не, дык і на калені станьце перад ім — чорт Вас ня возьме. Нават калі Вы сьвяцейшыя за Папу Рымскага, і нават калі Беларусь любіце мацней за каго, і нават калі больш за каго ведаеце як і што трэба пісаць — усё адно Брыль ад таго не дурнейшы, і нягледзячы на «няпоўную сярэднюю асьвету», ён быў, ёсьць і па ўсім відаць, застанецца адным з лепшых беларускіх пісьменьнікаў і адным з мудрых ды прыстойных людзей на Беларусі. Гэткага ж я хацеў бы сабе ды Вам.

І яшчэ зычу і сабе і Вам: ніколі ня трэба быць шакаламі.

Жадаю моцнага здароўя.

Л.Вашко

Айчынка выдзелкі ня стоіць...

Кінаімпрэза
«ВЕЛЬМІ ФРАНЦУСКАЕ КІНО»
травень 1995 г.
14 (нядзеля)
15.30, 18.00, 20.30 Ж.-Л.Гадар «Імя-Кармэн»
15 (панядзелак)
18.00, 20.30 А.Тэшыні «Спатканьне»
16 (аўторак)
18.00, 20.30 Б.Бліе «Надта прыгожа для цябе»
21 (нядзеля)
15.30, 18.00 Жюно і Каро «Дэлікатэсы»
20.30 С.Коляр «Дзікія ночы»
22 (панядзелак)
18.00, 20.30 К.Кесьлевскі «Тры колеры: белы»
23 (аўторак)
18.00, 20.30 Л.Каракс «Закаханыя з Пон-Нэф»
Усё гэта адбудзецца ў «Альтэрнатывным тэатры»
(Менск, вул. Веры Харужай, 31а).
Папярэдні продаж квіткаў са скідкаю 13 траўня (субота) з 15.00 да 18.00

Фундатары «НН»: Кастусь Акула (Канада) 25 USD
Віктар Грыгарчук (Менск) 20 USD